

T.C
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORTAÇAĞ ANABİLİM DALI

Ertan SAĞLAM

ORTAÇAĞ ÇARŞAMBA TÜRK TARİHİ VE MİMARİ ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN

AĞRI-2017

ORTAÇAĞ ÇARŞAMBA TÜRK TARİHİ VE MİMARİ ESERLERİ

Ertan SAĞLAM

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Yusuf ÇETİN
AĞRI-2017

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	iv
ÇİZİM VE FOTOĞRAF DİZİNİ.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
GİRİŞ.....	1
I.Konunun Tanımı, Amacı ve Sınırları.....	1
II.Araştırma Yöntemi.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	
I.1. ÇARŞAMBA’NIN COĞRAFİ DURUMU.....	3
I.2. ÇARŞAMBA’NIN TARİHÇESİ.....	7
I.3. TACEDDİNOĞULLARI BEYLİĞİ’NİN ÇARŞAMBA VE ÇEVRESİNDE FAALİYETLERİ.....	18
I. 4. CANİK BEYLİKLERİNİN ÇARŞAMBA VE ÇEVRESİNDEKİ FAALİYETLERİ.....	24
I. 4.1. Canik Adının Menşei.....	24
I.4.2.Canik Beyliğinin Tarihi Menşei.....	27
İKİNCİ BÖLÜM	
II.1. ÇARŞAMBA VE ÇEVRESİNDE TACEDDİNOĞULLARI VE ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ MİMARİ ESERLERİ.....	41
II.1.1.Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii.....	41
II. 1.1.a. Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii’nin Tarihçesi.....	41
II. 1.1.b. Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii’nin Plan ve Mimari Özellikleri.....	42

II. 1.1.c. Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii'nin Süsleme Özellikleri.....	46
II. 1.1.c.1. Ahşap Süslemer.....	46
II. 1.1.c.2. Kalemîşi Süslemeler.....	48
II.1.2. Çarşamba Yayılar Şeyh Habil Köyü Camii.....	50
II. 1.2.1. Çarşamba Yayılar Şeyh Habil Köyü Camii'nin Tarihçesi.....	50
II.1. 2.2. Çarşamba Yayılar Şeyh Habil Köyü Camii'nin Plan ve Mimari Özellikleri.....	50
II. 1.2.3. Çarşamba Yayılar Şeyh Habil Köyü Camii'nin Süsleme Özellikleri.....	53
II. 1.3.a. Ahşap Süslemeler.....	53
II. 1.3.b. Kalemîşi Süslemeler.....	53
II.3 1. Çarşamba Ordu Köyü Camii.....	55
II.3.1.1. Çarşamba Ordu Köyü Camii'nin Tarihçesi.....	55
II.3.2. Çarşamba Ordu Köyü Camii'nin Plan ve Mimari Özellikleri.....	56
II.3.3. Çarşamba Ordu Köyü Camii'nin Süsleme Özellikleri.....	59
II.3.3.1.a. Ahşap Süslemeler.....	59
II.3.3.1.b. Kalemîşi Süslemeler.....	62
II.4.1 Türbe.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. TACEDDİNOĞULLARI VE CANİK BEYLİKLERİ DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN

ESERLER.....	65
III.1.Buk’a.....	65
III.2.Kale ve Surlar.....	65
III.2.1.a.Çarşamba Ordu Köyü Kalesi ve Surları.....	65
IV. DEĞERLENDİRME.....	66
V. SONUÇ.....	69
VI. KAYNAKÇA.....	71
VI. ÖZGEÇMİŞ.....	76
VIII. ÇİZİM VE FOTOĞRAFLAR.....	77

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Yusuf ÇETİN danışmanlığında, Ertan SAĞLAM tarafından hazırlanan bu çalışma/...../..... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından ORTAÇAĞ Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

İmza:

Jüri Üyesi :

İmza:

Jüri Üyesi :

İmza:

Jüri Üyesi :

İmza:

Jüri Üyesi :

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine ait olup;

Enstitü Yönetim Kurulunun.../.../2017 tarih ve / nolu kararı ile onaylanmıştır.

.... /...../.....

Enstitü Müdür V.

...../...../2017

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “ORTAÇAĞ ÇARŞAMBA TÜRK TARİHİ VE MİMARİ ESERLERİ” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Δ Tezim sadece Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Δ Tezimin.....yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

...../...../2017

Ertan SAĞLAM

ÖZET

Çarşamba, M.Ö 4000'lere kadar bilinen bir tarihe sahiptir. Çarşamba'nın tarihini aydınlatan ilk arkeolojik buluntular Geç Demir Çağına ait olup Salıpazarı-Konakören Köyü yakınındaki Garpu mevkiinde bulunan kaleden elde edilmiştir. Bölge Hititler ve Frigyalılardan sonra M.Ö VII. yüzyılda ticaretle uğraşan Miletoslu denizcilerin yerleştiği ve yaşadığı yerler olarak bilinmektedir. Bu dönemde bölge İskitlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Arkeolojik olarak kanıtlanamasa da İskitlerden önce bölgede iki topluluğun yaşamış olma ihtimali yüksektir. Bu topluluk Gaşkalar ve Kimmerlerdir. Çarşamba ve çevresinde Gaşka ve Kimmerlerden bir kalıntı olmasa da bölgede İskitlerden kalma önemli belgeler ele geçirilmiştir. Böylece Türklerin Çarşamba'daki varlıkları çok eski dönemlerden beri sürdürdükleri Salıpazarı Konakören mevkiinde bulunan İskitlere ait tamgalardan anlaşılmaktadır.

Çarşamba ve çevresinde Malazgirt Savaşı'ndan sonra Danişmendli Beyliği'nin hüküm sürdüğü bilinmektedir. Daha sonra Anadolu Selçuklularının hâkimiyetine giren bölgede Türk-İslam dönemi yerleşimine ait en eski izler Selçuklulara aittir. Bunun en önemli delili bugüne kadar varlıklarını korumuş olan Gökçeli ve Şeyh Habil camileridir. Anadolu Selçuklularından sonra bölgede varlık göstermiş diğer bir Türk Beyliği Taceddinoğulları Beyliğidir. Taceddinoğulları Beyliği de Çarşamba Ordu Köyü civarında hüküm sürmüştür. Bu beyliğe ait Ordu Köyü Camii, günümüze ulaşmayan kayıtlarda adı geçen bir Buk'a, kale kalıntısı ve Hasan Bey'e ait sonraki dönemlerde yenilen bir türbe bulunmaktadır. Taceddinoğullarından sonra Osmanlı'nın Karadeniz'e olan seferleri sonucunda Çarşamba, Osmanlı Devleti'ne bağlı Arım Kazası olarak varlığını devam ettirmiştir.

Yukarıda tarihini kısaca özetlediğimiz Çarşamba ve çevresinin ortaçağ Türk tarihi ve mimari eserleri tezin ana çalışma konusunu oluşturmuştur. Bu bağlamda öncelikle bölgenin ortaçağ tarihi ile ilgili yazılı kaynaklar derlenmiştir. Daha sonra bu döneme ait mimari eserler yerinde görülerek mevcut durumları tespit edilmiş, plan-mimari, süsleme açısından detaylı olarak incelenmiş ve Türk-İslam mimarisindeki yerleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma konusuna ait tüm veriler çağdaş kaynaklar, arşiv belgeleri çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: arşamba, Ortaçağ, Selçuklu, Taceddinoğulları, antı
Cami, Mimari, Süsleme

ABRASCT

Çarşamba Town has a history spanning all the way back to the 4000 BC. First archeological findings that shed light to Çarşamba's history belongs to Late Iron Age and is retrieved from the remainders of a castle in Garpu district in the vicinity of Salıpazari-Konakören Village. The area is known to be settled and inhabited by the trader Miletus sailors in 700 BC after Hittites and Phrygians. In this time period the area went under Scythian control. Even though it is not archeologically proven, it is most likely that before the Scythian control two groups had lived there, these groups are Kaskians and Cimmerian. Contrary to no archeological findings of Kaskians or Cimmerian near Çarsamba and its vicinity some documents from the Scythian are found. This way the existence of Turks in Çarsamba dating back to hundreds of years.

Danişmendli Beylic is known to rule Çarşamba and its vicinity after the Battle of Manzikert. The oldest remnants of Turk-Islamic rule in the area which went under Sultanate of Rum control after Danişmentli Beylic belongs to the Seljuks. The most important ones being Gökçeli and Sheikh Habil Mosques which are still preserved. Another Beylic which take part in the control of the area after the Sultanate of Rum is Taceddinoğulları. Some remnants belonging to Taceddinoğulları Beyligi which also ruled the Çarşamba village and its vicinity are Ordu Village Mosque, a Buk'a (places allocated for waqf use) which is found on records, remnants of a castle, and a mausoleum for Hasan Bey which was later restored. After Taceddinoğulları Beylic Çarşamba and its vicinity went under the control of Ottoman Empire by campaigns and referred to as Arım District.

The issues above summarised briefly concerning Çarşamba and its vicinity in terms of middle age Turk presence and architectural buildings are the main study of this thesis. In this sense written sources about middle ages of the area are presented. Following that architectural buildings in the area are inspected on-site and their current situations are identified, architectural plan and building ornaments are examined in detail and their place in Turk-Islamic architecture is tried to be located. All the data about the study are supported by written sources, archives and photographs.

Keywords:Çarşamba, Medieval, Seljuk, Taceddinoğulları, Çantı Mosque, Architectural, Decoration

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Ana Bilim Dalı
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
A.Ü.G.S.E.D.	: Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi
A. Ü. Sos. Bil. Enst.	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
cm.	: santim
C.	: Cilt
DSİ	: Devlet Su İşleri
Edit.	: Editör
H.	:Hicri
mad.	:Madde
m.	:Metre
M.Ö.	:Milattan Önce
M.S.	:Milattan Sonra
neşr.	:Neşreden
ö.	:Ölüm
O.M.Ü.E.F.D.	:On Dokuz Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
ss.	:Sayfa sayısı
T.C:	Türkiye Cumhuriyeti
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: Ve Diğerleri
yay.	:Yayın

ÇİZİM VE FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Çizim 1. Çarşamba Coğrafi Haritası.....	80
Çizim 2. Çarşamba Ortaçağ Türk Dönemi Haritası.....	80
Çizim 3.Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii Planı.....	81
Çizim 4. Şeyh Habil Camii Planı.....	98
Çizim 5. Ordu Köyü Camii Planı.....	108
Foto. 1. Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii	77
Foto. 6. Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii Harimi.....	81
Foto. 16. Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii Mihrabı.....	89
Foto. 17. Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii Minberi.....	90
Foto. 22. Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii Müezzin Mahfili.....	94
Foto.23. Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii Vaaz Kürsüsü.....	95
Foto. 29.Şeyh Habil Camii.....	99
Foto. 36. Şeyh Habil Camii Mihrabı.....	104
Foto. 37. Şeyh Habil Camii Minberi.....	105
Foto. 44. Ordu Köyü Camii	109
Foto. 50. Ordu Köyü Caminin Harimi.....	112
Foto. 53. Ordu Köyü Caminin Mihrabı.....	114
Foto. 54. Ordu Köyü Caminin Minberi.....	115
Foto. 55. Ordu Köyü Camii Vaaz Kürsüsü.....	116
Foto. 56. Ordu Köyü Camii Müezzin Mahfili.....	117
Foto.69. Ordu Hasan Bey Türbesi.....	127
Foto. 71. Ordu Köyü Kalesi.....	128

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında ortaçağ Çarşamba Türk tarihi ve mimari eserleri başlığı altında Çarşamba'nın coğrafi, tarihi ve kültürel özellikleri ele alınarak değerlendirilmeye çalışılmıştır. 1071 yılında Anadolu'nun Türk yurdu olmasından itibaren başlayan Birinci Dönem Anadolu Türk Beylikleri ve Selçuklu Devleti dönemleri ile Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgede hüküm süren Türk beyliklerinden Taceddinoğulları ve Canik Beylerinin faaliyetleri ticari, sosyal ve siyasi münasebetleri üzerinde durulmuş, Osmanlıların bölgeye hâkim olmalarına kadarki süreç değerlendirilmiştir. Bu süreç içinde bölgede inşa edilen Gökçeli, Şeyh Habil ve Ordu Köyü Camii gibi Anadolu Türk-İslam cami mimarisinin üç önemli eseri incelenmiştir. Aynı zamanda Türklerin bölgedeki varlıklarını kanıtlayan günümüze kadar ayakta kalabilmiş bu yapılar dönem özellikleri ile değerlendirilerek kendinden sonraki Anadolu Türk-İslam cami mimarisine etkileri değerlendirilmiştir.

Bu çalışmamda bana ilham kaynağı olan her zaman kendisini örnek aldığım çalışma süresi boyunca beni engin bilgileriyle yönlendiren hocam sayın Prof. Dr. Yusuf ÇETİN'e, her zaman yanımda olup beni destekleyen hocam sayın Selçuk ÖZ'e, ablam Sevil GÜDÜL'e, kadim dostum Emin Mehmet SARI'ya, beni dualarıyla yalnız bırakmayan her zaman arkamda duran en büyük dayanağım annem Hamide SAĞLAM ve babam Erol SAĞLAM'a ismini saymak isteyip sayamadığım bütün dostlarıma şükranlarımı sunarım.

Ağrı-2017

Ertan SAĞLAM

GİRİŞ

Orta Karadeniz bölgesinin en önemli verimli topraklarına sahip Çarşamba Ovası içinde yer alan Çarşamba, Samsun ilinin nüfusu bakımından üçüncü büyük ilçesidir. M.Ö 4000'lerden itibaren bir yerleşim merkezi olan Çarşamba, önceleri Hitit-Frig egemenlikleri altında kalmış, M.Ö 670 yılında Miletli denizcilerin, M.Ö VI. yüzyılda Pers egemenliğine geçmiştir. Roma İmparatorluğu'na bağlanan bölge, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Bizanslıların (Doğu Roma) egemenliği altında kalmıştır. 1071 Malazgirt Zaferi ile Türk yurdu olan bölge, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasıyla Samsun yöresinde hüküm süren "Canik Beyleri" adıyla kurulan yeni yerel beyliklerin hâkimiyetine girmiştir. Bu beyliklerden birisi de Çarşamba havalisinde hüküm süren Taceddinoğulları Beyliği'dir. Çarşamba, Osmanlıların bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Arım kazası adıyla Osmanlı devletine tabi olarak varlığını sürdürmüştür.

I. KONUNUN TANIMI, AMACI VE SINIRLARI

Konunun Tanımı

Tez çalışma konusu Çarşamba ve çevresinin ortaçağ Türk tarihi ile bu dönemde inşa edilen mimari eserler oluşturmaktadır.

Konunun Amacı

Bu çalışmanın amacı Ortaçağ Anadolu Türk tarihinde bölgedeki etkin Türk beylikleri olan Taceddinoğulları ve diğer Canik beyliklerinin siyasi faaliyetleri ile bu döneme ait bölgenin en önemli kültürel mirası olan Gökçeli (Göğceli) Camii (1206), Şeyh Habil Camii (1211) ve Ordu Köyü Camii (1426)'nin Anadolu Türk cami mimarisi içindeki yeri ve önemini ortaya koymaktır.

Konunun Sınırları

Tez konusunun coğrafi sınırları Samsun ili Çarşamba ilçesi toprakları oluşturmaktadır. Tarihsel sınır ise ortaçağ Türk dönemidir. Yani 1071 Malazgirt Zaferi ile başlayan Birinci Dönem Anadolu Beyliklerinden Danişmendliler, Anadolu Selçuklu Devleti ve Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgede faaliyet gösteren Canik Beylikleri ile Osmanlı Devletinin bölgeye hakim olduğu döneme kadar olan tarihi kapsamaktadır.

II. ARAşTIRMA YÖNTEMİ

Tezin adı, konusu, amacı ve sınırları belirlendikten sonra literatür çalışmasına başlanmış; konu ile ilgili arşiv belgeleri, tezler, makaleler, bildiriler ve kitaplar toplanmıştır. Daha sonra saha çalışması yapılmış, bölgede bu döneme ait mimari eserler yerinde görölerek incelenmiş ve fotoğrafları çekilmiş, son olarak yazım aşamasına geçilmiştir.

Çalışmanın başında Çarşamba'nın coğrafi ve tarihi hakkında bilgi verildikten sonra Taceddinoğulları Beyliğı ve Canik Beyliğı dönemlerinde Çarşamba'nın genel durumu, bu beyliklerin bölgedeki faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bu dönemlerden kalan ve en eski Selçuklu “çantı” tarzı camii olan Gökçeli (Göğceli) Camii(1206),Şeyh Habil Camii(1211), Ordu Köyü Camii (1426)'nin mimari ve süsleme özellikleri incelenmiştir. Daha sonra bu dönemden günümüze ulaşmayan eserler belgeler ve fotoğraflar ışığında ele alınmıştır.

Değerlendirme bölümünde bölgenin ortaçağ Türk tarihi değerlendirildikten sonra bu döneme ait yapılar dönem özellikleri ışığında benzer örneklerle karşılaştırılarak Anadolu Türk mimarisi içindeki yerleri ve önemleri ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. ÇARŞAMBA'NIN COĞRAFİ DURUMU

Canik Beyliği'nin bağlı olduğu yerlerden biri olan Çarşamba kazası Trabzon'un 142 mil batısında ve Samsun'un doğusunda olup Yeşilırmak Nehri'nin iki tarafında düz bir zemin üzerine kurulmuştur¹. Çarşamba Ovası batıdan doğuya doğru Büyüklü Deresi, Abdal Irmağı, Yeşilırmak, Terme Çayı, Kocaman Çayı, Miliç Irmağı ve Akçay akarsularının taşıdıkları materyallerle oluşmuştur². Kuzeyinde Karadeniz, doğusunda Terme Kazası, güneydoğusunda Ünye Kazası, güneyinde Erbaa ve Lâdik kazaları, batısında Canik ve Kavak kazaları ile çevrilidir. Çarşamba ovası Yeşilırmağın taşıdığı alüvyonlardan oluştuğu için oldukça düz ve alçak olup deniz seviyesindedir. Bu arazi üzerinde Yeşilırmak, Terme ırmağı, Miliç ile daha birçok dere ve çay eğim yetersizliğinden dolayı düzgün bir şekilde akmayıp etrafta birçok bataklık ve sazlığın oluşmasında etkili olmuştur³. İlçe toprakları iki kısma ayrılmaktadır. İlçenin güneyinde dağlık alanlar yer alır. Kuzeyinde ise Karadeniz kıyısına kadar uzanan oldukça geniş bir ova yer almaktadır. Çarşamba Ovası ovanın güneyinde yer alan dağlık kesimin fiziki beşeri iktisadi faaliyetleri birbirinden oldukça ayrıdır. Güneydeki dağlık alandaki yerleşim yerleri çok seyrek bir şekilde araziye dağılmıştır. Bu sahadaki köyler birbirinden oldukça uzak ve irili ufaklı mahalle yerleşimlerinden oluşmaktadır.

Önemli akarsulardan biri olan Yeşilırmak ilçenin tam ortasından geçmekte olup adeta ilçeyi ikiye bölmüş durumdadır. Bu ırmağın oluşturduğu vadinin Karadeniz'e açılarak genişlediği yerde ülkemizin en önemli ovalarından biri olan Çarşamba Ovası meydana gelmiştir. Ovanın kıyı kesiminde denizden kıyı kordonlarıyla ayrılmış olan Simenit, Akgöl, Kargalı Göl, Kara Göl ve Dumanlı Göl gibi irili ufaklı lagün gölleri mevcuttur⁴. Bu göller Akarcık Göl, Koca Göl, Akmaz Göl, Sazlık Göl, Çilme Gölü ve Kör ırmak Gölü'dür. Yeşilırmak'ın eski

¹ Komisyon, *Trabzon Vilayet Salnamesi, H. 1322 (1904-1905)*, 2010, s. 87.

² Ali Özçağlar, "Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 1994, Sayı: 3, s. 939.

³ Pelin İskender Kılıç, H. 29 Zilhicce 1341 (12 Ağustos 1923) Tarihli Haritaya Göre Çarşamba Kazası, *Karadeniz İncelemeler Dergisi*, Samsun 2010, s. 132.

⁴ Özçağlar, ss. 93-128.

yataklarından biri olan Kör Irmak bataklığı deltanın uç kısmında yer almaktadır. Tamamıyla sazlık alandan meydana gelmiş olup batısında Çarşamba Ovası, doğusunda Terme Ovası yer almaktadır. Doğuya doğru daralmaya başlayan kıyı ovası, Akçay Ovasında genişledikten sonra tekrar daralmaya başlamaktadır. Ovanın doğu sınırını oluşturan Akçay ile batıda yer alan Derbent burnu arasındaki mesafe 65 m.yi bulmaktadır⁵. Bu göllerin çevresi sazlık ve bataklıktır. Ancak doğal güzellikleriyle turizm bakımından önem taşırlar. Çarşambada ayrıca akarsu yataklarının değişmesi sonucu oluşmuş göllerde vardır. Çarşamba ilçe merkezinde yer alan Körirmak bu türde oluşmuş bir göldür. Günümüzde bataklık olan bu göl kurutulmuş ve kullanım alanına açılmıştır. İlçenin güneyindeki Sarılık ve Çilme Gölü de böyle oluşmuş sazlık ve bataklıktır⁶.

Ova, Yeşilirmak'ın getirdiği malzemeyi Karadeniz'e döküldüğü sahada biriktirmesiyle oluşmuştur. Delta ovasının gelişimi iklim değişimleri ve tektonik olaylardan da etkilenmiştir⁷. Erbaa ilçesinden geçen Yeşilirmak nehri Çarşamba'ya ulaşır. Yeşilirmak nehri Cıva Burnu'ndan Karadeniz'e döküldüğü yerde Çarşamba Ovası'nı meydana getirmiştir. Kirazlık'a kadar sınırları dayanan Çarşamba Ovası'nın yüz ölçümü 89.500 hektardır⁸. Taşova ve Çarşamba ovaları denizden içteki platoya doğru yükselen teraslar gibidirler. Bunların arasındaki geçiş çok kolay olmaktadır. Hattın en yüksekindeki Kazova çok önemli bir yol ile çapraz geçiştir. Doğuda Niksar'dan gelen önemli yol Yeşilirmak vasıtasıyla hem batıda Amasya ile buluşur hem de Kuzeyde sahil ile sahili korumak için de Yeşilirmak'ın denize ulaştığı yerleri elde tutmak büyük önem taşır⁹. Canik Sancağı'na ait kayıt defterlerine bakıldığında Samsun ve Bafra'nın ardından gelen üçüncü büyük kazanın bugünkü Çarşamba (Arim) Kazası olduğu görülür. Çarşamba (Arim) Kazasının 1837 yılında 35 köyü bünyesinde barındırdığı görülmektedir. İki mahallesi ve 35 köylük idari alanı ile

⁵ Özçağlar, s. 120.

⁶ Taha Parla, *Türkiye İl, İl: Dünü, Bugünü, Yarını*, Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, Cilt 9, İstanbul 1983, s. 6554.

⁷ H. İbrahim Zeybek, “Çarşamba Araştırmaları”, (Edit. Cevdet Yılmaz), *Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları*, Samsun 2014, s. 105.

⁸ İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, *Tarihte Samsun*, Samsun 2010.

⁹ R. J. Arthur Munro, “Roads in Pontus, Royaland Roman”, *The Journal of Hellenic Studies*, 21, s. 1901.

birlikte civarındaki kazalar içinde yönetsel yapı merkezi konumunu korumuştur. Bafra ve Samsun kazalarında olduğu gibi Arım Kazası da kendine bağlı kazalara sahiptir. Bu kazalardan Ökse 22 köye sahiptir. Arım (Çarşamba) ile Sonisa sınırı arasında bulunan Ayvacık ise iki mahalle ve 45 köye sahiptir. Bu durum Ayvacık Kazasının hem nüfus hem de sancak merkezine yakınlık açısından daha avantajlı olan Arım'ın önüne geçmesinde etkili olamamıştır¹⁰.

Ovadabatisında orman örtüsü çok yer kaplamazken, güneydeki dağlık sahada oldukça geniş bir saha ormanlık alanla kaplıdır. Kestanepınar-Taçalan köyleri arasında Kınalık Ormanı alanı yer almaktadır. Bu ormanda meşe, kızılâğaç, gürgen ve kayın ağacı gibi ağaçlar yer almaktadır. Akçay vadisinin batısında şerit halinde uzanan orman alanda daha çok kestane, gürgen ve meşe ağaçları bulunmaktadır. Doğusunda ise Kocalar Ormanı, Karakiraz Ormanı, Beyler Ormanı, Karaca Ormanı ve Kınalık Ormanı yer alır. Ayrıca Düздаğ Yaylası, Hacı İbrahim Yaylası ve Kınalık Yaylası gibi yaylalar mevcuttur. Batı yakasında ise Azman Ormanı vardır. Aynı zamanda, Cayvar Dağı, Çakmak Dağı, Akpınar Tepesi, Çatal Tepe, Yurtluköy Tepesi, Saltık Tepesi, Arduç Tepesi ve Çal Tepesi gibi yükseltiler de bulunmaktadır. Ayrıca haritada çeşitli oymak isimleri yer almaktadır. Bunlar batı yakasında Kabı (Kab-ı Maden) Oymağı, Cenked Oymağı, Kurşunlu Oymağı, doğu yakasında ise Orta Oymak'tır. Bilindiği üzere Türk topluluklarında il veya ulus adı altında gruplandırılan konar-göçerler, sırasıyla boy (kabile), aşiret, cemaat, oymak, mahalle, oba (aile) şeklinde sınıflandırılmıştır¹¹.

Çarşamba Ovası Orta Karadeniz kıyı kuşağında yer alan iki delta ovasından biridir. Yüzölçümü bakımından ülkemizin Karadeniz kıyılarındaki en büyük delta ovasıdır. Ova, batıda Derbent Burnu ile doğuda Akçay arasında yaklaşık 64 km uzunluğa sahiptir. Kuzey güney yönünde Civa Burnu ile Kumköy arasındaki mesafe ise kuş uçuşu yaklaşık 32 km'dir. Ova Yeşilırmak'ın taşıdığı alüvyal malzemeyi, denize döküldüğü sahada biriktirmesiyle oluşmuştur. Ovanın güneyinde zirveleri

¹⁰M. Yavuz Erler, "Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-ı Canik (1837)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research*, Volume 2/8, Summer, 2009, s. 171.

¹¹Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991.

1600 metreyi bulan dağlık alan bulunmaktadır. Çoğunlukla akarsu aşınım ve birikim süreçlerinin etkin olduğu çok sayıda jeomorfolojik birimi kapsamaktadır. Çarşamba Ovası ülkemizin ikinci Karadeniz kıyılarının en büyük ve verimli ovasıdır. Deltanın en önemli akarsuyu Yeşilirmak olup Abdal Çayı, Terme Çayı ve Akçay diğer akarsularını oluştururlar. Ovanın en önemli gölleri Akgöl ve Simenit gölleridir. Çarşamba bitki örtüsü bakımından da oldukça zengin olup çeşitli bitki örtüsüne sahiptir. Çarşamba Ovası'nda tarım arazisi geniş olup bağ, bahçe, çayır ve ekili alanlar önemli yer kaplarken ekili alanlar 53.300 hektar kadardır. Çarşamba'nın kuzey kesiminde ladin ve kayın orman ağaçları yayginken, akarsu boyları ile kıyı kesimlerinde ise kavak ve söğüt ağaçları yaygındır. Çarşamba ovasının dağ yamaçlarında yer alan bitki örtüsü meşe, ahlat, alıç ağaçları ve uzun boylu çayırlardır. Yeşilirmak'ın getirdiği alüvyal topraklar, ilçenin zeminini toprakla karışık mil ve kumdan oluşmasına neden olmuştur. Ova Karadeniz'deki yersel deprem merkezlerinin ve Kuzey Anadolu deprem alanının etkisi altındadır.¹² Çarşamba Erzincan'dan başlayıp, Lâdik üzerinden geçen deprem kuşağı üzerindedir. Arazi'nin % 40'ı orman, çayır ve mera ile kaplıdır¹³.

Yeşilirmak akarsuyu Tokat Erba, Amasya ve Çarşambadan geçerek denize dökülmektedir. Yeşilirmak nehri Cıva Burnu'ndan Karadeniz'e dökülürken arkasında çok verimli bir ova olan Çarşamba Ovası'nı meydana getirmiştir. DSİ tarafından yaptırılan su kanalları ile arazinin % 70'i tarıma elverişli hale getirilirken, geri kalan % 30'luk kısım ise ormanlık, sazlık ve bataklık durumda olup yapılan ıslah çalışmaları ile oturma açılmaya başlanmıştır¹⁴. Coğrafi açıdan ve konum itibarı ile yerleşim yerlerine en müsait ve su kaynaklarının bol olması nedeni ile en elverişli toprak olmuştur. Birçok medeniyetin temel attığı su kaynaklarının çevresi Taceddinoğulları ve Canik Beyliği gibi önemli beyliklere ev sahipliği yapmıştır¹⁵.

¹² Altan Karabulut, *Memleketim Çarşamba*, Nur Anadolu Matbaası, Samsun 2004.

¹³ Sinan Cembeloğlu, Mehmet Cembeloğlu, *İlimiz ve Bölgemiz Samsun ve İlçeleri*, Kardeş Matbaası, Ankara 1970.

¹⁴ Samsun İl ve Çevre Orman Müdürlüğü, *Tarihte Samsun*, Samsun 2010, s.10.

¹⁵ H. İbrahim Zeybek, "*Çarşamba Araştırmaları*", (Edit. Cevdet Yılmaz), Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2014, ss.105-117.

I.2. ÇARŞAMBA’NIN TARİHÇESİ

Dünyada ilk büyük medeniyetler önemli su kaynakları çevresinde ortaya çıkmıştır. İlk medeniyetlerin önemli su kaynakları etrafında çıkması tesadüfî değildir. Samsun’daki ilk önemli arkeolojik merkezler de su kaynaklarının etrafında ortaya çıkmıştır. Samsun’u yurt tutan toplulukların geçim kaynakları ve kültürel yapılar, kentin farklı bölgelerine yerleşmelerine zemin hazırlamıştır. Canik dağları ovanın güneyinde yer almakta olup dağın ardındaki bölge, arazi yapısı ve su kaynakları itibariyle tarıma elverişlidir. Sahil ise daha çok belirli merkezlerde ticaretle uğraşan topluluklar için caziptir. Samsun’un en eski yerleşim yerleri Tekkeköy’de yer alan mağaraların olduğu düşünülmektedir. Bu yerleşim yeri aynı zamanda Samsun’un doğusundaki en eski arkeolojik müze hüviyetindedir¹⁶.

Pro-Hititlerden kalma başka bir yerleşme ise doğuda Tekkeköy Irmağı ağzındaki bir kent yerleşimidir. Tekkeköy, Samsun’un 14 km. güneydoğusunda Samsun-Çarşamba demiryolunun üstündedir. Geç Kalkolitik ve Tunç çağlarının saptandığı Tekkeköy; Dündartepe (Öksürüktepe), Kale Doruğu Höyüğü Samsun’un 46 km. güneyinde yer alır. Burada yaşayanların kim olduğu ya da yayıldıkları alan bilinmediği için Çarşamba tarihi ile ilişkilendirmek doğru değildir. Bu dönem Çarşamba tarihi ile yeterli bilgi bulunmamaktadır¹⁷. M.Ö. II. binli yıllarda Orta Karadeniz Bölgesi’ndeki yerleşme sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte yüz’ün üzerinde olduğu varsayılmaktadır. Bafra ve Çarşamba ovalarındaki höyüklerin M.Ö. 1750’den sonra iskân edildiği düşünüldüğünde bu yerleşmelerin tanımlamasında Hitit metinlerinden pek yararlanılamaz. M.Ö. 4000’lerden itibaren bir yerleşim merkezi olan Çarşamba, önceleri Hitit-Frig egemenlikleri altında kalmıştır. Garpu Kale dışında Çarşamba’yı Eskiçağ’a bağlayan yer ismi ya da coğrafî mimarî bağlantı yoktur. Çarşamba’dan bahseden araştırmacı ya da seyyahlar, şehrin eski adı ya da eski çağdaki durumu hakkında bilgi vermezler. Geçmiş ilkçağlara dayanan yerlerde olduğu gibi “eski adı...dır”, “adı ...gelmektedir” veya “antik ... şehrinin yanında kurulmuştur” gibi tanımlar yapamazlar. Canik dağlarının olduğu bölge M.Ö. VIII.

¹⁶ Ali Uzun, “Tekkeköy’de (Samsun) Mağara-Kale yerleşmeleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1 (1995).

¹⁷ Baki Sarısakal, *Bir Kentin Tarihi Samsun*, Birinci Kitap, Samsun Araştırmaları I, Samsun 2002.

yüzyıldan itibaren Türkistan'dan gelen toplulukların hâkimiyeti altına girmiştir. Bunlar M.Ö. 722-705 arasında Gaşkalar'ın boşalttığı sahil kesimini ele geçiren Kimmer ve İskitlerdir¹⁸.

Samsun ili Terme Ambartepe ve Salıpazarı Yeşilköy'de tespit edilen Runik Türk yazı ve tamgaları Anadolu Karadeniz ve Samsun'un da Türk iskan tarihini ve önemini ortaya koymaktadır. Çarşamba'nın tarihini aydınlatacak ilk arkeolojik buluntular Geç Demir Çağı'na ait olup Salıpazarı-Konakören Köyü yakınındaki Garpu Mevkii'nde bulunan M.Ö V. yüzyıla ait kaleden elde edilmiştir. Runik yazıyı Avrasya'da ilk kullananların ön Türkler ve İskitler olduğu bilinmekte olup İskitlerden sonra İpek Yolu güzergâhında kullanılmış olmakla birlikte farklı coğrafyalarda yayılma göstermiştir. İskitlerin önce Anadolu'ya gelen Kimmerler (M.Ö. VIII. yüzyıl), ardından M.Ö. VI. yüzyılda Kafkaslar üzerinden gelerek Anadolu'da farklı zamanda krallıkların yıkılıp kurulmasında etkili olmuşlardır¹⁹. Canik dağlarının olduğu bölgede M.Ö. VIII. yüzyıldan itibaren Türkistan'dan gelen toplulukların hâkimiyeti altına girmiştir. Bunlar M.Ö 785-722 yılları arasında Gaşkaların boşalttığı sahil kısmını ele geçiren Kimmer ve İskitlerdir²⁰.

Karadeniz Bölgesi ile ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında doğuda Azzi – Hayaşa, Orta Karadeniz'de Kaşka ve batıda Pala–Tummana ülkeleri görülmekte, yukarıda ise Kaşka ve Azzi–Hayasa ülkeleri biraz daha güneyde yer almaktadır. Bu ülkelerin sınırları hakkında kesin bir bilgi olmadığı gibi bölgelerin genişliği Hititlerin askeri gücüne göre değişiklik göstermekteydi. Kaşka–Hitit mücadelesinde pek çok şehrin iki taraf arasında sürekli el değiştirdiği metinlerden anlaşılabileceği gibi sahilin ardındaki bazı stratejik noktalara sahip olamayan Hitit ordusunun zaman zaman yöredeki hâkimiyetini kaybettiği anlaşılmaktadır²¹.

¹⁸ M. Taner Tarhan, “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983)*, Ankara 1984.

¹⁹ Emine Yılmaz, “Samsun'da Kaya Yosunlarının Sakladığı Sır “Tamgalar”, Samsun 2011. www.muzeder.org/img/makaleler/tamgalar.pdf

²⁰ Şemseddin Günaltay, “Yakınşark”, *II, Anadolu*, Ankara 1987.

²¹ Kıymet Kurtuluş, M.Ö. II. Binde Karadeniz Bölgesi, Ankara Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 65.

Doğudan batıya doğru kavimlerin sıkıştırmaları sonucu İskitlerin ortaya çıktığı görülmektedir. İskitlerin M.Ö. VIII. yüzyılda Kimmerler'in ülkesine geldikleri kabul görmektedir. Herodotos, İskitlerin Orta Asya'da yaşadıklarını lakin Kimmerler'in yanına göç ettiklerini yazmaktadır. İskitlerle Kimmerler'in tanışmaları Grek ticaret kolonileri zamanına denk gelmektedir. Greklerin Karadeniz kıyılarına koloniler kurarak bir takım ticari faaliyette bulundukları bilinmektedir. Bu koloni hareketleri İskitler ve Kimmerler hakkında yeteri kadar bilgi vermemektedir. Elde edilen malzemenin arkeolojik kalıntılardan oluşması ve yazılı olması bu topluluklar hakkında elde edilen bilgilerin sağlıklı olmasına imkânı tanımamaktadır²². Kimmer ve İskitlerin benzer yaşam olan kültürler olması, arkeolojik kazılarında ele geçen malzemelerin kültür aidiyetlerinde kime ait olduğunu zorlaştırmaktadır. Kimmerlerin İskitlerle karşılaştıkları yer Kafkaslar olmalı ki Karadeniz'in kuzey kısımlarında oldukları bilinmektedir. Orta Asya'da başlayan büyük göçün etkileri Karadeniz'in kuzeyinde ve kuzey doğusundaki geniş bozkırlarda yaşayan Kimmerlerin etkilemelerine neden olmuştur²³.

M.Ö.585'te artarak devam eden İskit baskısı Kimmerlerin Karadeniz'in Kuzeyine doğru yer değiştirmesinde etkili olmuştur. Kaynaklardan edinilen bilgiler Çarşamba'nın Kimmer hâkimiyetinde olduğunu gösterir. İskitler Anadolu'ya gelirken Kimmerlerin geçtiği güzergâhı takip etmişler ve onları Karadeniz'in kuzeyine göç etmek zorunda bırakırken Kimmerler'in boşalttığı yerlere yerleşmişlerdir. Çarşamba ve çevresinde Gaşkalar ve Kimmerlerden bir kalıntı yok iken İskitlerin izlerine rastlanmaktadır. 2011'de Salıpazarı Yeşilköy ve 2009'da Terme Ambartepe'de yapılan araştırmalar sonucu ele geçen runik kaya yazıt ve tamgaları İskitlerden günümüze ulaşmış önemli hatıralarıdır²⁴.

Yunan kaynaklarına göre ise M.Ö. VIII. yüzyılda amazonların (kadın savaşçıların)bölgede olup Bafra, Terme ve Çarşamba ovalarında yaşadıkları rivayet edilmektedir. Samsun'da Amazon mezarları bulunmakla birlikte Terme'de

²² İlhami Durmuş, *İskitler(Sakalar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.

²³Timur Demir, *Anadolu'da Kimmer İskit İz ve Etkileri*, Ankara 2008, s.4.

²⁴Cevdet Yılmaz, *Çarşamba Araştırmaları*, Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, No: 2 Birinci Basım, Samsun 2014, s. 4.

Amazonlara ait kalıntılardan bahsedilmektedir²⁵. M.Ö. 670 yılında Samsunda ticaret kolonisi kuran Miletoslu denizciler Yeşilırmak kıyılarına kadar uzanarak buralarda sömürgeler kurdular. Bu sömürgelerden birisi olan Yeşilırmak’a “İris”, Çarşamba’nın güneyinde Kurşunlu oymağı ile Ordu Köyü’nden oluşan sömürgelerine “Miskire” adını verdiler. M.Ö. 6. yüzyılda Perslerin egemenliğine girmiştir. Perslerin egemenliği çok uzun sürmeyip Samsun Roma İmparatorluğu’na bağlanmış, Roma İmparatorluğu’nun 395 yılında ikiye ayrılmasından sonra Bizanslıların (Doğu Roma) egemenliğinde kalmıştır. Bu durum XII. yüzyıla kadar devam etmiştir²⁶. Amisos kolonisi ve Terme Miletoslu denizcilerin ticaret kolonisi kurduğundan berieski çağ kaynaklarında geçmektedirler. Bafra’nın güneyinde Kızılırmak’ı Ayvacık’ta ise Yeşilırmak’ı kontrol eden kaleler vardır. Canik dağlarının eteklerinde Lâdik’ten Terme’ye kadar İskitlerden kalma izler bulunmaktadır. Bunun dışındaki yerleşim yerleri daha sonraki dönemde bölgeye yerleşen Türklerle birlikte ortaya çıkmıştır. Bunlardan yerleşim yerlerinden birisi de Çarşamba’dır²⁷.

Daha batıda Lâdik’te ele geçen İskit buluntuları yanı sıra Ordu Mesudiye’de benzer buluntular elde edilmesi Canik sıradağlarının güneyindeki sahanın İskitlerin denetiminde olduğunun tartışılmaz kanıtlarıdır. Arkeolog-sanat tarihçisi Emine Yılmaz’ın tespitlerine göre kayaları kaplayan yosunlar bu izlerin saklı kalmasına neden olmuştur. Yeşilköy’deki kaya yazıtları ve hemen doğusundaki komşu vadide bulunan ölen kişinin günahsız şekilde Tanrı’ya kavuştuğunu anlatan damgalar bulunmaktadır²⁸.

Kolonicilerden sonra Makedonyalılar, Mihradates hanedanı ve Romalılar, Çarşamba ve çevresine hâkim olmuşlardı. Koloniciler hakkında o dönemi aydınlatmaya yetecek kadar kaynak bulunamazken yörede Roma ya da Bizans dönemine ait mimari eser söz konusu değildir. Sınırları içinde yer almakla birlikte bu devletlerin Çarşamba ve çevresine önem verdiğini söylemek mümkün değildir.

²⁵ Türkler, s. 83.

²⁶ Altan Karabulut, *Memleketim Çarşamba*, Nur Anadolu Matbaası, Samsun 2004, s. 26.

²⁷ İbrahim Tellioğlu, *Samsun’da Bir Türk Kasabası: Çarşamba*, Samsun 2015.s. 2.

²⁸ Emine Yılmaz, “Samsun’da Kaya Yosunlarının Sakladığı Sır ‘Tamgalar’”, Samsun 2011. www.muzeder.org/img/makaleler/tamgalar.pdf.

Selçuklular Karadeniz bölgesine yayılmaya çalışırken Çarşamba ve çevresini ele geçirdiğinde yöreyle ilgili bazı bilgi ve belgeler artmaya başlamıştır. Anlaşılacağı üzere Çarşamba ve havalisinde İskitler, Kimmerler ve Gaşkalar gibi kolonici toplumlar varlıklarını bir müddet sürdürmüş ve bu bölgelerde hâkimiyet göstermişlerdir. Bu toplumlardan başka koloniciler de hâkimiyet mücadelesi esnasında bu bölgede bulunmuşlarsa da yeterli delil ve kaynak olmadığından bunlarla ilgili kesin hüküm verilememektedir²⁹.

Yeşilırmak'ın denize döküldüğü bereketli alüvyon ovasının güneyinde ortaya çıkmış bir ilçe olan Çarşamba, 1950'li yıllara kadar bataklık olup kurutulduktan sonra yeni yerleşim alanları ortaya çıkmıştır. Daha önce insan yerleşimine uygun bir alan değildir. Bu bakımdan İlk ve Orta Çağda ticaretle ilgili kaynaklar Çarşamba diye bir yerin varlığından bahsetmemektedirler. Yaygın olarak Samsun'dan sonra Terme'den bahsederler. Onlar sadece Yeşilırmak'ın denize ulaştığı yeri, çevreyi tarif etmek için kullanırlar. Genellikle haritalarda Terme anlatılırken Yeşilırmak'ın denize ulaştığı yere uzaklığından bahsedilerek konumu ifade edilir. Bunun dışında Çarşamba diye bir yerin varlığından söz edilmez³⁰.

Çarşambanın Türkler tarafından kurulduğu hakkında çeşitli dayanaklar bulunmaktadır. Çarşamba'nın en eski yerleşim izleri buranın Türkler tarafından kurulduğunu gösterir mahiyettedir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkler Anadolu'yu yurt edinmeye başladığında Yeşilırmak havzasında Danişmendli Beyliğinin faaliyet gösterdiği düşünülmektedir. Selçuklu kaynaklarına göre bu beylik Sivas'tan Samsun'a kadar olan yerleri elinde tutmaktadır³¹. Ancak Çarşamba'nın Danişmendlilerin eline geçip geçmediği ile ilgili yeterli kaynak bulunmamaktadır. Bu beylikle ilgili kaynaklarda Canik Vilayeti'nin kırsal kesimine hâkim oldukları yazılsa da Çarşamba ve Çevresinde Danişmendlilerden kalma izler yoktur³².

²⁹ Cevdet Yılmaz, *Çarşamba Araştırmaları*, Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, No: 2 Birinci Basım, Samsun 2014, s. 3.

³⁰ İbrahim Tellioğlu, *Samsun'da Bir Türk Kasabası: Çarşamba*, Samsun 2015, s. 2.

³¹ Kerîmüddin Mahmud-i Aksaray-î, (neşr. M.Öztürk), *Müsameretü'l-Ahbâr* Ankara 2000, s. 122.

³² Cevdet Yılmaz, *Çarşamba Araştırmaları*, Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, No:2, Birinci Basım, Samsun 2014. s. 7.

Kentin arkeolojik olarak yapılan araştırmalar sonucu geçmişine bakıldığında geç dönemde iskâna açıldığı grlmektedir³³.

Bölgenin ilk yerleşim yerleri ve Türklerin bölgedeki ilk yerleşimleri biraz karanlıkta kalmaktadır. 1071 Malazgirt Zaferi ile bölgeye gelen akınlarla ilk yerleşimlerin arasında neredeyse fark yoktur. Selçuklularda ilk yerleşim yapan Türk toplulukları hayvancılığı temel alan bir ekonomik temel içerisinde geçimini sağlamaktaydı. Konargöçer bir hayat tarzına sahiplerdi bundan dolayı Cnik dağının güneyindeki bölge Malazgirt Zaferi’nden sonra Türkmenlerin eline geçerken Vezirköprü, Havza, Terme ve arşamba’nın sırtını yasladığı bu dağlık bölge de Türklerin denetimine gemiřtir³⁴. Türkler Büyük Selçuklu devleti zamanında Anadolu’ya göç etmeye başlamış, suyollarını kullanarak i bölgelere ilerlemişlerdir. Çoruh boylarını takip ederek Bayburt’a, oradan da Kelkit Vadisi’nden batıya ilerleyen yoldan Karadeniz’e ulaşmaya çalışmışlardır. Bu yol Doğu Karadeniz sıradağlarının güneyine düşen yerleşim sahasıydı. Aynı sahanın Canik Dağlarının güneyine düşen kısmı ise Kelkit Vadisi’ni takiple Taşova’da Yeşilırmak Vadisi’yle birleşmekteydi. arşamba’ya Taşova’dan Yeşilırmak Vadisi’ni kullanarak kuzeyden ulaşılıyordu. Bu yolla kullanarak Türk glerinin gerçekleşmiş olacağı dřnlmektedir³⁵.

Bu bölgede yaşayanlardan biride Danişmendlilerdir. Danişmendoğulları en eski beyliklerdendir. Bunlar nüfuzlarını Alparslan’ın 1071 Malazgirt Zaferi’nden sonra geniřletmiřlerdir³⁶. 1086 yılında Samsun yöresine sefer düzenleyen Danişmendliler, Samsun yöresini ele geçirseler de kentin Bizans Valisi İmparatora bağlı kalmakta direndiğinden kenti almayı başaramamışlardır. Bunun zerine kentin 3 km. uzağında yeni bir kent kurmuşlardır. Bizanslılar Türklerin sürekli baskılarından bunalmışlardı. Buradan da anlaşıldığı üzere Danişmendlilerin Samsun ve yöresine akınlar dzenledilerse de başarılı olamamışlardır. Samsun’u ele

³³ Cevdet Yılmaz, *arşamba Araştırmaları*, arşamba Belediyesi Kültür Yayınları, No:2, Birinci Basım, Samsun 2014. s. 7.

³⁴ Danişmend Gazi döneminde Danişmendlilerin Karadeniz bölgesi ve Samsun’daki faaliyetleri için bkz. Dânişmend-Nâme (neşr. N. Demir), Ankara 2004.

³⁵ Cevdet Yılmaz, *arşamba Araştırmaları*, arşamba Belediyesi Kültür Yayınları, No; 2. Birinci Basım, Samsun 2014. s. 7.

³⁶ Mehmet Torun, *Samsun İl ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1954, s. 50.

geçiremeyen Danişmendlilerin bölgede bulunduğu bilinse de hem kültürel hem de tarihi açıdan etkili olduğu söylenemez³⁷.

Çarşambada, Türk yerleşimine ait en eski iz Malazgirt Savaşı sonrası buraya yerleşmiş olan Selçuklulara aittir. Gökçeli ve Şeyh Habil camilerinde bunun en önemli yaşayan delilleridir. Tarihi kaynaklarda Taceddinoğullarından önce Çarşamba'da yerleşim olduğunu dair açık bir delil bulunmasa da Selçukluların oldukları aşikârdır. Taceddinoğullarının bölgede bağımsız bir beylik kurabilmesi hem siyasi hem sosyolojik açıdan hazır olduklarını gösterirken nüfus açısından da yeterli seviyede olduklarını göstermektedir. Çarşamba Gökçeli (Kökçeli-Mezarlık) Camii, Taceddinoğullarından neredeyse yüz yıl önce Çarşamba'da Türklerin bulunduğu kanıtıdır. 1206 yılında, Türkiye Selçukluları döneminde inşa edilmiş bu eserden anlaşıldığı kadarıyla Selçuklular, Yeşilırmak'ı takip ederek kuzeyde gidilecek en son noktaya kadar ulaşmıştır. O dönemde Çarşamba ovasının bataklık ve sazlık olduğunu düşünürsek Gökçeli Camii'nin olduğu bölgenin yerleşime elverişli olduğu anlaşılmaktadır. 1950'li yıllara kadar bölge yerleşime müsait olmadığı için Türkmenlerin yerleştiği bu köy, kuzeydeki en uç nokta olarak görülmelidir. 1204, 1205 ya da 1211'li yıllarda inşa edildiği düşünülen Çarşamba Yaycılar Köyündeki Şeyh Habil Camii ise bölgedeki Türk nüfusunun arttığının ve yörede yayılmaya başladığının çok açık bir örneğidir³⁸.

Selçuklular zamanında Anadolu'ya gelen Türkler o kadar kalabalık bir nüfusla bu ülkeye göç etmişlerdi ki bir anda bölgenin en önemli insan gücü olmuşlar ve bölgede etkili faktör durumuna gelmişlerdir. Anadolu'da yaşayan topluluklar kısa sürede Türkler içerisinde azınlık durumuna düşmüşlerdir. XII. yüzyıl başlarına ait haçlı kaynaklarının Anadolu yerine Türklerin ülkesi anlamına gelen Turchia adını kullanması ülkede yaşanan değişimin önemli bir göstergesidir. Bu değişimden etkilenen yerler arasında Çarşamba da vardır. Daha önce bölgede kimin yaşadığına dair açık bir delil ya da belge bulunmasa da XII. yüzyıl başlarından itibaren Çarşamba'yı Türkler'in yurt tuttuğu sabittir. Bir Bizans tarihçisi aynı tarihlerde Samsun'u da Selçuklu hâkimiyetinde göstermekte ve Romalıların bölgeden

³⁷ Torun, s. 50.

³⁸ M. Sami Bayraktar, “*Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi*”, Geçmişten Geleceğe Samsun 1. Kitap (neşr. Cevdet Yılmaz), Samsun 2006, s. 400.

çekildiğini anlatmaktadır³⁹. Samsun havalisi Türklerin Anadolu'yu fethi sürecinde kısa zamanda Türkleşmiş ve İslamlaşmıştır. Türkler bu yöreye Canit veya Cânîk adını vermiştir. Osmanlı devrinde de Vezirköprü, Lâdik ve Havza dışında bugünkü Samsun ile Ordu havalisi Cânîk olarak adlandırılmıştır. Klasik Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e kadar günümüzdeki Kavak, Yakakent, Alaçam, Bafra, Samsun merkez, Tekkeköy, Asarcık, Ayvacık, Çarşamba, Salıpazarı, Terme gibi Samsun'un ilçeleriyle birlikte Ünye, Korgan, Kumru, Fatsa, Tekkiraz, Akkuş gibi Ordu'ya bağlı yerler Cânîk sancağına bağlıydı⁴⁰.

1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya göç eden Porsukoğulları Çarşamba'ya gelip yerleşmişler yerleştikleri yere Porsuk Köyü adını vermişlerdir. Şimdiki ilçenin olduğu yerde Sarıcalı Mahallesi ile Kuşdoğanlı köyleri bulunur, burada 1370 yılında bir panayır kurulur ve bu panayır Çarşamba günleri kurulduğu için adına Çarşamba pazarı denilmiştir (Çarşamba ismi buradan geldiği düşünülmektedir). Sarıcalı ve Kuşdoğanlı mahallelerinin ilk sakinleri Çepnioğulları idi. Sonradan buraya Horasan'dan getirilen Türk aileleri yerleştirilmiştir. Buradan da Türkleri bölgeye iskâna başladığı ve yerleşim yerleri kurdukları anlaşılmaktadır⁴¹.

Canit-i Göl (takriben bugünkü Çarşamba ve Terme) bölgesi Osmanlıların eline geçmeden önce Taceddinoğulları Beyliği'nin idaresi altındaydı. Muhtemelen Yeşilırmak deltasında bulunan Limnia Trabzon Rum Devleti'nin denetimi altında kalmış olabilir⁴². Canik adıyla anılan bölge tarihsel süreç içinde bazen daha geniş bir alanı ifade etmek için kullanılmıştır. XIII. yüzyıla ait tarihi kaynaklarda Sivas Cânîk'i ve Karahisar Cânîk'i diye iki Canik görülmektedir. Bunlardan Sivas Cânîk'i Samsun ve Çarşamba taraflarını, Karahisar Cânîk'i ise sahilde Ünye ve Fatsa ile iç kısımda Niksar'ı kapsıyordu. Moğol idaresinin zayıflamasının ardından Samsun ve Ordu yörelerinde ortaya çıkan Türk beyliklerine Cânîk Beylikleri adı verilmiştir. Bazı kaynaklarda bölge yukarı Cânîk ve Aşağı Cânîk olarak ikiye ayrılıyordu. Yukarı Cânîk içerde Niksar'dan sahilde Terme ve Ünye'ye çekilecek bir hattan

³⁹NiketasKhoniates'inHistoria'sı (1995-1206), (neşr. I. Demirkent), İstanbul 2004, s. 81.

⁴⁰ Mehmet Öz, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, 1999 Ankara, s. 86.

⁴¹ Karabulut, s. 26.

⁴² Öz, s.22.

başlayarak Trabzon'a kadar uzanırken, Aşağı Cânîk ise Niksar, Mesudiye, Şarki Karahisar ve Gümüşhane yörelerini içine alıyordu⁴³. Selçuklu tarihçilerinin Samsun'u tanımlamak için kullandıkları Cânîk tabiri sadece sahilten ibaret olmayıp güneyde Niksar'dan Gümüşhane'ye uzanan hattı içerisine almakla birlikte Karadeniz'deki sınırları ise doğuda Trabzon'a kadar genişlemekte batıda ise Sinop'a kadar uzanmaktadır⁴⁴.

Çarşamba bölgesinin hayat kazanması Selçukluların bölgeye gelmesi ile olmuştur. O zamana kadar bataklık ve verimsiz olan bölgeler verime açılmıştır⁴⁵. Bölgedeki Bizans egemenliğinden sonra, 1071 Malazgirt Savaşı'nın ardından Danişmendliler tarafından 1158 yılında ele geçirilen Yağbasan'ın, Yeşilırmak ve Kızılırmak ağzları arasındaki alanını ele geçirmesine karşın, Bizanslılar yeniden egemenlik sağlamışlardır⁴⁶. Şehrin tekrar Selçuklu egemenliğine girmesi, Sultan II. Kılıç Arslan'ın son zamanlarına rastlar. II. Kılıç Arslan iktidarının son yıllarında Anadolu'yu oğullarının arasında paylaştırır. Bu paylaşımda Tokat ve civarı Rükneddin Süleyman Şah'a düşer. Rükneddin Süleyman Şah, Tokat'ı kendine hükümet merkezi yaptıktan sonra Samsun ve civarını topraklarına katar. Müslümanlar, bu şehrin fethinden sonra bölgeyi elde tutabilmek için bir kale inşa ederler. Bu kale bugünkü şehrin çekirdeğini oluşturmuştur. Böylece Samsun topraklarında yan yana iki şehir kurulmuş olup Müslümanlar kendi topraklarına "Müslüman Samsun", Hristiyanların oturdukları eski şehre ise "Gâvur Samsun" ya da "Hristiyan Samsun" ismini vermişlerdir⁴⁷. Hristiyan Samsun bir çeşit özerk bölge kimliğinde, önce Bizanslıların, XIV. yüzyıl başlarından itibaren de uzun süre Cenevizliler'in yönetiminde kalmıştır. Müslüman Samsun ise Köseadağ Savaşı 1243'den sonra sırasıyla İlhanlılar, Pervaneoğulları, Candaroğulları ve Taceddinoğullarının egemenliklerine girmiştir. 1393 yılında Samsun, Yıldırım

⁴³ Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s. 28.

⁴⁴ İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, (I. Baskı), Serander Yayınları, Trabzon 2004, s. 38.

⁴⁵ İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti", Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1943, ss. 259-274.

⁴⁶ Besim Darkot, "Samsun" mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, ss.172-178.

⁴⁷ Yılmaz Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Etüt Yayınları, Birinci Basım, 2004 İstanbul, s. 12.

Bâyezid tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ancak Hristiyan Samsun Cenevizlilerin dünya ticaretinde sahip bulundukları imtiyazlı durum sayesinde bir süre daha özerk statüsünü sürdürmeyi başarmıştır.⁴⁸.

Bu durum uzun sürmedi. 1402 Ankara Savaşında Yıldırım Bayezid'i yenen Timur, Anadolu beyliklerini yeniden canlandırdı. Çarşamba ve Terme'de Taceddinoğlu Hüsameddin Hasan Samsun'da Kubadoğlu Cüneyd egemen oldular. Taşanoğulları ise Çelebi Mehmet'e bağlandılar. Kubadoğlu Cüneyd Bey ise bağımsız hareket ediyordu. Taceddinoğlu Hüsameddin Hasan Bey ile Candaroğlu İsfendiyar Bey'i öldürdüler. Çarşamba Hüsameddin Bey tarafından alınırken İsfendiyar Bey'de Müslüman Samsun ile Bafra'yı ele geçirdi ve yönetimini oğlu Hızır Bey'e bıraktı. Çelebi Mehmet yöreyi tamamı ile Osmanlı topraklarına katmakta kararlıydı. 1417-1419 arasında Amasya Sancak Bey'i Şehzade Murat'ın lalası Biçeroğlu Hamza Bey sefer düzenledi.

Çarşamba Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Cânîk Sancağına bağlı Arım Kazası içinde yer almıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra Samsun yöresinde "Canik Beyleri" adıyla yeni idari beylikler meydana gelmiştir. Bunlar beş tane olup bir tanesi de Çarşamba havalisinde hüküm süren Taceddinoğullarıydı. Çarşamba Canik Beylerinin merkezi konumunda olmakla birlikte bu beyliklerin en kuvvetlisi Taceddinoğullarıydı. Taceddinoğulları Çarşamba ilçesinin bugünkü batı yakasında bulunan Sarıcalı Mahallesinde bulunur ve bölgeye hükmederlerdi⁴⁹.

Sonuç itibariyle Çarşamba Türkler tarafından kurulmuş bir kasabadır. Karadeniz bölgesinde pek çok örneği görülen kıyı yerleşimlerden biri değildir. Çarşamba'da baktığımızda eski çağa ait izler ve kalıntılara rastlanmamaktadır. İlçe'nin batısında bulunan Tekkeköy'de, güneydeki Salıpazarı ve Ayvacık'ta ele geçen Antik çağ buluntularına Çarşamba'da rastlanılmaz. Çarşamba'nın ortaya çıkışı XIII. yüzyıl başlarında Selçukluların bölgeye yerleşmesi ile olmuştur. Gökçeli ve Yayıcılarda ilk izleri görülen Selçuklu yerleşmesi sırasında bölge başlangıçta kışlak olarak kullanılmıştır. Ancak zamanla sürekli yaşanan köylerin çoğalması ile yöre

⁴⁸ Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, s. 13.

⁴⁹ Karabulut, s. 26.

canlanmaya başlamıştır. Osmanlı hâkimiyetinden sonra Çarşamba (Arım)da pazar yeri kurulmaya başlanmıştır. Çarşamba'nın farklı yerlerinde camilerin yapılması ile Çarşamba hızla büyümeye başlamış ve büyük bir kasaba haline dönüşmüştür⁵⁰.

⁵⁰ Tellioglu, s. 8.

I.3.TACEDDİNOĞULLARI BEYLİĞİNİN ÇARŞAMBA VE ÇEVRESİNDE FAALİYETLERİ

Taceddinoğulları sınırları bugünkü Bafra ile Ordu arasında güneyde sınırı Niksar'a kadar uzanan saha üzerinde 1348-1428 yılları arasında kurulmuş bir Türk beyliğidir⁵¹.

Taceddinoğullarının müstakil bir devlet gibi hareket etmesi Ertana'nın hâkimiyetinin başlamasından evvel olduğu düşünülür. Çünkü bölgede Anadolu'da İlhanlı hâkimiyeti hala varlığını sürdürmekteydi. Bu dönemde Anadolu tam olarak bir karışıklık içinde bulunmaktaydı. Ertana hakimiyetini kurmaya başladığı ilk zamanlarda Taceddin'in babası Ertana'ya muhalif durumda idi. Taceddin'in büyük babaları hakkındaki bilgi o kadar da geriye gitmemekle birlikte Anadolu'da yazılan tarih kitaplarından hiçbir bilgi elde edilememektedir⁵².

Selçukluların zayıflaması ile birlikte Canik Bölgesi'nde, Osmanlı hâkimiyetimin sağlanacağı döneme kadar farklı beyliklerin hâkimiyeti görülmektedir. Samsun tarihinin çalkantılı XIV. yüzyılında bölgede mahalli beylikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Canik Beylikleri şeklinde adlandırılan bu beylikler⁵³ Samsun Lâdik ve Kavak civarında hüküm süren Kubadoğulları, Bafra civarına hâkim olan Bafra Beyleri, Vezirköprü ve Havza civarında hüküm süren Aşanoğulları, Çarşamba ve Terme dolaylarına yerleşen Taceddinoğulları ve Ordu, Ünye, Fatsa ve Giresun bölgelerinde hâkim olan Hacımiroğullarıdır⁵⁴.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin çökmesi sonrası Moğol hâkimiyetinin artmasıyla Türkmen Beylikleri ortaya çıkmış olup bu beyliklerinden biri de Taceddinoğulları Beyliği olup merkezi Niksar idi. Taceddin Bey'in (ö.1387) babası Doğan Bey (1348-1349) tarafından başkent Niksar olmak üzere Orta Karadeniz

⁵¹ Hakkı Dursun Yıldız, *Anadolu Beylikleri Mad.*, Türkiye diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 3. İstanbul 1991, s. 139.

⁵² Mevlüd Oğuz, "Taceddinoğulları", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. IV, Ankara 1948, s. 471.

⁵³ İ. Hakkı Danışmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.1, İstanbul 1947, s. 145.

⁵⁴ Alim Altaylı, *Samsun Tarihi*, Yücer Matbaası: Samsun 1967, s. 49.

bölgesinde kurulan beyliğin ilerleyen yıllarda Çarşamba'yı merkez edindiği görülmektedir⁵⁵. Taceddinoğulları 1361 yılından itibaren Canik Bölgesi'nin güçlü bir beyliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Taceddinoğullarının Selçuklu veziri Muineddin Pervane'nin eniştesi Emir Gümüşlü Emuniddin Yunus el-Müstevfi'nin soyuna dayandığı ve sülalenin bundan dolayı Gümüşlüzade diye anıldığı bilinmektedir. İlhanlı Anadolu'sunun iç mücadelesinde rol alan Taceddin Doğanşah (Doğancık), Beyliğin kurucusu olup Çobanlı Şeyh Hasan'ın müttefiki ve Eretna'nın rakibi olduğu anlaşılmaktadır⁵⁶. Beyliğin Eretna Bey ve akabinde Kadı Burhaneddin'e muhtelif davrandığı Taceddin Çelebi'nin kadı Burhaneddin'e karşı Trabzon Rum Devleti ve Amasya emiri Şadgeldi Paşa'nın oğlu Ahmed ile ittifak kurduğu, daha sonra kadı Burhaneddin'in yaptığı bir baskınla öldüğü, daha sonraki yıllarda Beyliğin önce Candaroğullarına sonra kadı Burhaneddin'e yaklaştığı ve Osmanlı hâkimiyetini tanıdığı bilinmektedir⁵⁷.

Taceddin'in idare merkezi Niksar kasabası idi. Çocukları her zaman için Niksar'ı ellerinde bulundurmamışlarsa da hemen her devirde Karadeniz kıyılarına kadar hâkim kalmışlardır. Gerek bu mıntıka, gerek Niksar ve çevresi Canik'ten sayıldığı için bunlar da Canik beyleri diye anılırlar, fakat biz bunların idare merkezini göz önünde tutarak Niksar beyleri diye adlandırılmalarını daha uygun görürüz. Niksar'ı bunlardan daha önce ellerinde tutan Emir Doğancık ailesiyle Tacettin'in bir alaka veya akrabalığı olması muhtemeldir. Emir Doğancık, Mesalik'ül ebsar'a göre Kastamoni Emîri birinci Süleyman'ın sınırlarına kadar genişleyen büyük bir toprak parçasına hükmederdi⁵⁸.

Taceddinoğulları komşuları Hacıemiroğulları gibi Çepni Türkmenlerindendir⁵⁹. Samsun'daki Türk yerleşiminin ikinci safhasında Türklere ait yeni yerleşim yerleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yerleşim yerlerine Lâdik, Kavak ve Çarşamba en çarpıcı örneklerdir. Bu bölgelerdeki eski köy isimlerine bakıldığında

⁵⁵ Oğuz, a.g.m., ss. 469-487.

⁵⁶ Muammer Gül, "XIII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu Türkleri İle Trabzon İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 13. S.2, Elazığ 2003, s. 427.

⁵⁷ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1991, s. 81.

⁵⁸ Kazım Dılcimen, *Canik Beyleri*, Ahali Matbaası, Samsun 1940, s. 31.

⁵⁹ M. Hanefi Bostan, "Anadolu'da Çepni İskânı", *Türkler*, C.6, Ankara 2002, s. 300.

Türkçe adlar taşıdığı görülecektir. XIV. yüzyıl başlarında bağımsızlığını kazanan Taceddinoğulları 1379 yılında Çarşamba-Terme arasındaki bölgeyi ele geçirmiştir. XIII. yüzyılın başlarından itibaren Türklerin yurt edindikleri bu yerlerde Taceddinoğlu varlığı etkili olmaya başlamıştır. Bu dönemde 12.000 asker çıkarabilecek güce ulaşmışlardır. Komnenosların başkenti Trabzon'da aynı tarihlerde bu ordudan daha az insan yaşıyor olması, Taceddinoğullarının bölgenin nüfus yapısında ne kadar önemli bir yer tuttuğunu gösterir⁶⁰. Trabzon kroniği Panaretos, 1386 yılında Emir Taceddin ve Hacı Emir oğlu Süleyman Bey'in 12.000 kişilik bir ordu ile Trabzon'a saldırdıklarını ancak mağlup olduklarını ve Emir Taceddin'in bu savaşta hayatını kaybettiğini nakletmekteyse de onun Hacıemiroğlu Süleyman ile girdiği savaşta hayatını kaybettiği nakletmektedir⁶¹.

Moğol hâkimiyeti sonlandığı zamanlarda ortaya çıkan Taceddinoğlu Beyliği'nin merkezi Ordu Köyüdür. Merkezin Ordu köyü olması Türk yerleşiminin güneye doğru genişlemesinde etkili olmuştur. II. Murad (1421-1451) döneminde 1427-1428 yılları arasında Yörgüç Paşayı, Canik bölgesini ele geçirmekle görevlendirmişti⁶². Osmanlı kroniklerine göre, Yörgüç Paşa bir gün Hasan Bey'i bir düğüne davet etmiş. Hasan bey bunun bir tuzak olduğunu anlayınca padişahın kendisine tımar vermesi karşılığında topraklarını vermeyi teklif etmiştir. Bunun üzerine Çarşamba'yı elinde bulunduran Taceddinoğlu Hasan Bey, Yörgüç Paşa'ya kendiliğinden teslim olmuş ve böylece Canit-i Göl ve Niksar havalisi tamamen Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁶³. Yörgüç Paşa'nın Samsun'u aldığı sırada, Çarşamba ve havalisinin Hasan Bey'in elinde olduğu anlaşılmaktadır. Taceddinoğullarının bertaraf edilmesiyle birlikte Canik bölgesinin tamamı Osmanlı'nın hâkimiyetine girmiştir. Dılcimen'e göre Taceddinoğlu Alparslan'ın merkezi, Çarşamba Ordu Köyü'dür⁶⁴. Bu köy Canik dağlarının eteklerinde kurulmuş olup ve ovaya hâkim bir yerdedir. Yerleşim yeri özellikleri itibariyle hem yüksek bir

⁶⁰ Bryer Anthony, "The Tourkokratia in the Pontos", Neo-Hellenika, 1970, s. 37.

⁶¹ Gül, s. 429.

⁶² Hocasadettin Efendi (neşr. İ. Parmaksızoğlu), *Tacü't-Tevarih II*, Ankara 1992, s. 163.

⁶³ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 24.

⁶⁴ Kazım Dılcimen, *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar*, Samsun 1947, s. 36.

yerde olması hemde su kenarında yer alması ile Türklerin aradığı özellikleri bünyesinde barındıran bir köydür⁶⁵.

Hacı Ömeroğlu Süleyman ve Taşanoğulları Taceddinoğlunu bağımsızlığını tanımışlardır. Aynı dönemlerde Kadı Burhaneddin, Akkoyunlu Karayülük Osman tarafından Karabel mevkiinde öldürülünce toprakları Osmanlı devletinin himayesinde kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunan Taceddinoğlu Mahmut'un toprakları da Osmanlı sınırlarına dâhil edilmişti. Ankara savaşı 1402'den sonra Timur'un himayesine girip eski hâkimiyet bölgesinde varlığını devam ettiren Alparslan oğlu Hüsameddin Hasan Bey'den bazı Osmanlı tarihçileri Hüseyin Bey diye bahsetmektedirler. Samsun vakfiye defterine bakıldığı zaman onun Alparslan'ın oğlu Hasan Bey olduğu ve Çarşamba'da adına 1424 tarihli bir cami vakfiyesi bulunduğu kaydedildiği görülmektedir⁶⁶.

Osmanlı tarihinde Ankara muharebesiyle başlayıp on sene devam eden Fetret Devri döneminde ve 831 (1427) yılına kadar ki döneme bakıldığında Hasan Bey'in müstakil bir devlet olarak hareket ettiği ve memleketini bu karışıklıktan faydalanarak topraklarını genişlettiği düşünülmektedir. Çünkü Osmanlıların bölgedeki karşılaştıkları zorluklar bizlere durumun böyle olduğunun en önemli göstergesidir. Fakat bu devir ile ilgili Osmanlı kaynaklarında gerekli bilgi bulunmamaktadır. Bu zamanda Osmanlılara karşı direniş göstermedikleri asi hareket etmedikleri düşünülmektedir. Kubatoğlu ile Taceddinoğulları arasında eskiden beri bir husumetin var olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir⁶⁷. Bu düşmanlıktan dolayı Alparslan'ın oğlu Hasan Bey'in Mehmet Çelebi ile beraber hareket ettikleri kaydolunmaktadır. Timur vakasından sonra Kastamonu'ya ulaşan İsfendiyar Bey, Alparslan oğlu Hasan Bey'le anlaşarak, birlikte harekete geçtiler. Hasan Bey, Samsun beyi Cüneyt'i öldürtüp topraklarının bir kısmını ele geçirmiştir. İsfendiyar Bey de Hızır Bey'le hazırlık yapıp yola çıkmışlar Bafra ve Müslüman Samsun'a ulaşarak burayı zapt etmişlerdir. O dönem Osmanlı hükümdarı olan Mehmet Çelebi bu gelişmeler üzerine

⁶⁵ Mehmet Sami Bayraktar, “*Samsun Çarşamba'da Tacettinoğulları ve Osmanlı Dönemine ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri*, Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap (neşr. C. Yılmaz), Samsun 2007, s. 529.

⁶⁶ Kofoğlu, a.g.e, s. 345.

⁶⁷ Oğuz, s. 485.

Bıçar oğlu ile birlikte Gâvur Samsun'u, bir müddet sonra da bizzat kendisi iştirak ederek Müslüman Samsun'u Hızır Bey'den aldı⁶⁸.

Mehmet Çelebi tek yönetim altında birleştirdiği kentin valiliğini Taceddinoğlu Hüsameddin Hasan Bey'e bırakırken, Canik yöresini de oğlu Şehzade Murat'ın Amasya Sancağına bağlamıştır(1419). Taceddinoğlu Hasan Bey II. Murat'ın cülusu sırasında (1421) çıkan karışıklıktan yararlanarak kardeşi Mehmet Yavuz ile birlikte Osmanlı hâkimiyetini tanımayarak bağımsızlıklarını ilan ederek Samsun'da ortak bir yönetim kurmuşlardır⁶⁹.

Samsun'un güvenliği için hayati öneme sahip olan Lâdik-Kavak hattı ise Moğollardan sonra Kubadoğulları'nın hâkimiyetine geçmiştir⁷⁰. Tacedinoğulları, Moğol sonrası dönemde Doğu Karadeniz bölgesinde ortaya çıkmış ve Niksar merkez olmak üzere Samsun'un güneyine kadar yayılmışlardır. Trabzon Rumları ile mücadele eden Taceddinoğulları, 1379'da Yeşilirmak'ın denize ulaştığı sahayı Ünye'ye kadar ele geçirmiştir. Taceddinoğullarının 1386'da 12.000 askeri bulunmaktaydı. Bu da 60.000 civarında bir nüfusa denk gelmektedir. Bu durum beyliğin gücünün artmış olup dönemin diğer beylikleriyle boy ölçüşebilecek seviyeye olduğunu göstermektedir. Taceddinoğulları da Hacıemiroğulları gibi 1427-1428'de Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmıştır⁷¹. Alparslan oğlu Hasan Bey yakalanıp derdest edildikten sonra Bursa'ya gönderilmiş ve Bursa'da bulunan bir Hisar'a hapsedilmiştir. Bunun üzerine akrabaları ve ailesi Amasya'ya gönderilerek bölgedeki nüfuzları kırılmak istenmiş Canik ve Niksar toprakları kati olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğuna bağlanmıştır. Hasan bey bir müddet sonra bir yolunu bularak Hisar'dan kaçmayı başarmıştır. İki sene kadar kaçak yaşadktan sonra topraklarını geri alamayacağını anlayınca kendi bizzat giderek tekrar sultana teslim

⁶⁸ Kazım Dilçimen, *Canik Beyleri*, Samsun 1940, s. 43.

⁶⁹ Anonim, Geçmişten Günümüze Kültürel Değerleriyle Samsun, *Samsun Kültür Müdürlüğü Yayınları Tanıtım Eserleri Dizisi 1*, Samsun Vali İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1997, s. 21.

⁷⁰ İbrahim Tellioğlu, “Samsun’da Bir Türk Kasabası: Çarşamba”, *TheJournal of AcademicSocialScienceStudies*, S.39, 10 /, 2015, s. 1113.

⁷¹ Orhan Kılıç, *Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri*, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 1, (Edit. Cevdet Yılmaz), Samsun 2006, s.33.

olmuştur⁷². Tâceddinoğulları'nın Niksar, Çarşamba, Terme ve Ünye dolaylarında bazı imar faaliyetlerinde bulundukları bilinmekte olup Ahşap mimarinin ilginç örneklerinden biri olan Ordu Köyü Camii bu mimari eserlerin en gözde örneklerinden biri olup Hasan Bey tarafından yaptırılmıştır⁷³. Tacüddinoğullarından Hasan Bey'in Çarşamba'da 827/1474 yılına ait cami vakfiyesinde kendisi, "Emir-i kebir Hüsamüddavletüveddin Hasan Bey bin el merhum Alparslan Bey İbn-ül emir el mağfur Tacüddin" diye kaydolunmaktadır⁷⁴. Çarşamba, Selçuklulardan itibaren gelişmekte olan bir yerleşim yeri olduğu için Taceddinoğulları Beyliği zamanında bölgede Türk nüfusu ağırlıktaydı. Taceddinoğulları arasındaki taht kavgası ve Samsun'daki Türk beyleri arasındaki mücadele Çarşamba'daki Türk nüfusunun ne derece arttığını göstermektedir⁷⁵.

Taceddinoğulları, Samsun'da kurulan beylikler içerisinde en çok nüfusa sahip olmakla iktisadi olarak en gelişmiş olanıdır. Kaynaklar, bu gücün Osmanlı Devleti bölgeyi ele geçirdikten sonra da devam ettiğini yazmaktadır. Beyliğin Osmanlı hâkimiyetine girdikten bir müddet sonra bölgeden bir anda güçlü bir ordu toplamaları bunun göstergesidir. 1477'de babasının yerine Safevi tarikatının başına geçen Şeyh Cüneyd, amcasının tarikat liderliğini ele geçirmiş bunu üzerine Erbil'den ayrılarak Anadolu'ya geldiğinde Trabzon'u fethederek sempati toplamaya çalışsada bunu gerçekleştirebilecek bir orduya sahip değildi. Ancak Taceddinoğlu Mehmet Bey'den yardım alarak bu imkâna kavuşmuştu⁷⁶. 1456'da Trabzon'u kuşatan Şeyh Cüneyd, büyük başarılar elde etmesine rağmen üzerlerine gelen Osmanlı ordusuyla çatışmayı göze alamamış ve geri çekilmişti. Taceddinoğullarının son merkezi Çarşamba Ordu köyüdür. Bu köy Canik dağlarının eteklerinde kurulmuş olup ovaya hakim bir konumdadır. Çarşambanın güneyinde bulunan bu köyde Taceddinoğlu Hasan Bey tarafından yaptırılan 1423 tarihli Ordu Köyü Camii mevcuttur. Bugün dahi ayakta

⁷² Mevlüd Oğuz, "Taceddinoğulları", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. IV, Ankara 1948, s. 471.

⁷³ Sait Kofoğlu, "Tâceddinoğulları" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, 1993, s. 345.

⁷⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 154.

⁷⁵ Can, a.g.e, s. 9.

⁷⁶ Faruk Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992, s. 33.

bulunan bu cami sanatsal özellikleri bakımından kıymetli bir yapı olup sağlam bir şekilde günümüze ulaşmayı başarmıştır. Aynı köyde Taceddinoğullarına ait bir kale, mezarlık ve Hasan Bey'in türbesi de bulunmaktadır⁷⁷.

⁷⁷Can, a.g.e, s. 13.

I. 4. CANIK BEYLİĞİ'NİN ÇARŞAMBA VE ÇEVRESİNDEKİ FAALİYETLERİ

I. 4.1. Canik Adının Menşei

Samsun topraklarında en erken insan izleri Tekkeköy yöresinde karşımıza çıkmaktadır. Tekkeköy, Dündartepe, İkiztepe ve Kaledoruğu höyükleri il topraklarında bilinen en eski yerleşim merkezleridir⁷⁸. A. Bryer, “Canik isminin Kafkasya’dan göçüp VI. yüzyılda Çoruh boylarına yerleşen Çan kavminden değil Chani’den geldiğini söylemektedir. Ona göre Çanlar Lazlarla akrabadır. Chaneti Lazistan demek olup Batum ile Trabzon arasındaki yerin adıdır. Canik ile Trabzon arasına Canik denilmesinin sebebi ise bu bölgede de Chanilerin yaşadığı sanılmasından dolayı imiş⁷⁹”.

İl sınırlarının dâhilinde birçok yerleşim yerinin belirlendiği Samsun yöresindeki arkeolojik bulgulara bakılarak bölgenin beş bin yıldır iskâna açık olduğu söylenebilir. Orta Karadeniz bölgesinde çeşitli uygarlık ve irili ufaklı yönetimlerin hâkim olduğu Samsun M.Ö. 4000’den itibaren kullanılmakta olan ve Karadeniz ile Orta Anadolu’yu bağlayan yolun kesişme noktası olarak günümüze değin bu önemini korumuştur. Karadeniz’in ticari kentinden biri olup önemli bir limanı olan Samsun, birkaç kez yıkılmasına rağmen konumunun iyi olmasından dolayı tekrar kurulabilmiştir⁸⁰. Canik bir idari bölge olup, bu adı taşıyan yerleşim yeri bulunmamaktadır. Bir kısım Selçuklu tarihçilerinin sadece Samsun’u tanımlamak için kullandıkları Canik tabiri; sahilden ibaret olmayıp güneyde Niksar’dan batı Gümüşhane’ye kadar uzanan hattı içerisine almaktadır. Karadeniz sahilindeki sınırları ise Doğu’da Trabzon’a kadar genişlemekle birlikte, Batı’da Sinop’a kadar uzanmaktadır⁸¹.

Samsun ve çevresindeki yerleşim tarih öncesi devirlere kadar uzanmaktadır. Prehistorik çağda Samsun şehrinin etrafında on bir yerleşim biriminin varlığı

⁷⁸Can, a.g.e, s. 12.

⁷⁹ A.Bryer, SomeLotezAndThe Laz VndThzan, VariorimRepirintsXIVa, ss. 166-198.

⁸⁰ Mehmet Sami Bayraktar, *Samsun’da Anadolu Selçuklu ve İlhanlılar Döneminden Kalan Tarihi Yapılar*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Samsun 2009, s. 86.

⁸¹ İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, I. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2004, ss. 146-147.

belirlenmiştir. Elde edilen bilgilerden ilk yerleşenlerin Gaşkalar (Kaşkalar) olduğunu buraya daha önce gelenlerle birleşerek Mert ırmağı üzerinde küçük bir şehir kurduklarını göstermektedir⁸².

Canik bölgesinin iskân tarihini M.Ö. 5000 yıl öncesine kadar götürmek mümkündür. Canik bölgesi, Hititler M.Ö (1650-1200), Pontus Krallığı M.Ö. (302-71), Roma İmparatorluğu M.Ö. 71-M.S (395-1086) gibi eski ve Ortaçağ devletlerinin hâkimiyeti altında bulunmuştur⁸³. Samsun ve civarı M.Ö. 2000 yıllarına kadar Hititlerin hâkimiyetinde kaldığı bilinmektedir. Hititlerden sonra şehir sırasıyla Firigyalılar, Lidyalılar, Miletler, Foçalılar ve Büyük İskender'in hâkimiyetine girmiştir. Büyük İskender'den sonra ise Pontus egemenliği başlamış, ardından Roma ve Bizans dönemleri yaşanmıştır⁸⁴.

Bugünkü Samsun ilinin bulunduğu topraklar tarihte ilk defa Anadolu birliğini kuran Hitit İmparatorluğuna dâhildi. Hititler orta Karadeniz bölgesindeki eyaletlerine Gasgas adını vermişlerdir. Bundan dolayı Samsun'un ilk halkına Gasgas denilmiştir. M.Ö. 8. yüzyılda İyonyalı milletler tarafından Samsun (Amisus) kuruldu. Samsun'un ilk adı böylece Amisus oldu. Bölge daha sonra Kafkaslardan gelen Kimmerler'in akınına uğradı⁸⁵.

Samsun, tarih boyunca birçok topluluğa ev sahipliği yapmıştır. Tekkeköy'deki mağara yerleşiminin izleri başta olmak üzere bölgede yaşayan farklı medeniyetlerin izleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu topluluklardan bir tanesi de Türklerdir⁸⁶.

Samsun adı Amisus'tan gelmektedir. Türkler Amisus'u Samsun yapmışlardır. Cumhuriyetten önce şehre bu adı yalnız Türkler vermişlerdir. İl için Canik ismi verilmiştir⁸⁷. Canik adı, tarihi dönemler içinde çoğunlukla Samsun şehri ve çevresi

⁸² Türkler, s. 83.

⁸³ Mehmet Öz, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 1999, s. 18.

⁸⁴ Can, s. 12.

⁸⁵ Cembeloğlu, ss. 50-51.

⁸⁶ Tellioğlu, s. 1109.

⁸⁷ Sinan Cembeloğlu-Mehmet Cembeloğlu, *İlimiz ve Bölgemiz Samsun ve İlçeleri*, Kardeş Matbaası, Ankara 1970, s. 50.

merkez olmak üzere, bazen Sinop'tan Samsun'a bazen de Samsun'dan Trabzon'a kadar olan ve güneyde yer alan Amasya ve Tokat'ı da içine alan Karadeniz sahili boyunca uzanan kıyı bölgesini tarif etmek için kullanılmıştır. Canik adının özellikle Osmanlı Dönemi'nde idari anlamda bazen vilayet bazen de kaza olarak kullanılması, buna bağlı olarak da her dönem için sınırlarının değişmiş olması, Canik adı ile coğrafi anlamda sınırları kesin olarak belirlenmiş bir bölgeden bahsedilmesini imkânsız hale getirmiştir⁸⁸.

Canik kelimesi birçok yerde geçmekte olup ilk defa geçtiği metinlerden birisi belki de ilk Türkçe metin olan 1244-45 yıllarında kaleme alınmış Danişmendname'dir⁸⁹.

Bu eserdeki tasvirlerle göre Canik ismi 25 ayrı yerde geçmektedir. Bu eserdeki tasvirlerle göre Canik'in sınırları, kuzeyinde Karadeniz, batısında Samsun, güneyinde Karakuş (günümüzde Orduya bağlı Akkuş ilçesi), doğusunda Trabzon ve Bulgar dağlarını içine almaktadır⁹⁰. Samsun şehrinin batı ve kuzeybatısında Kalyon sırtını oluşturan sırtın yamacında “Gavur” Samsun, “Kara” Samsun diye adlandırılan yerdeki kalıntıların Amisos'a ait olduğu üzerinde durulmaktadır⁹¹. XIII. yüzyılın son yıllarına rastlayan bu devirden itibaren, Samsun kesin olarak Türk egemenliğine girdikten sonra Samsun adı ön plana çıkmakla birlikte Arap kaynaklarında bu ad “Samsun” adında geçtiği gibi garp kaynaklarında da Sampson şeklinde geçmektedir⁹².

⁸⁸ Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s. 28.

⁸⁹ Necati Demir, *Dânişmend-nâme*, PartOne, (Critical Edition), Published at TheDepartment of NearEasternLanguagesandCivilizations Harvard University, Harvard 2002, s. 215.

⁹⁰ Necati Demir, “Bir Coğrafi Bölge Olarak Canik ve Tarihi Alt Yapısı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S. 380, 2004, s.1.

⁹¹ Ali Sarcan, *Samsun Tarihi*, Kültür Matbaası, Ankara 1996, s. 35.

⁹² Darkot, s. 174.

1.4.2.Canik Beyliğinin Tarihi Menşei

Samsun, Orta Karadeniz bölgesi içerisinde yer almaktadır. Samsun, esas itibariyle Doğu Karadeniz bölgesinin bir parçasıdır. Samsun'dan daha batıya gidildiği zaman hem tarihi sosyal ekonomik açıdan hem de ulaşım ağları itibariyle başka bir sahaya intikal edilmiş oluruz. Eski Çağ kaynaklarında genel olarak Brithynia ve Paflagonya ismiyle tanımlanan Batı Karadeniz'in, Sinop ve batısından başlaması bu zeminde ortaya çıkmıştır⁹³.

Sahildeki coğrafi konumu bu şekilde şekillenirken İç Anadolu'da Canik dağlarının hemen güneyine düşen bölge Samsun'un ne kadar etkisi altında olsa da esas olarak bu bölgeyi Hititlerin egemen oldukları bölgelere kadar yaymak mümkündür. Sahilden İç Anadolu'ya ulaşan yolun bu hat üzerinden güneye ulaşması Çorum-Samsun bağlantısını güçlendirmiştir. Karadeniz sahilini iç şeride bağlayan yollar arasında ulaşımın en kolay olduğu hattın bu güzergâh olması yolun önemini ve işlevliliğini artırmıştır. Buranın hemen doğusunda yer alan Yeşilırmak Kelkit havzaları da Samsun'un güneydoğudaki uç noktaları durumundadır. Terme-Çarşamba-Salıpazarı-Ayvacak üzerinden kestirme yollarla Kelkit vadisine çıkan antik yolların varlığı bu hattın Eski çağlarda da kullanıldığını ortaya koymaktadır⁹⁴. Karadeniz bölgesinin en gözde sahil kentlerinden biri olan Samsun kültürel zenginlikleri ve tarihi kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Sahip olduğu doğal coğrafyanın verimli arazileri ve kültürel zenginlikleri Samsun'a ayrıcalık kazandırmıştır. Doğusunda bulunan Yeşilırmak ve Batısında yer alan Kızılırmak'ın meydana getirdiği Ovalar bu verimli arazinin oluşmasında etkili olmuşlardır. Karadeniz bölgesinin genelinde dağların uzanış yönü itibariyle hinterlandının az olması sebebiyle ekim alanının yetersiz olması göz önüne alındığında Samsun'un coğrafi konumunun önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Elverişli konumu ve verimli topraklarıyla birlikte Samsun erken dönemlerden itibaren Karadeniz'de önemli bir yere sahip olmuş ticari ve siyasi açıdan da etkili olmuştur⁹⁵.

⁹³ İbrahim Telliöğlü, *Samsun'da Türk Yerleşiminin Tarihi Gelişimi*, Ankara 2014, s. 1108.

⁹⁴ Telliöğlü, *Samsun'da Türk Yerleşiminin Tarihi Gelişimi*, s. 1109.

⁹⁵ Alev Gözcü, *II. Uluslararası Canik Sempozyumu; Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, İzmir 2013, s. 443.

Geç Kalkolitik dönemde yerleşime açılmış olan bu bölge Miletoslu kolonistlerin bölgeye yerleşmesi ile adını duyurmuştur. M.Ö. 7. yüzyıl'dan itibaren Karadeniz'e çıkan Miletos kolonileri kuzeyde Brezani, Historia, Apollania gibi verimli kıyı yerleşimlerini seçerken, güneyde ise zengin hinterlandıyla önemli konumda bulunan Sinop, Samsun ve Trabzon gibi kıyı yerleşimlerini seçmişlerdir. Karadeniz'in önemli liman kenti olan Samsun'a yerleşen kolonistler bölgedeki yerel halklarla aralarındaki ticari ve sosyal ilişkileri geliştirmişlerdir⁹⁶.

Miletosluların M.Ö. 7. yüzyıl ortalarında Karadeniz'de Pazar yeri özelliğinde kurduğu koloniler arasında Amisos (Samsun)'da görülür. Amisos M.Ö. 1331 yılında Büyük İskender'in daha sonra ise Pont kralı Mihridates'in eline geçen şehir M.Ö. 64 yılında Roma egemenliği altına girmiştir. Aynı zamanda bölgede bu gelişmeler yaşanırken Amisos Doğu-Batı ve Kuzey-Güney yolları üzerinde önemli bir ticaret merkezi olmuştur⁹⁷.

Roma egemenliğinden sonra Bizans egemenliğine giren Amisos şehri, önemli bir piskoposluk merkezi olmuş Amisos adı da "Aminosos" şeklinde anılmaya başlamıştır⁹⁸. İmparator Justinien (Justinianus) (527-565) zamanında Piskomus sitesi olarak Aminosos Polemaniakus pontuna bağlanmıştır⁹⁹. İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte, Amisos (Samsun) ve çevresi Arap akınlarından da etkilenmiştir. Malatya emiri Ömer Bin Abdullah tarafından 863 yılında Amisos alınmış, fakat Petranos komutasındaki Bizans ordusu tarafından tekrar ele geçirilmiştir¹⁰⁰. 1071 Malazgirt savaşının ardından Bizanslıların egemenliğinin zayıflamasının ardından Danişmendliler dönemi 1158 yılında Yağlıbasan'ın Yeşilirmak ve Kızılırmak arasındaki alanı ele geçirmesine karşın Bizanslılar bölgede yeniden egemenlik sağlamışlardır¹⁰¹.

⁹⁶ M. Kemal Şahin, "Samsun- Çarşamba Yayıncılar - Şeyh Habil Köyü Camii", *A.Ü.S.B.E.D.*, C. 4, S. 2, Erzurum 2004, s. 16.

⁹⁷ Şahin, a.g.m., s. 16.

⁹⁸ Besim Darkot, "Samsun" mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 173.

⁹⁹ Ali Sarcan, *Samsun Tarihi*, Kültür Matbaası, Ankara 1966, s. 71.

¹⁰⁰ Darkot, s. 173.

¹⁰¹ Darkot, ss. 173-174.

Yakın döneme kadar Samsundaki Türk yerleşimi Selçuklular ile başlatılmaktaydı. Son yıllarda yapılan araştırmalar sonucu gerçeğin böyle olmadığını ortaya çıkarmıştır. Samsun ilkçağlardan itibaren Türkler tarafından bilinen bir bölge olduğunu Hititler tarihinden itibaren aydınlığa kavuşan iskân tarihine baktığımızda anlamak oldukça mümkündür. Günümüze değin muhafaza olup bizlere ulaşan kalıntılardan edinilen bilgilerden yola çıkarak bölgeye Türk yerleşmesinin ilk safhasını M.Ö. VIII. yüzyıl ile başlatmak mümkündür¹⁰².

Türklerin XI. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'ya yerleşmeleri sonucunda Canik'in tarihi Bizanslılar, Danişmendliler, Anadolu Selçukluları daha sonrada İlhanlılar, Trabzon Rum Devleti ve bölgedeki Türk beylikleri arasındaki hâkimiyet mücadelesine bağımlı olarak şekillenmiştir¹⁰³. Cânîk İslam Ordularından uzak, onlara karşı dağlarla kaplı ve calibi iştiha değildi. Tuğrul ve halefi Sultan Alparslan'ın kuvvetleri Cânîk'e bağlı Niksar'a taarruz etmiştir. 1071 Malazgirt savaşının ardından bütün Türk beyliklerinin Anadolu fûtuhatı başladığı gibi 1074'ten itibaren de Cânîk fûtuhatı başlamıştır. Danişmend Bey'in arkadaşlarından Çavuldur Çaka, Tursan, Kara Doğan, Osmancık, İltekin ve Karatekin bu fûtuhatı yapmışlar sırasıyla; Komana, Tokati, Turhal, Amasya, Çorum ve Niksar şehirleriyle Canik havzasını iskâna açmışlardı¹⁰⁴.

Samsun ve çevresinin Selçuklu egemenliği altına girmesi II. Kılıç Arslan'ın hükümdarlığının (1155-1192) son yıllarına denk gelmekle birlikte kesinlik kazanmıştır. Kılıç Arslan 1185'e doğru topraklarını 11 oğlu arasında paylaştırdıktan sonra merkezi Tokat olmak üzere Karadeniz kıyısına kadar olan topraklar Rukn Al Din Süleyman Şah'a düşmüştür¹⁰⁵. 1204'de Haçlılar İstanbul'da Latin İmparatorluğu kurmuşlardı. Oradan kaçan asilzadeler imparatorluğun çeşitli yerlerinde yeni devletler kurmaya başlamışlardı. Bizans'tan kaçan Alexis Komnenos, Trabzon Rum

¹⁰² Tellioglu, s. 1109.

¹⁰³Orhan Kılıç, "Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri", Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu, 1. Kitap, 4-5-6 Mayıs 2006, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun Ekim 2006, s. 31.

¹⁰⁴Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri -I- Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, ss. 58-59.

¹⁰⁵ Darkot, s. 174.

İmparatorluğu'nu (1206-1461) kurdu. Selçuklu Sultanı Keykavus, Trabzon Rom İmparatorluğuna karşı sefere çıkıp, Rum İmparatorluğunu bozguna uğratarak 1206 yılında Rumların elinden Samsun'u kurtardı. Trabzon Rum İmparatoru Andrenikos 1228 yılında Samsun ve Sinop limanlarını yağmaladı. Bunun üzerine Sultan Alâeddin Keykubat bizzat gelerek Sinop, Samsun ve Ünye'yi Rumların elinden tekrardan geri almıştır¹⁰⁶. 1196 yılında kaybettiği tahtını 1204 yılında tekrar ele geçiren I. Gıyaseddin Keyhüsrev, Müslümanların oturduğu yeni Samsun'un da tehlikeye girdiğini görerek Pontuslulara karşı harekete geçmiştir. Bunun üzerine Alexios Komnenos, yenilerek geri çekildi. Selçuklu Sultanı da bölgede güvenliği sağlamakla yetindi. Samsunlular ile Pontuslular arasındaki çatışma devam ediyordu. 1222 yılında Androkinos, Trabzon'da tahta çıktı. Celâleddin Hârzemşah, Doğu Anadolu'da görüldüğü sırada egemenliğini tanıdı ve Sinop ile Müslüman Samsun üzerine bir sefer düzenledi. Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad, harekete geçti ve yağmalanan iki kenti de kurtardı¹⁰⁷. Samsun'u geri alabilmek için limana baskın yapan III. Alexios, başarısız olunca Selçuklularla antlaşma yapmak zorunca kalmıştır¹⁰⁸. II. Süleyman Şah'ın sultanlığı döneminde, Selçuklu sınırı doğuda Karadeniz sahiline kadar genişlemişti. Canik Sancağı Danişmendliler, Anadolu Selçuklu devleti gibi Türk devletlerin yanı sıra Moğollar ve Trabzon Rum İmparatorluğu gibi devletlerin hâkimiyetleri altında da kalmıştır¹⁰⁹.

Anadolu Selçuklularının egemenliklerini kaybetmesi sonucunda bölgede beylikler dönemi başlamıştır. Çandarlılar yönetiminde Bafra ve çevresi yer almış daha sonra bu beyliğin sınırlarına Ünye, Ordu ve Giresun da katılmıştır¹¹⁰. Karadeniz sahillerinde meydana gelen mücadeleler sırasında Suriye, Irak ve El- Cezire'den Kayseri ve Sivas yolu ile Samsun ve Sinop limanlarına ulaşması gereken kervanların Sivas'ta yağmalanması ve Karadeniz kıyılarında güvenliğin azalması nedeniyle

¹⁰⁶ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, ss. 278-280.

¹⁰⁷ Taha Parla, *Samsun İl İl; Dünü, Bugünü, Yarını*, Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, Cilt 9, İstanbul 1982-1983, s. 6558.

¹⁰⁸ Turan, s.122.

¹⁰⁹ Alev Gözcü, 2. Uluslararası Canik Sempozyumu, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, İzmir 2013, s. 444.

¹¹⁰ Mehmet Öz, "XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, I. Kitap, Edit: Cevdet Yılmaz, Samsun 2006, ss. 3-31.

Anadolu ve Kırım arasındaki ticari faaliyetlere zarar görmekteydi. Trabzon Cânîk hükümdarına karşı harekete geçilmesinde bu savaşların yaşanması etkili olmuştur. Ticaretin gelişmesini kendisine siyaset edinen Selçuklu sultanı Gıyaseddin Keyhüsrev Türkiye Selçuklularının Karadeniz üzerinden yürüttüğü ilişkilere ve ticarete zarar vermektedir. Yapılan savaşta Aleksios mağlup olmuş ve Karadeniz yolları yeniden açılıp güvenli hale getirilmiştir. Bu seferlere rağmen Samsun ve Sinop limanları ele geçirilemediği gibi, mahalli idareler olarak kalmışlardır. Ancak Türk devletlerinin buraları ele geçirmesi çok uzun sürmeyecektir¹¹¹.

Selçukluları İlhanlı Devleti'nin ve ona bağlı beyliklerin hâkimiyeti takip etmiştir. Samsun ve çevresinde kurulan Canîk beylikleri Türk hâkimiyetiyle birlikte bölgedeki Türk varlığının gelişmesi ve etkinliğini artırması açısından önemli rol üstlenmişlerdir¹¹². XIV. yüzyıl başlarında Amisos ve çevresi Cenovalıların eline geçmiş, "Müslüman Samsun" ve çevresinde ise, Selçukluların zayıflaması üzerine küçük beylikler meydana gelmiştir. "Canîk Beyleri" adını alan bu beyliğin; Canîk, Lâdik ve çevresinde Kubadoğulları, Ordu-Giresun çevresinde Emiroğulları; Niksar-Terme ve Çarşamba havâlisinde Taceddinoğulları (1348-1428) bulunuyordu. Bunlardan Samsun ve Çarşamba tarafında olanı Sivas Canîği, Ünye- Fatsa ve Niksar'a kadar olan alandakiler ise Karahisar Canîği adı ile anılmaktaydı¹¹³. Köseadağ Savaşı (1243) sonrası Moğol hâkimiyeti ortaya çıkmış ve bilhassa Selçuklu veziri Muiniddin Süleyman Pervane'nin 1277'de İlhan Abakan tarafından öldürtülmesinden sonra, Selçuklu Devleti'nin İlhanlıların metbuluğunu tanınması sonucu Selçukluların hâkim olduğu Orta Anadolu dışında pek çok yarı bağımsız Türkmen beyliği ortaya çıkmıştır. Kastamonu'yu merkez edinen Candaroğulları ile 1340'da İlhanlılardan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Ertana Bey'in kurduğu Eretna Beyliği XIV. yüzyılda Orta ve Kuzey Anadolu'nun siyasi hayatında önemli rol oynamışlardır. Eretna Beyliği'nin yerini 1381 dolaylarında Amasya valisi Şadgeldi Paşa'yı öldürterek, Sivas merkez olmak üzere gelecekte Osmanlı'nın Rum

¹¹¹ Tülay Metin, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'deki Askeri ve Siyasi Faaliyetleri, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2008 Ankara, s. 18.

¹¹² İbrahim Tellioğlu, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, I.Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2004, ss. 146-147.

¹¹³ İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1988, s. 153.

eyaletini oluşturacak bölgenin büyük bir kısmını denetimini eline geçiren Kadı Burhaneddin devleti almıştır¹¹⁴. Yıldırım Bayezid'in 1427 yılında Canik'i idaresi alıp Osmanlı topraklarına katmasıyla birlikte bu devleti egemenliği altına girmiştir¹¹⁵.

Osmanlı devleti döneminde XV. ve XVI. yüzyıllarda Orta Karadeniz Bölgesi'nde, sınırları Bafra'nın batısında başlayan, Samsun Merkez, Kavak, Salıpazarı, Terme, Çarşamba, Ünye'yi içerisine alan ve Fatsa ile Perşembe arasından denize dökülen Bolaman Irmağı'na kadar uzayan coğrafyaya Cânîk Sancağı denilmekteydi¹¹⁶. Bölgedeki bulunan beylikler arasındaki iktidar mücadelelerinin sonucunda, 1417-1418 yılları arasında Niksar ve Çarşamba havalisini ellerinde bulunduran Taceddinoğullarından Cüneyd'in öldürmesi sonucu Candaroğulları Samsun'u ele geçirmiş ve İsfendiyyar Bey'in oğlu Hızır Samsun valiliğine getirilmişti. Candaroğulları burada bir kalesi olan Cenevizlilerle ticari ilişki içinde bulunmuşlardır. Samsun'un fethinden önceki gelişmelerin tarihleri hakkında kesin olarak malumatımız bulunmamaktadır. Samsun'u İsfendiyyaroğlu Hızır Bey'den 1420 yılında Osmanlı Sultanı olan II. Murat almıştır. Bunun üzerine 1417–1418 yılları arasında yapılan Canik Seferi'nde Canik'in Kavak ve Havza gibi kuzey kısımlarının Osmanlı Devleti'ne katıldığı, Samsun merkezinin ise iki yıl aradan sonra (1420'de) ele geçirildiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklardan edinilen bilgilerde Cenevizlilerin şehri tamamen terk ettikleri belirtiliyorsa da, İtalyan kaynaklarında 1424 yıllarında şehirde bir Ceneviz kolonisinin varlığından bahsedilmektedir. Moğolların Anadolu valisi Eretna Bey'in ölümünden sonra kadı Burhaneddin Ahmed Samsun ve civarının kontrolünü, bölgede bulunan yerel beylere bırakmıştır. Müslüman Samsun ve çevresinde bir takım küçük beylikler ortaya çıkmış, bazen Candaroğullarına, bazen Eretna Beyliği'ne ve bazen de Osmanlılara dayanarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu beyliklerden “Canik Beylikleri” adıyla bilinenler arasında Canik, Lâdik ve çevresinde Kubadoğulları; Ordu, Giresun tarafında Emiroğulları; Niksar, Terme ve Çarşamba havalisinde

¹¹⁴ Mehmet Öz, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 19.

¹¹⁵ Ahmet Ali Bayhan, Ordu'da Yeni Tespit Edilen Ahşap Camiler, *A.Ü.G.S.E.D.*, S. 16, Erzurum 2006, s.34.

¹¹⁶ Öz, s. 20.

bulunanlar Taceddinoğulları; Vezirköprü Havza civarında Taşanoğulları; Bafra ovasında ise Bafra Beyliği'dir. Bu beylikler daha sonraki dönemlerde Osmanlı hâkimiyetine girmişlerdir¹¹⁷.

Osmanlı idaresine girmeden önce Canik'in idari taksimat bakımından Selçuklu ve İlhanlı dönemlerindeki konumu şöyledir. 1350 yılı ilkbaharında kaleme alınmış olduğu kabul edilen ve İlhanlı Devleti'nin bütçesi olarak bilinen Risale-i Felekiyye'ye göre Hoca Necmeddin el-Hoyî uhdesindeki Memleketi Rum'un Orta Memleketler olarak addedilen kısmında Etrak-ı Vilayet-i Canid yer almaktadır¹¹⁸. 1363 yılına kadarki bilgileri içeren Anonim Selçuknâme'ye göre Vilâyet-i Bâlâ içerisinde Danişmend, Ermeni, Gorgorum, Germiyan, Herakliye, Eşref ve Canik halkları bulunmaktadır¹¹⁹. 1390 yıllarında yazılan Bezm u Rezm'de ise Canik (Canit), vilayeti Aksaray içerisinde Akşehir'i, Amasya, Ankariye, Artuk, Aydın, Ürgüp, Danişmendiye, Emir Süleyman, Erzincan, Eyyüb, Hisar, Gedük, Germiyan, Hacı Emir, Havik ve İskilip de yer alıyordu. Anadolu'daki beyliklerin toprakları I. Bayezid döneminde Osmanlı tarafından tek tek egemenlikleri altına alınırken Canik bölgesi de Osmanlı hâkimiyetine alınmıştı. Timur'un Anadolu'daki beylikleri yeniden canlandırma faaliyeti içerisinde girmesi sonucu Canik bölgesinde varlıklarını devam ettiren beylikler bağımsız hareket etme fırsatı bulmuşlar ancak Osmanlıların yeniden egemenliğini sağlaması sonucu himayesine girmişlerdir¹²⁰.

Samsun ve çevresinde Osmanlılardan önce kurulan Canik Beylikleri, bölgede Türk varlığının her bakımdan yerleşmesi ve gelişmesi için önemli roller üstlenmişlerdir. XIV. yüzyılın ortalarında Trabzon'da 6000 civarında insan yaşarken, Canik beyliklerinin bazılarının asker çıkarabilecek güçte olması, nüfus bakımından önemli sayılabilecek sayıda olduklarını göstermektedir¹²¹.

¹¹⁷ Osman Köse, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik Samsun I*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013, ss. 23-24.

¹¹⁸ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara 1988, ss. 75-76.

¹¹⁹ Baykara, s. 61.

¹²⁰ Kılıç, s. 33.

¹²¹ Tellioglu, s. 147.

XIV. yüzyıla gelindiğinde Samsun’da hem Türk hâkimiyeti varlığını hissettirirken hem de Cenevizlilere ait Simosso bölgesini görmek mümkündü. Ancak kentin tamamen Osmanlı yönetimi altına girmesiyle birlikte Simosso varlığını devam ettirmişti. Ancak kentin tamamen Osmanlı yönetimine alınmasıyla birlikte Simosso varlığını devam ettirmişti. Müslüman Türklerin yerleşimlerinin fazla olduğu bölgeye Osmanlı kaynaklarında “Müslüman Samsun” denilirken, Simon bölgesine ise “Kafir Müslüman” denilmişti. Simosso bölgesinin aynı zaman da önemli ticaret merkeziydi. Bütün bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Samsun ve çevresi tarih boyunca önemli bir merkez olarak çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Kent liman kenti olarak da hemen her dönemde ticaret merkezi olmayı başarmıştır¹²².

Samsun, XIV. yüzyılın ortalarında Eretnalıların yönetimindeydi. Emir Eretna’nın ölümünden sonra otorite boşluğu ortaya çıktı. Müslüman Samsun ve çevresi, Anadolu beylikleri ve yerel beyler arasında sık sık el değiştirdi. Samsun, 1395 veya 1399 yılında Candaroğullarından Osmanlılara geçmiş fakat daha sonra Kubat Oğulları kente egemen olmuştu. Yıldırım Bayezid 1398 yılında Samsun üzerine yürüyerek Müslüman Samsun’u Kubadoğlu Cüneyt Beyden alıp yanında bulunan Bulgar Kralı’nın oğlu Alexandır Şişman’ı Samsun’a vali tayin etti. Cenevizliler’in elinde bulunan Kâfir Samsun’a dokunmadı¹²³.

1402 yılında yapılan Yıldırım Bâyezid ile Timur arasında meydana gelen savaşta Yıldırım’ın Timur’a yenilmesi ile otorite boşluğundan faydalanan Kubatoğlu Cüneyt Bey tekrar Samsun’u ele geçirmiştir. Samsun ve civarının hâkimi Kubadoğlu Ali Bey, Mehmet Çelebi’yi tanımayarak bağımsız olarak hareket etti. Canik Beyi Taceddin oğlu Ahmet Bey’in üzerine yürümüş ve 1404 yılında Alparslan Bey’i yenerek Niksar’ı da kuşatmıştır. Çelebi Mehmet’in Amasya’dan gelen güçleri, Kubatoğlu Ali Bey’i yendi ve Samsun Taşanoğlu Ahmet Bey’in yönetimine verildi. 1414 yılına kadar Taşanoğulları Osmanlılara bağlı olarak Samsun’a egemen oldular.

¹²² Gözcü, s. 444.

¹²³ İsmail Hakkın Uzunçarşılı, “*Osmanlı Tarihi*”, Ankara 1982, C.I, ss. 326-327.

Bununla birlikte Kubatoğlu Ali Bey'in oğlu Cüneyt Bey, Samsun beyi Taşanoğlu Ahmet Bey üzerine saldırarak onu öldürdü ve kenti ele geçirdi¹²⁴.

Bir müddet sonra Taceddinoğlu Hasan Bey, Cüneyt Bey'i öldürerek Samsun'u aldı. Daha sonra da Samsun, Kastamonu da egemen olan İsfendiyoğullarının eline geçmişti.¹²⁵

O sırada Sancak Bey'i bulunan Şehzade Muradın lalası Biçeroğlu Hamza Bey, kâfir Samsun'un yandığını ve içindekilerin gemilere binerek şehri terk ettiklerini duyunca burayı ele geçirdi¹²⁶. Çelebi Sultan Mehmet daha sonra Samsun'un tamamen ele geçirilmesi için Amasya Sancak Bey'i Şehzade Murat'ın Lalası Biçeroğlu Hamza Bey'i görevlendirdi. Biçeroğlu Hamza Bey ilk önce Cenevizlileri elinde bulunan Gâvur Samsun'a saldırdı. Cenevizliler kaleyi ateşe vererek gemilere binerek kaçtılar. Cenevizlilerin çıkardığı yangın haftalarca sürmüş, kentin üstünü kara bulutlar kaplamıştı. Bu nedenle buraya Samsun halkı 'Kara Samsun' demeye başlamıştı. Müslüman Samsun'u elinde bulunduran Hızır Bey, bunun üzerine savaşmadan kenti Çelebi Sultan Mehmet'e teslim etti¹²⁷.

Böylece Osmanlı Devleti Samsun'a girerken hiçbir engelle karşılaşmayıp çatışmaya girmeden Samsun'u ele geçirmiştir. 1419'da başlayıp 1430'da biten seferler neticesinde Samsun'da Osmanlı hâkimiyetinin tam manasıyla sağlanmasıyla birlikte ilk kez bir Türk devleti şehrin tamamına hâkim olmuştu. Gâvur Samsun dışındaki bütün yerlerin Türk beyliklerinden alınmış olması XI. yüzyıldan itibaren şehre hâkim olan Türklerin burada kurmuş oldukları nüfuzu ortaya koyması açısından önemlidir. Türklerin yerleştikleri bölgeler büyük ölçüde kendi kimliklerini korurken ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı sahildeki merkezlere bakıldığında tüccar ve zanaatkârların yerleşmesiyle buraların kozmopolit bir yapıya büründüğü

¹²⁴ Baki Sarısakal, *Bir Kentin Tarihi Samsun, Samsun Araştırmaları-2*, İkinci Kitap, Birinci Kısım, Samsun 2003, s. 26.

¹²⁵ İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, *Tarihte Samsun*, Samsun 2010, s. 2.

¹²⁶ Mehmet Öz, "Samsun mad." T.D.V, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, Samsun 2009, s. 84.

¹²⁷ Uzunçarşılı, s. 358.

görülmektedir. Osmanlı hâkimiyeti sırasında nüfus yapısı incelendiğinde Türklerin geçmişten gelen sahil kesimlerine yerleşme politikasını devam ettirdiği görülür¹²⁸.

I. Bayezid (1389-1402) döneminde Anadolu'daki beyliklerin toprakları Osmanlılar tarafından ilhak edilirken Canik Bölgesi de Osmanlı hâkimiyetine girmişti¹²⁹. Fetret devrinden sonra Canik bölgesi, II. Murad (1421-44) döneminden itibaren kesin şekilde Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Samsun merkez olmak üzere, Canik sancağı kurulmuş bu sancak Rum Vilayeti'nin beş sancağından birini teşkil etmeye başlamış¹³⁰. Canik de bu beylerbeyliği içinde yer alan Amasya Sancağına bağlanmıştır. Yükselme dönemine kadar bu yapı sürdürülmüş, Yavuz Sultan Selim zamanında Canik klasik sancak olarak doğrudan Rum Beylerbeyliği olan Sivas vilayetine bağlanmıştır. Bu durum 1846 yılına kadar devam etmiştir. İktisadi askeri ve idari açıdan Canik'in Sivas Vilayeti'ne bağlanmasının nedeni Canik Sancağı'nın merkezi Samsun'dan başlayıp Amasya, Tokat üzerinden Sivas, Malatya ve Diyarbakır bağlantısını sağlayan meşhur Bağdat yolunun etkisi ve önemidir¹³¹.

Vezirköprü, Lâdik ve Havza ilçeleri hariç bugünkü Samsun ili ile Ordu'ya bağlı olan Ünye, Fatsa ve Korgan o zamanki Canik Livasının sınırları içindeydi. Böyle olmakla birlikte Ordu'nun kalan kısımları ile Giresun'un batı kısımlarını kapsayan Canik-i Bayram kazası ile yine bugünkü Vezirköprü'ye tekabül eden Gedegra ve Kocakayası kazaları da Canik'e bağlı durumdaydı¹³². Bunun haricinde hem 1455 hem de 1485 dolaylarında Canik merkezi Amasya'da bulunan Şehzade Sancağına bağlı yörelerden biriydi. Bundan dolayı, I. Selim'in aralarında Amasya Valisi Şehzade Ahmed'in de yer aldığı kardeş ve yeğenlerini 1512-1513'de tasfiye edene kadar Canik'in müstakil bir sancak hüviyetine haiz olmadığı müşahade edilmektedir¹³³. Samsun bu dönemde nahiye olarak kaydedilmiş olsa da bu tabirin o dönemlerdeki kaza yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde sancağın kaza

¹²⁸VitalCuinet, *La TurquieD'Asie*, I, Paris 1892, s. 107 vd.

¹²⁹Orhan Kılıç, “*Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik'in Yönetimi ve Yöneticileri*”, Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu, 1. Kitap, 4-5-6 Mayıs 2006, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun Ekim 2006 ss. 31-54.

¹³⁰M. Tayyip Gökbilgin, XV. ve XVI. Asırlarda Eyâlet-i Rûm, *Vakıflar Dergisi*, S. 6, 1965, s. 52.

¹³¹Yılmaz Cevdet, (Edit.), *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Kültür yay., No. 5, Samsun 2015, s. 7.

¹³²Öz, s. 2.

¹³³Öz, s. 28.

sayısında eksilme ve artış söz konusu olmadığı gibi sancak sınırlarında bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemde XVI. yüzyıl ortalarına kadar istikrarını koruyan Canik nüfus artışına paralel olarak önemli bir gelişme göstermiştir¹³⁴.

Osmanlı Devleti zamanında, XV. ve XVI. yüzyıllarda Orta Karadeniz Bölgesi'nde sınırları Bafra'nın batısından başlayan Samsun, Merkez, Kavak, Salıpazarı, Terme, Çarşamba ve Ünye'yi içerisine alan ve Fatsa ile Perşembe arasından denize dökülen Bolaman Irmağı'na kadar uzayan bölgeye Canik Sancağı denilmekteydi¹³⁵. Canik livası bugünkü Samsun ve Ordu illerinin bazı kazalarını kapsarken 1530'lu yıllarda Rum Vilâyetine bağlı durumdaydı¹³⁶.

Yavuz Selim'in (1520) kardeşlerini bertaraf etmesiyle birlikte XV. asırda ve XVI. asrın başlarında merkezi Amasya'da bulunan Şehzade Sancağı'na bağlı bulunan Canik yöresi bağımsız bir sancak hüviyetine kavuşmuştur. Bugünkü Amasya, Tokat, Sivas, Çorum, Yozgat illerini de içine alan Rum eyaletine bağlı olan sancak, coğrafi olarak Vezirköprü, Lâdik ve Havza ilçeleri hariç olmak üzere Samsun ve Ordu'ya bağlı Ünye, Fatsa ve Korgan o zaman ki Canik livasında yer alan önemli yerleşim merkezleridir¹³⁷. Canik Beyliği 1760 yılında mufassallığa dönüştürülerek Trabzon eyaletine dâhil edilmiştir. 1779 yılında Sivas eyaletine bağlanan Canik sancağı Tanzimat sonrası yeniden Trabzon vilayetine bağlı sancak durumuna getirilmiş 1848 yılında ise liva statüsü kazanmıştır. Bir müddet sonra merkeze bağlı bağımsız mutasaraflık haline getirilen Canik bu yüzyılın sonlarına doğru yeniden Trabzon vilayetine bağlı durumuna getirilmiştir¹³⁸. Canik sancağı içindeki kazaların sayısı sürekli bir değişiklik içinde olmakla birlikte XVI. yüzyılda 7 kazadan oluşan Canik sancağındaki kazaların sayısı XVIII. yüzyılda 15'e çıkmıştır. Canik beyliğinin merkez kazası olan Samsun şehri Selçuklular döneminde önemli bir liman kenti durumundadır. Osmanlılar döneminde şehir gerilemiş olmasına karşın XIX. yüzyıl ortalarından itibaren yeniden canlanmaya başlamış önemi günümüze

¹³⁴ Karagöz, s. 66.

¹³⁵ Demir, s. 2.

¹³⁶ Öz, s. 25.

¹³⁷ Mehmet Öz, " Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643) ", *O.M.Ü.E.F.D.*, S. 6, Samsun 1991, s. 173.

¹³⁸ Yolalıcı, s. 326.

değın artmıştır. Buharlı gemilerin ticari canlılığı artırması, tütün ekiminin yaygınlaşması ile birlikte Samsun’a diğer bölgelerden gayrimüslim ve Avrupalı tüccarların yerleşmesi gibi etkenler önemli rol oynamıřtır¹³⁹.

Sultan II. Murad ile birlikte Osmanlılara geçen Samsun ve çevresi, 1774-1808 yılları arasında Canikli Ali Paşa ayan ailesinin, ardından 1807 ve 1857 arasında bir başka ayan ailesi olan Hazines arz deler tarafından yönetilmiş, böyle olmakla birlikte merkezden gelen mutasarrıfların yönetimine verilmiřtir¹⁴⁰. XVI. yüzyıl ortalarına kadar istikrarını korumayı başaran Canık, nüfusunun artmasına paralel olarak gelişme göstermiştir. Cel li hareketlerinin başlamasıyla birlikte olumsuz etkisi ile ciddi bir gerilemeye maruz kalan Samsun gelişme gösteremeyip adeta bir köy görünümüne bürünmüştür. XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bu durum Kırım savaşıyla birlikte değişime uğramış Samsun Karadeniz bölgesinin önemli bir liman kenti haline gelmeye bařlamıřtır¹⁴¹.

Canık Beyliği, Osmanlı yönetimine geçtiği dönemde hem kendi bölgesini ve hem de  evre bölgeleri besleyen meyve ve sebze y retimine sahip beylik durumunda idi.  arşamba ve havalisinin verimli topraklara sahip olması ve arazilerinin geniş bir ova oluşturmasının bu y retimde çok önemli yerinin olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. XV. ve XVI. yüzyılda  z mde elde edilen şıranın yapımında Canık yöresi önemli bir yere sahiptir. Meyve y retiminin de burada bol olduğu bilinmektedir. Evliya  elebinin Seyahatnamesinde Canık’te yetişen armutlardan ve onların turşularından ve hatta bunların gemilerle İstanbul’a gönderildiğinden bahsedilmesi de bunu önemli bir kanıttır. XVI. yüzyıla ait Osmanlı vergi kayıtlarında alınan  ş r miktarı dikkate alındığında Canık sancağının Anadolu’da önemli sebze yetiştiren bölge olduğu g r mememiz mümkün deđildir¹⁴². Karadeniz kıyılarında genellikle ova şeridi dar olduğu için bölgenin tahıl y rimi düşük olmuştur. Kızılırmak ve Yeşilirmak ağızlarındaki ovada bataklık olduğu için bu bölgenin çok verimli olduğu söylenemez. Samsun’dan İç Anadolu’ya geçiş kolay olduğundan,  orum ve bölgesinden

¹³⁹M. Emin Yolalıcı, “XIX. Yüzyılda Canık Sancağı’nda Zirai Y retim”, O.M. .E.F.D., S. 6, Samsun 1991, s. 326.

¹⁴⁰ M. Torun, *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1954, s. 57.

¹⁴¹Karag z, s. 66.

¹⁴²Yılmaz, s. 18.

İstanbul'a gönderilen tahıl ürünleri genellikle Samsun ya da Çarşambadan gemilere yüklenirdi. Samsun ve Termede hem pamuk yetiştirilmekte hem de pamuklu kumaş dokunmaktaydı. Trabzon'la karşılaştırıldığında Samsun'un çok önemli bir ticaret merkezi olmadığını anlamak mümkündür. Köle ticareti ve orta Anadolu'dan İstanbul'a yapılan tahıl satışları da şehir için gelir kaynağı oluşturmaktaydı¹⁴³.

Samsunun, İstanbul'un iâşesi için çevreden sağlanan malların gemilere yüklenmesinde pay alırken uzun mesafe ticaretinden pek fazla pay alamadığı anlaşılmaktadır. Kasabada XV. ve XVI. yüzyıla ait kayıt defterlerine göre boyahane, mumhane, salhane, kapan, ihtisab, pazar bacı, meyhane ve damga mukataaları gibi mukataalar bulunmaktaydı. Bununla birlikte kasabada oturanların kısmen hububat yetiştirdiği ve bağcılıkla uğraştıkları anlaşılmaktadır¹⁴⁴. Çarşamba'dan Fatsa'ya kadar olan bölgede yetişen ticaret de önemli bir yeri olan diğer bir üretim ürünü kendir yetiştiriciliğidir. Kendir üretimi, Osmanlılar bölgeye geldikten sonra başlamış ve XIX. yüzyıla kadar önemini korumuş ticarete büyük bir paya sahip olmuştur. Osmanlı klasik dönemi olarak bilinen XV-XVII. asırlar arasında gelişme göstermiş Osmanlı gemi üretiminin önemli hammaddelerinden birisi kendir üretimiydi¹⁴⁵. Evliya Çelebi'nin de eserinde ifade ettiği gibi Canik sancağındaki kendir üretimi dünyaya yetecek kadar fazlaydı. Bundan dolayı kendir üretimi askeri ve stratejik bir öneme sahipti. Canik sancağında da üretilen kendirler, hasadın yapılacağı zamanlarda İstanbul'dan görevli olarak gelen "kendir mubayaacıları" tarafından miri fiyatla satın alınıyor buradan da İstanbul tersanelerine satılıyor ve hangi tersane ne kadar ihtiyacı için varsa oraya naklediliyordu¹⁴⁶. Gemi üretimi sahil kıyılarındaki liman kentlerine has bir sektör olduğu gibi Samsun'da da hatırı sayılır bir öneme sahipti. Samsunun jeopolitik ve stratejik öneminin artmasına paralel olarak

¹⁴³Parla, s. 6560.

¹⁴⁴Öz, s. 84.

¹⁴⁵Öz Mehmet, "XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, I. Kitap, Edit: Cevdet Yılmaz, Samsun 2006, s. 18.

¹⁴⁶ Mehmet Ali Ünal, *XVI. yüzyılda Sinop Tersanesi İçin Canik Sancağından Malzeme Temini*, *Geçmişten Geleceğe Samsun*, I, Edit: Cevdet Yılmaz, Samsun 2006, s. 242.

Karadeniz'in dikkate değer bir kent olmasıyla birlikte bu bölgede tersaneciliğin önem kazandığı görmek mümkündür¹⁴⁷.

XVIII. yüzyıl dünyada topyekûn siyasi, sosyal ve ekonomik değişimin başladığı dönem olmuş Osmanlı Devleti de bu değişimden etkilediği gibi Canik'in de bu asrın başlarından itibaren gelişmeye, büyümeye ve öneminin artmaya başladığı görülmektedir. Canik'in stratejik önem kazanmasında Karadeniz'in kenarında olması en büyük etkenlerden biridir. Bunun ana etken olmasının dışında kuzeyden yeni çıkan Rus tehlikesine karşı stratejik bir yer olarak ifade etmek gerekirse de, deniz taşımacılığı ve ulaşımın önem kazanması ve liman şehirlerinin ticarete ve ulaşımında ön plana çıkmasının da etkili olduğu görülmektedir. Bağdat yolunun başlangıç noktasında yer alması Canik için önemli bir noktada ticari ve siyasi bir öneme sahip olmasında büyük paya sahiptir¹⁴⁸. Osmanlı hâkimiyetinde uzun zaman kalmış olan Samsun, az ehemmiyetli bir iskele rolünü oynamış daha evvel de zaman zaman görülüşü gibi Sinop şehrinin gölgesi altında kalmıştır. Katip Çelebi Cihan-nümâ'sında "Samsun'un dağlarla çevrili alçak bir yerde kurulmuş, havasının fena bazı evlerinin bir göl (bataklık) üzerine kurulmuş olduğunu ve harap bir kalesinin bulunduğunu" yazmaktadır. 1640 yılında İstanbul'dan Samsun'a giden Evliya Çelebi Samsun limanının açık olmakla beraber demir atabilecek durumda bulunduğunu bağlık bahçelik evlerin kiremitle örtülü olduğunu nardenk ve armut turşusunun meşhur olup gemi palamarları için kendir ipinin çok imal ve ihraç edildiğinden bahsederken Samsunda gemi inşasından bahsetmemiştir¹⁴⁹.

¹⁴⁷ Köse, s. 171.

¹⁴⁸ Köse, s. 168.

¹⁴⁹ Darkot, s. 175.

İKİNCİ BÖLÜM

II.1.ÇARŞAMBA VE ÇEVRESİNDE TACEDDİNOĞULLARI VE ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ MİMARİ ESERLER

II.1.1.Çarşamba Gökçeli (Göğçeli) Camii

II. 1.1.a. Çarşamba Gökçeli (Göğçeli) Camii'nin Tarihçesi

Cami ilçe merkezinin 3 km. kadar doğusundaki Hasbahçe Mahallesi'nde bulunan Göğçeli Mezarlığı içinde bulunmaktadır(Foto.1). Çeşitli makale ve yayınlarda Gökçeli, Göğçeli, Göçeli, Kökçeli, Mezarlık Camii şeklinde adlandırılan yapı bugün halk arasında “Gökçeli“ ve “Mezarlık Camii“ adlarıyla anılmaktadır¹⁵⁰. İnşa kitabesi bulunmayan caminin kayıtlı tarihi vakfiyeler de bulunmamaktadır. Yapının kuzey kapısının yanında duvarda asılı bulunan bir raporda, caminin çatısında ki kirişlerden birisinde Arap harfleriyle 592 tarihinin yazılı olduğu belirtilerek bu tarihin caminin inşa tarihi olabileceği düşünülmektedir. M.S.1195-1196 yıllarına denk gelen bu tarih, daha sonra yayınlanan birçok yayında inşa tarihi olarak verilmiştir¹⁵¹. Yapılan arşiv taramalarında caminin inşa ve onarımıyla ilgili herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Samsun ilini tanıtmak amacıyla hazırlanmış yayınlarda caminin inşa tarihi olarak 1191 ve 1195 tarihleri verilmektedir¹⁵². Dendrokronoloji uzmanı P.I. Kuniholm'un¹⁵³ caminin muhtelif kısımlardan aldığı ahşap örnekler üzerinde yaptığı dendrokronolojik analizler neticesinde ulaştığı sonuçlara göre ise caminin 1206 yılında Selçuklu Sultanlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında inşa edildiği düşünülmektedir. Son cemaat yeri ile revaklar, 1338 yılında onarıma tabi tutulmuştur¹⁵⁴.

¹⁵⁰ C. Nemlioğlu, “Göçeli(Gökçeli) Camii” I. *Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, C. II, Konya 2001, ss. 118-119.

¹⁵¹ Mehmet Sami Bayraktar, “Samsunda Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.2,S.7, 2009, ss. 88-89.

¹⁵² Komisyon, Samsun İl Yıllığı, Ankara 1974, s. 172; Komisyon İlimiz Samsun, Isparta 1968, S. 52; i. Çakan, Karadeniz Bölgesi, Ankara 1994, s. 476.

¹⁵³ Peter Lan Kuniholm, “A 1503 - Year Chronology For The Bientz and Iron Ages.....” VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara 1992, s. 127.

¹⁵⁴ Danışman, s. 140.

Cami 2007 yılında kapsamlı bir restorasyon geçirmiştir. Harimde âşık, mertek ve direklerde aşı, çatı tahtalarında kökboyalılarıyla yapılmış kalemişi nakışlar görülmektedir. Erken Osmanlı döneminden başlayıp klasik dönemin sonuna kadar ki dönemde camide bulunan klasik motif ve kompozisyon düzeni nakışların XV. yüzyıl ve XVI. yüzyıl sonlarında yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Türk mimarlık tarihi ve sanat tarihi açısından asıl önemli konu bu inşa tarihi yanıyla Gökçeli Camii, ülkemiz sınırları içerisinde ayakta kalmayı başarabilmiş en eski ahşap çantı cami olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁵⁵.

II. 1.1.b. Çarşamba Gökçeli (Göğçeli) Camii'nin plan ve mimari özellikleri

Gökçeli Camii, dönemindeki diğer camilerin ölçüleri itibariyle oldukça büyük bir yapıdır. Ahşap yığma tekniğiyle yapılmış camiler arasında bilinen en büyük camilerden biri olma özelliği taşımaktadır. Derinlemesine bir mekân düzenlemesine sahip caminin boyutları dıştan 17.44x21.55'dir. Cami, kuzey cephede yer alan son cemaat mahalli, dikine dikdörtgen bir harim ve bu iki mekânı doğu, batı ve kuzeyden kuşatan tek sıralı revaklardan meydana gelmektedir(Çizim 1)¹⁵⁶(Foto. 2-4).

Çarşamba ilçesi Hasan Bahçe Mahallesi'nde mezarlık içinde bulunan cami tamamen ahşap malzeme kullanılmış ve bir tek çivi dahi kullanılmıştır. Camii, kalınlığı yaklaşık olarak 15-18 cm. arasında değişen meşe ağacından yapılmış dilme ahşap perdelerle yığma olarak inşa edilmiştir. Ahşap perdeler köşelerde yöre halkının diliyle “çatı başı” denilen yani birbirine kurt boğazı geçme tekniğiyle oluşturulmuştur. Üç omuz kırma çatılı yapı tek katlı olarak yapılmıştır. Oldukça basık tutulmuş olan yapının çatısı alaturka denilen kırma çatıyla örtülüdür. G. Danışman bu camiyi konu alan çalışmasında yapının çatının eskisinden tahta kiremit veya hartama ile kaplı olabileceğini belirtmektedir¹⁵⁷. Yapının tabanı büyük taşlar

¹⁵⁵ Şenler Yıldız, Edit., Samsunda Ahşap Camiler, T.C Samsun İl Özel İdaresi Başkanlığı, Samsun 2011, s. 9.

¹⁵⁶ Yılmaz Can, Edit., C. Yılmaz, “Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri”, Geçmişten Geleceğe Samsun 2007, İkinci Kitap, Samsun 2007, s. 510.

¹⁵⁷ Günhan H.H Danışman, “Samsun Yöresinde Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği- Bafra İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Camiinin İncelenmesi”, *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.I, Ankara 1988, s. 137.

üzerine yerleştirilmiş kütükler yardımıyla yerden yaklaşık 60-70 cm. kadar yükseltilmiştir.

Harim bölümü, 12.60 x 13.70 ebatlarındadır. Harime kuzey cephesinde bulunan tek kanatlı kapı ile girilmektedir. Harimde mihrap duvarına paralel bir şekilde dizilmiş üçerli grup halinde iki sıra sütun bulunmaktadır. Sütunlar harim içinde dengeli bir şekilde dağıtılmışlardır. Bu üçerli sütun sıralarının ortalarında yer alan iki sütun kapı mihrap aksı üzerine yerleştirilmişlerdir. Sütunlar daireye yaklaşan poligonal bir kesite sahiptirler. Sütunlardan çoğunun zaman içinde yenilendiği anlaşılmaktadır. Sütunların altına ray yerleştirilmiştir. Rayların deprem esnasında sütunları esneterek caminin hasar görmemesi hedeflenmiştir ¹⁵⁸ (Foto. 5-6). Günümüzde de Alaturka kiremitlerle kaplı olan çatının orijinalde hartama(ahşap çatı örtüsü) ile kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Çatının iç tavan döşemesi olmaksızın bakkal tavan şeklinde yükseltildiği görülmektedir. Kirişleme tekniğiyle inşa edilen yapı toprak zemine oturan moloz taşlar üzerine yerleştirilen kalın kütükler üzerinde yerden 0.60 ve 0.70 metre kadar yükseltilmiştir¹⁵⁹.

Anadolu ahşaplı camiler tipinin en güzel örneklerinden biri olan cami, 1335 yılında onarım geçirmesine rağmen orijinalliğini korumuştur. Onarım esnasında önüne bir son cemaat yeri eklenmiştir. Tek katlı olan yapı üst üste yığma tekniğiyle yapılmış duvarlarını tek parça kalaslar oluşturmaktadır. Duvarlarda, direklerde direk başlarında, kirişlerde, merteklerde, mahya ışığı gibi yapının birçok yerinde karaağaç, dış budak, kestane gibi ağaçlar kullanılmıştır. Duvarlarda kullanılan kalasların boyutları yaklaşık olarak 15 ve 18 cm. kalınlığında, 50 ve 70 cm. eninde 12.70 ve 20 m. uzunlukları arasındadır. Aynı zaman da Ahşap yapı taşınabilir özelliğe sahiptir¹⁶⁰(Foto. 8).

Harimde tavan bulunmamaktadır. Harim içinde doğu-batı istikametinde eşit aralıklarla yerleştirilmiş olan çatının, üçer sütundan oluşan iki sütun dizisi bulunup çatıyı taşımaktadırlar. Mihrap-kapı ekseninde bulunan iki sütun dizisi

¹⁵⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 312.

¹⁵⁹ Yusuf Durak Bolu, *Kocaeli ve Çevresinde Çandı (Ahşap Yığma) Teknikle Yapılmış Camiler*, Gazi Akkoca Yayınları, Kocaeli 2014, s. 1689.

¹⁶⁰ Ziya Aslan, *Ahşap 'tan Zaman'a Karşı Bir Mukavemet Dersi*, Samsun Çarşamba Gökçeli Cami, 2011.

tarafından desteklenip, doğu-batı istikametinde uzanan ve üçerli sütun sıraları tarafından taşınan iki paralel kirişana kirişe bindirilmiştir. Ana kirişin üzerine ise çatı omurgasını taşıyan, tam orta noktada bir dikme ile her iki uçta da üst üste bindirilmiş ahşaplardan oluşan perde blok dikmeler yerleştirilmiştir. Bu perde blok dikmelerin ortadaki dikmeye bakan iç kenarları, yan yatmış, birbirine bakar konumda U ile V harfi arası bir formda hizalandırılmıştır¹⁶¹(Foto. 7).

Harimin cephelerini oluşturan duvarlar boydan boya ahşap perdelerle örtülmüştür(Foto 8). Ahşap perdelerin uzunluğu güney cephesinde 12.60 m., doğu ve batı cephelerinde ise 13.70 m'yi bulmaktadır. Cephe perdelerinin genişlikleri ise 40 ile 70 cm. arasında değişmektedir. Köşelerde birbirine kurtboğazı tekniğiyle bağlanmış olan perdeler üst üste iki dilim damaklı (zıvanalı) geçme tekniğiyle bindirilmiştir(Foto. 9). Gökçeli Camii'nde kullanılan ahşap perdelerin boyutlarının büyüklüğü ve bu büyük perdelerle yığma tekniği kullanılarak oldukça geniş, büyük bir mekân meydana getirilmiştir¹⁶².

Harim doğu ve batı cephelerinde yer alan ikişer pencereyle aydınlatılmaktadır(Foto 10). Bu pencerelerden mihrap duvarına yakın olanlar biraz küçük tutulmuştur. Bunların dışında mihrabın bulunduğu duvarda altı üstlü iki sıra halinde dizilmiş toplam altı adet mazgal demir kafeslerle kapatılmıştır. Pencereler oldukça küçük olduğu gibi adet bakımından da yeterli değildir. Bu kadar büyük yapıyı aydınlatmada dört pencerenin ışığı çok yetersiz kaldığı gibi harim yarı aydınlık veya yarı karanlık diye tarif edebileceğimiz bir loşluğa mahkûm edilmiştir¹⁶³. G. Danışman, doğu ve batı cephelerindeki dört pencereden geri tarafta, boyut olarak biraz büyükçe olanlarını bu cephelerde açılmış çift kanatlı kapılar olarak göstermiştir. Yerden yaklaşık olarak 60-70 cm'lik bir yükseklikte kurulmuş, 73x85 cm. ve 92x110 cm. ebatlarındaki pencereleri kapı olarak düşünmek mümkün değildir. G. Danışman'ın, Şeyh Habil Cami'den etkilenerek böyle bir kanaate vardığı

¹⁶¹ Cevdet Yılmaz, *Çarşamba Araştırmaları*, Birinci Basım, Samsun 2014, s. 313.

¹⁶² Can, s. 512.

¹⁶³ Yılmaz, a.g.e., s. 314.

düşünülebilir. Çünkü Şeyh Habil Camii'nde, harimin doğu duvarında sonradan açıldığı düşünülen çift kanatlı bir kapı mevcuttur¹⁶⁴(Foto. 11).

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat mahalli 6.60 m.'lik bir genişliğe sahiptir. Çatısı, mekânın tam ortasına yerleştirilmiş üç sütun tarafından taşınmaktadır. Sütunlar üçgen oluşturacak şekilde dizilmiş olup biri önde mihrap kapı ekseninde diğer ikisi de geride yer almıştır. Son cemaat mahalli de harim gibi, üç cepheden, kalınlığı az tutulmuş ahşap perdelerle yığma tekniği kullanılarak duvarlarla kapatılmıştır. Kuzey cephesindeki giriş revakının ortasından son cemaat mahalline tek kanatlı bir kapı açılmaktadır. Aynı hiza üzerine yerleştirilmiş diğer bir kapı ile son cemaat mahalline giriş yapılmaktadır(Foto. 12). Son cemaat yerinin doğu ve batı cepheleri ile giriş kapısının her iki yanında açılmış pencereye benzer büyük açıklıklar muskalı ahşap kafeslerle kapatılmıştır¹⁶⁵.

Ahşap cami kırma çatıyla dıştan dikine dikdörtgen şeklinde, örtülü bir harim, harimin önünde yatık dikdörtgen bir son cemaat yeri ve bunları saran revaklar bulunmaktadır. Birçok ahşap caminin harim kısmında direğe yer verilmezken Çarşamba Gökçeli Camii'nde harim çatıya destek veren direkler tarafından bölünmüştür¹⁶⁶ (Foto.13). Harim ve son cemaat yerini kuzey, doğu ve batı cephelerden tek sıra halinde revaklar sarmaktadır. Kuzey cephede yer almakta olan giriş revakı alışılmışın dışında farklı bir düzenleme göstermektedir. Revakı taşıyan sütunlar sekiz adet olup cephede, dışbükey bir yay gibi dizilmişlerdir. Revakın köşelerdeki genişliği 1.80 m., orta noktadaki genişliği ise 2.43 m. doğu ve batı cephelerde yer alan revaklar ise eşit aralıklarla dizilmiş onar sütunla meydana getirilmiştir. Yan revakların genişliği ise 2.42 m.yi bulmaktadır(Foto. 14). Doğru tarafındaki revak, sonradan harimin kuzey duvarı hizasında, ortaya yakın bir noktadan bölünmüş ve revakın harim boyunca uzanan kısmı, dış cephesi kapatılmak suretiyle kadınlar mahfiline dönüştürülmüştür(Foto.15). Ara bölmeye tek kanatlı bir kapı yerleştirilmiştir. Revakların üstü ana binanın çatı örtüsünün aynı eğilimle uzatılmasıyla örtülmüştür. Bu yüzden uzaktan bakıldığında cami, yere çökmüş gibi

¹⁶⁴ Danışman, a.g.e., s. 137.

¹⁶⁵ Can, s. 512.

¹⁶⁶ M. Sami Bayraktar, Edit. C. Yılmaz, “Samsun’da Türk Mimarisinin Gelişimi”, Geçmişten Geleceğe Samsun, Birinci Kitap, Samsun 2006, s. 407.

basık görünmektedir. Mevcut kalıntılardan revakların dış tarafının 1 m. yüksekliğinde ahşap parmaklıklarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır¹⁶⁷.

Güney cephenin ortasında yer alan mihrabın zaman içinde değişikliğe uğrayıp orijinal olmadığı anlaşılmaktadır. Mihrabın vaktiyle dış duvardan dışarıya taşan bir niş şeklinde tanzim edildiği anlaşılmakla birlikte bununla birlikte güney duvarında, mihrabın tam arkasına denk düşen kısmın, mihrap boyutlarında kesilmiş ve ahşap perdelerle tekrar kapatılmış olduğu görülmektedir(Foto.16). Aynı mahalde bulunan, form ve inşa tarihi bakımından Gökçeli Camii'ne yalınlık arzeden Şeyh Habil Camii'nin mihrabının, duvardan dışarıya taşan bir nişten oluşmuş olması bu kanaati kuvvetlendirmektedir. Minberinde mihrap gibi zamanla yenilenerek orijinalliğini yitirdiği gözlenmektedir¹⁶⁸.

Mekân düzeni ve mimari özellikler bakımından erken ve geç dönem çantı camilerde bir takım farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Bu çantı camiler içinde en büyüğü olmakla birlikte ilki olan Çarşamba Gökçeli Camii'nde benzerlerine göre daha kaba bir işçilikle birlikte, yapıyı iki, üç ve dört yerden saran revaklar görülmektedir¹⁶⁹.

II.1.1.c. Çarşamba Gökçeli (Göğceli) Camii'nin Süsleme Özellikleri

II.1.1.c.1. Ahşap Süslemeler

Harimin cephelerini oluşturan duvarlar bir uçtan diğer uca yekpare ahşap perdelerle örtülmüştür. Ahşap perdelerin uzunluğu güney cephede 12.60 m. Doğu ve batı cephelerinde ise 13.70 m.yi bulmaktadır. Bu perdelerin genişlikleri 40 ile 70 cm. arasında değişiklik göstermektedir. Köşelerde birbirine yarım geçme tekniğiyle bağlanmış olan perdeler üst üste ise dilli damaklı (zıvanalı) geçme tekniğiyle bindirilmiştir. Son cemaat mahalli de harim gibi üç cepheden kalınlığı daha az tutulmuş ahşap perdelerle yığma şeklinde örtülmüş duvarlarla kuşatılmıştır. Son

¹⁶⁷ Yılmaz, s. 315.

¹⁶⁸ Yılmaz, s. 315.

¹⁶⁹ M. Sami Bayraktar, “Samsun’da Türk Mimarisinin Gelişimi”, Geçmişten Geleceğe Samsun 1. Kitap (neşr. Cevdet Yılmaz), Samsun 2006. s. 467.

cemaat mahallinin doğu ve batı cepheleri ile giriş kapısının her iki yanında açılmış pencereye benzer büyük açıklıklar muskalı ahşap kafeslerle kapatılmıştır¹⁷⁰.

Mihrabın sağındaki minber ahşap olup yapının inşasından sonra değişikliğe uğradığı düşünülmekle birlikte oldukça eskidir(Foto.17-18). Minberin klasik bölümlerini içeren doğu cephesinde mürekkeple yazılmış küçük yazılar yer almaktadır. Minberlerin doğu ve batı yüzleri birbirinden farklı olup minberde yeni çivilerin olduğu görülmektedir. Minberin doğu yüzünde süpürgelikte ajurlu kafesli oyma bir kompozisyon yer alır(Foto. 19). Kompozisyonda selviyi hatırlatır bir boşluk ve içleri oyularak boşaltılmış yıldızlar yer almaktadır. Yarı boya kadar kalın çitaların çakıldığı aynalık, dört parça ağaçtan oluşmakta olup oldukça sadedir. Korkuluk küçük karelerden oluşan kafes şeklindedir(Foto.20). Köşkün iki tarafında da süpürgelikteki kompozisyon aynı şekilde işlenmiştir. Köşkün altı iki pano halinde dört tahtayla kapalıdır. Köşkün üst tarafı, yanlara basık yuvarlak kemer şeklinde kesilmiş tahtalarla çevrilidir. Bunun üzerinde ince tahtalarla çakılmış basit konik bir külâh görülür¹⁷¹(Foto.21). Çapraz bir şekilde duvara tutturulmuş olan bir seki, kürsü ile mihrap arasında duvar boyunca 0.80 m. Kadar yükseklikte olup günümüzde müezzin mahfili olarak kullanılmaktadır¹⁷²(Foto. 22). Mihrabın solunda bulunan vaaz kürsüsü iki yanındaki dikme ile sınırlandırılmış oldukça sade bir öğedir(Foto.23).

Doğuda cephede son cemaat yerinden kible duvarı arasında yaklaşık 1.50 m'ye kadar dikine çakılmış tahtalarla donatılmış bir korkuluk yer almaktadır(Foto. 24). Bunun üstünde, ortada boşluklar bırakılarak yapılmış çatıya kadar uzanan bir parmaklık vardır. Doğu revakın son cemaat hizasında sonradan yapıldığı anlaşılan bir kapı bulunmaktadır¹⁷³. Harim duvarlarının kuzey cephesinde pencere bulunmazken, doğu ve batı cephelerinde birer tanesi küçük olmakla ikişer alt, güneyde ise altı üstlü olan on pencere yer alır. Batıda pencereye yakın pencere haricindekiler kare yada dikine dikdörtgen şeklindedir. Pencerele sonradan kasalar yerleştirilmiş fakat

¹⁷⁰ Yılmaz Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Etüt Yayınları, Samsun 2003, s. 20.

¹⁷¹ Bayraktar, Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar, s. 92.

¹⁷² Bayraktar, Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar, s. 93.

¹⁷³ Candan Nemlioğlu, "Göçeli (Gökçeli) Camii" *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, C. II, Konya 2001, s. 121.

açıklığı kapatamamıştır. Yapının iki katlı pencere düzeni, cephelerden fark edilmesi oldukça güç bir görünüm arz etmektedir¹⁷⁴.

II.1.1.c.2. Kalemîşi süslemeler

Gökçeli Camii süsleme bakımından oldukça zengindir. Süslemeler genellikle kalem işi ve renkli boyama şeklinde olup daha çok bitkisel karakterlidir. Tavansız, semer örtü şeklinde tanzim edilmiş harim çatısının iç yüzünde mertekler üzerine yerleştirilmiş, kiremitleri taşıyan kalın ve geniş tahtalar, kökboyasıyla yapılmış çok kaliteli süslemelere sahiptir(Foto.25). Stilize bitkisel motiflerden oluşan bu kaliteli süslemelerde hemen hemen her tahtada farklı bir motif ve kompozisyona yer verilmiş tekrardan kaçınılmıştır. Süslemeler olarak “C” ve “S” kıvrımlı dallar, rumiler, stilize palmetler ile çiçekler fark edilmektedir. Mertekler üzerindeki süslemeler, tahtalar üzerinde bulunan süslemelere göre oldukça sıradandır. Mertekler üzerinde ise aşı boyasıyla yapılmış yılankavi kıvrım dallar ve baklava dallarına benzer geometrik şekiller görülmektedir. Ayrıca harim içindeki sütunların bazılarının başlıklarında ve konsollarda da, kaba ahşap oyma ve renkli boyama şeklinde süslemeler mevcuttur¹⁷⁵(Foto.26-28).

Neredeyse her parçada yeni bir kompozisyona yer verilerek büyük bir çeşitlilik sergilenmesi sağlanmıştır. Çeşitli örneklerle bakıldığında palmetler, orta bağla bağlanmış ikili ve dörtlü veya kıvrık dala tek tek işlenmiş halde yada altlı üstlü birbirine bakar vaziyette görülmektedir. Bu çeşitliliği rumilerde de görmek gayet mümkündür. Motiflerin üzerine ve aralarına bakıldığında üç benek çintemaniyi görmek oldukça mümkündür. Bazı motifler geniş yüzeyleri kaplamakta olup bu motiflerin arasında altı yapraklı hatayîler, sırt sırta vermiş palmetler ve karşılıklı uzatılarak bir form oluşturan palmetler yer almaktadır. Bazı motiflerin tam olarak belli olmadığı gibi cinside bilinmemektedir. Bunlar, üç beş yapraklı hatayîye

¹⁷⁴ Bayraktar, Samsun’da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar, s. 93.

¹⁷⁵ Yılmaz, s. 316.

benzeyen örneklerdir¹⁷⁶. Caminin çatısında iki yerde tespit edilen kompozisyonlardan biri altı, diğeri sekiz kollu çiçekten dağıtılmaktadır. Merkezdeki Stilize çiçekler, yıldızı andırdığından dolayı yıldız denilebilmektedir. Ortadaki çiçeğin kollarında iki kol halinde sarmalar görülürken geçmelerden sadece birinde görülür. Diğeri biraz daha karmaşıktır. Burada çiçeğin iki kolları iki kat halinde düğümlemlenip iki kol halinde ayrılmakta olup, uçları sağlı sollu ikişer rumiyle son bulmaktadır. Harimde bulunan geçme direklerden birinin başlığı üzerinde olup diğeri geçmelere oranla oldukça sadedir. Renkler birbiriyle uyumlu olup oldukça canlıdır. Çoğunlukla siyah olmakla birlikte, konturlar içerisine bulunan renklerde hâkim renk kırmızıdır. Bunun haricinde sarı, açık yeşil, beyaz, kahverengi, mavi ve gri gibi çeşitli renkler görülmektedir. Bazı yerlerde kontur görülmezken bu durum bizlere önce motifin çizilip, daha sonrada konturun çekildiğini göstermektedir¹⁷⁷.

Dikme, aşık ve merteklerdeki nakışlar kırmızı aşı boyalarla yapılmış olup, sade tutulmuştur. Kontursuz olarak baklava dilimleri, yuvarlak benekler, yarım daire ve zikzakların görüldüğü nakışlar basit geometrik kompozisyonlardan oluşmaktadır. Mahya ışığı ve bazı merteklerde, Rumilerle bezeli kıvrık dal kompozisyonu, bulutu andıran hatayîler ve sağlı sollu palmet dizileri görülür. Bu palmet dizileri çatı tahtalarındaki gibi içlerinden bölünmüş çeşitli renkler ve şekillerde detaylı bir şekilde işlenmiş olmayıp, düz bir çizgi şeklindedir¹⁷⁸. Direk başlıklarındaki stilize bitkisel nakışlarda çatıdakilere yakın detaya yer verilmiştir. Bunlarda rumî, palmet ve hatayî grubu örnekleri görmek mümkündür. Aralarda da yer yer zikzak ve düz çizgilerle ayrılan kompozisyon, başlıklardaki profilli yüzeylere uydurulmuştur. Zemine bakan motiflerde sarı ve kırmızı ağırlıklı olmakla birlikte beyaz da görülmektedir¹⁷⁹(Foto.29). Nakışların çoğu stilize edilmiş bitki kompozisyonlarıdır. Böyle olmakla geometrik geçme kompozisyonlarında basit yarım daire, zikzak, baklava dilimleri ve yazılar görülmektedir. Rivayetlere göre tavandaki ahşap süslemelerin olduğu yerlerde hat sanatıyla yazılmış yazılar olduğu düşünülmekte

¹⁷⁶ Bayraktar, Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar, s. 93.

¹⁷⁷ Nemlioğlu, "Göçeli (Gökçeli) Camii" *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, s. 123.

¹⁷⁸ Bayraktar, Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar, s. 93.

¹⁷⁹ Nemlioğlu, "Göçeli (Gökçeli) Camii" *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, s. 123.

olup silinmiş olmakla birlikte fark edilmesi zor olan ahşap tavanda Allah ve Muhammed yazıları fark edilmektedir. Anonim bilgilere göre denizde fırtına esnasında gemileri batan bir grup sığınmak amaçlı camiye kullanmış ve tavana çeşitli bitkisel motifler ile hayvan figürleri yapmışlardır¹⁸⁰.

II.1.2. Çarşamba Yayılar Şeyh Habil Köyü Camii

II.1.2.1. Çarşamba Yayılar Şeyh Habil Köyü Camii'nin Tarihçesi

Çarşamba ilçesinin yaklaşık olarak 4-5km. güneydoğusunda Yayılar ve Şeyh Habil köylerini ayıran dere kenarında yer almaktadır(Çizim2). Şeyh Habil Mezarlığı caminin içerisinde bulunmaktadır. Cami hemen doğusunda bulunan Şeyh Habil köyüne ait iken yakın zamanlardaki sınır düzenlemeleri ile Şeyh Habil Köyünden ayrılmış ve Yayılar Köyü sınırları içerisinde kalmıştır. Caminin inşa kitabesi bulunmamaktadır¹⁸¹. Caminin harim kapısının üzerinde ve kapı çevresinde duvar üzerine kazıma yoluyla yazılmış bir takım tarihler görülmekte olup kayıtlı bir vakfiyesine de rastlanamamıştır. Cami, Kuniholm'a göre 1211 yılında yaptırılmıştır. Cami Gökçeli Cami ile plan, malzeme, teknik ve mimari açıdan benzerlik içerisindedir¹⁸². Yayılar Şeyh Habil Köyü Camii'nin yapıldığı yılı belirten herhangi bir yapıt yâda yazıt bulunamamaktadır. Fakat güneydoğu ve kuzeydoğu köşelerinden alınan ahşap parçalar üzerinde Peter Lan Kuniholm tarafından yapılan dendroknojik araştırmalara göre 1204, 1205 ve 1211 yılları arasına tarihlenir¹⁸³.

II.1. 2.2. Çarşamba Yayılar Şeyh Habil Köyü Camii'nin Plan ve Mimari Özellikleri

Camii köy merkezi dışında olup, kible cephesi tarafından geçen küçük bir çayın yakınında ağaçlıklı eski bir mezarlık içerisinde yer almaktadır(Foto.30-32). Toprak zemin üzerindeki moloz taşlara oturan, doğu batı doğrultusunda uzatılmış kalın kütükler üzerinde, kirişleme usulü ile yapılan yapı yerden 0.80 cm. kadar

¹⁸⁰ Bayraktar, Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar, s. 94.

¹⁸¹ Muhammet Arslan, Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme), A.Ü.Sos. Bil. Enst., Sanat Tarihi ABD Doktora Tezi, Erzurum 2017, s. 1126-1129.

¹⁸² M. Sami Bayraktar, "Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, (Karadeniz Sosyal Araştırmaları Özel Sayısı), C. 2, S. 7, Bahar 2009, ss. 94-95.

¹⁸³ Şahin, ss. 19-20.

yükseltilmiştir. Ahşaptan inşa edilen caminin duvarları yığma tekniğinde olup, revaklar dâhil olmak üzere üç omuz kırma çatıyla örtülmüştür¹⁸⁴(Foto.33). Yayıncılar Şeyh Habil Cami, 16.30x 9.70 boyutlarında dikdörtgen plan özelliğindedir. Mihrap duvarına paralel dört sahınlıdır. Doğu ve batı cephelerinde kare biçimli ahşap ayaklar üzerine oturan, üzeri çatılı revak kısmı ile kuzey yönünde 9.40x40.70 m. ölçülerine sahip olan son cemaat yeri bulunmaktadır.

Harimi içten kapatan tavan düz olmakla birlikte muhdestir. Dikine dikdörtgen şeklinde olan harim 9.20 x 11.15 m. boyutlarındadır. Son cemaat yerinin harimin önünde bulunan revakın, sonradan kapatılarak düzenlenmiş olabileceği düşünülmektedir. Doğu ve batıdaki bulunan revaklarla birlikte yapının harimini “U” şeklinde saran revak düzeni ortaya çıkmaktadır. Revaklarda dâhil olmak üzere yapının boyutları; 13.85 x 16.40 m.yi bulmaktadır. Kadınlar mahfili harimin kuzeyinde olup oldukça sade olduğu görülür. Caminin gene dönemin diğer Gökçeli ve Ordu Köyü camilerinde görüldüğü gibi minaresi yoktur¹⁸⁵.

Harimin duvarları köşelerde kurt boğazı geçmelerle birbirine geçirilmiş olup kalınlıkları 0.16-0.20 metre arasında değişen ahşap perdelerden oluşmaktadır(Foto.34). Tek parça halinde duvar boyunca uzanan perdelerin genişlikleri 0.65 m.ye kadar ulaşmaktadır. Duvarda iki yerde ahşap perdelerin arasında kalan kalın kavilalar görülmektedir¹⁸⁶.

Yapı köşelerde dört büyük taş ve aralarda küçük taş kaideler ile ahşap kirişler üzerine oturmaktadır(Foto.35). Böylelikle yapının her taraftan hava alması sağlanmıştır. Tamamen ahşaptan yapılan camide duvarlar, üst üste yığma tekniği ile yapılan tek parça kirişlerden meydana gelmektedir. Duvarlarda tek parça olarak yerleştirilen kiriş yaklaşık 0.15-0.20 cm. kalınlığında olup 0.50-0.70 cm. enindedir. Güney cephesi 9.70 m. Uzunluğunda olan caminin mihrap kısmı çokgen biçimli olup

¹⁸⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 272.

¹⁸⁵ Yılmaz, s. 272.

¹⁸⁶ Bayraktar s. 95.

dışarıya 0.50 metre taşıntı yapmaktadır. Batısında 1.30x0.15m.boyutlarında bir, doğusunda da 0.60x0.15 ve 0.25 ve 0.15 m.lik iki pencere bulunmaktadır¹⁸⁷.

Mahfil, caminin kuzey kesimindedir. Kuzeyde duvarla güneyden iki ayakla desteklenmiştir. Korkuluk kısımlarında boydan boya uzanan ve sonradan yapıldığı izlenimini veren kalemişi süslemeler bulunmaktadır. Mahfile çıkış, doğu yönünden olup merdivenle sağlanmaktadır(Foto.36). Mihrap 0.55 m. derinliğinde ve 1.00 m. genişliğindedir. Her biri 0.55 metre çapında çokgen yapıya sahiptir¹⁸⁸. Kapı ile aynı eksen üzerinde bulunan mihrap duvardan dışarıya yarım yuvarlak taşıntılı olup basitçe yapılmış bir elemandır. Dikine çakılmış tahtalarla meydana getirilen niş, sıradan olup tahtalarla çevrilmiştir. Nişin üzerinde boş kitabelikleri hatırlatan yatay tahtalar ve yuvarlak bir kasvara yer alır. Mihrap bezemeden yoksun olup bir kısım çürüklerin olduğu görülmekle birlikte ilk inşadan sonraya hatta yakın dönemlere ait olabileceği düşünülmektedir. Mihrabın sağında yer alan minberin ve kible duvarının doğu köşesindeki vaaz kürsüsünün yeni olduğu anlaşılmaktadır¹⁸⁹. Minber oldukça sade olup 2.70x0.70 m. boyutlarındadır. Herhangi bir sanatsal değeri bulunmamakla birlikte sonradan yapılan onarımlarla günümüzdeki mevcut yerine konulmuş olmalıdır. Güney köşede bulunan vaaz kürsüsü, ahşap parmaklıklarla çevrilmiş mihrapta olduğu gibi bezemesizdir¹⁹⁰. Yaklaşık 5 m.ye yakın bir genişliğe sahip olan son cemaat mahalli, Gökçeli de olduğu gibi dört cepheden yığma olarak inşa edilmiş olan duvarlarla kuşatılmıştır. Harim ve son cemaat mahallini kuşatan duvarların aynı zamanda yapılmadığı, son cemaat mahalli duvarlarının daha sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Son cemaat mahallinin girişi doğu cephedeki revaktan açılmıştır. Kuzey cephesine iki adet pencere yer almaktadır. Son cemaat mahallinin çatısı kuzey cephede duvar içine yerleştirilmiş iki dikme ile mekân içine dizilmiş üç sütun ile taşınmaktadır¹⁹¹. Harimin kuzey duvarı ortasında yer alan ve basit bir açıklıktan ibaret yapı oldukça alçak tutulmuştur. Harime açılan pencereler ve küçük açıklıklar

¹⁸⁷M. Kemal Şahin, "Samsun- Çarşamba Yayıncılar - Şeyh Habil Köyü Camii", *A.Ü.S.B.E.D.*, C. 4, S. 2, Erzurum 2004, ss.18-19.

¹⁸⁸ Şahin, s. 19.

¹⁸⁹ Bayraktar, s. 97.

¹⁹⁰ Şahin, s. 19

¹⁹¹ Can, s. 30.

yapıyı ışıklandırmada oldukça yetersiz kalmış loş bir hava yaratmıştır. Harimde üç sıra halinde eşit aralıklarla yerleştirilmiş dokuz adet ahşap direk yer almaktadır. Direklerin gayri muntazam yuvarlak gövdeleri yukarıya doğru incelir. Ortada yer alan direklerin başlıklarında, vişneçürüğü zemin üzerinde, asimetrik düzende yapılmış beyaz rozet ve çiçekler yer alır. Ortadaki direğin gövdesinde aşı boyası olma boyamaların benzeri, göze çarpmaktadır¹⁹².

II.1.2.3. Çarşamba Yayılar Şeyh Habil Köyü Camii'nin süsleme özellikleri

II. 1.2.3.a. Ahşap süslemeler

Tümüyle ahşaptan yapılan camide duvarlar üst üste yığma tekniği ile yapılan tek parça kirişlerden meydana gelmektedir. Duvarlarda tek parça olarak yerleştirilen kiriş yaklaşık 0.15- 0.20 m. kalınlığında 0.50-0.70 m. enindedir. Genelde çivi kullanılmamış, kirişler köşelerde yörede “kara boğaz-boğaz-yaka” denilen yöntemle birleştirilmiştir(Foto.37). Güney cephesi 9.70 m. uzunluğunda olan caminin mihrap kısmı, çokgen biçimli olup dışarıya 0.50 m. taşıntı yapmaktadır. Doğu cephesi önünde revak kısmının giriş kapı kanatları ahşap işçilikleriyle dikkati çeker. Dikdörtgen alan iki alana ayrılarak parmaklarla bölümlendirilmiştir. Revaklar ve son cemaat yerinde kullanılan ağaçların ince ve renklerinin açık oluşu daha sonradan buraya eklendiği izlenimi vermektedir. Ahşap sütunlar genelde 0.30 m. çapındadır. Başlık kısmına yakın yerde incelme görülen sütunlardan orta sıradaki ikinci sütun işlemeli, diğerleri sade başlığa sahiptir. Tavanı destekleyen bezemeli yastıklar, sütunlar üzerine oturmaktadır. Mihrap 0.55 m. derinliğinde ve 1.00 m. genişliğindedir. Her biri 0.25 m. uzunluğunda olan çokgen yapıya sahiptir(Foto.38). İnce tutulan silmelerle çerçevelenen mihrapta, kavsara kısmının üzerinde dikdörtgen boş alan, olasılıkla yazıtlık yeri olmalıdır. Mihrapta her hangi bir süslemeye yer verilmemiştir. Minber, 2.70x 0.70 m. boyutlarındadır. Her hangi bir sanatsal değeri bulunmamakta sonraki onarımlarda buraya konulmuş olmalıdır(Foto.39). Güneydoğu

¹⁹² Yılmaz, s. 272.

köşede bulunan vaaz kürsüsü, ahşap parmaklıklarla çevrilmiş, mihrapta olduğu gibi bezemesizdir¹⁹³.

II.1.2.3.b. Kalemîşi süslemeler

Şeyh Habil Camii, aşı boyası ile yapılmış süslemelere sahiptir. Süslemeler biraz basitçe ve düzensiz olup genellikle mahfil korkuluklarda, tekne tavanda ve sütun başlıklarında toplanmıştır(Foto.40). Tekne tavandaki süslemeler zikzaklar oluşturulmuş baklava dilimleri ile tam¹⁹⁴ batı ve doğudaki direklerin başlıkları basit profillidir. Orta sıradaki direkler hem başlık hem de gövdenin üst kısımlarında yer alan aşı boyalarıyla daha özenli işlenmiştir. Doğudaki direklerden biri muhdestir(Foto.41-43). Bu sıradaki direklerin gövdeleri başlığa yakın kesimde içedoğru çekilerek incelmektedir. Çekilmenin olduğu kesimde kuzey yüzde yukarıya bakan bir mızrak ucu motifi, güneyde basit yarım bombeler görülür. Harimin güney doğu kesiminde muhdes tavan çökertmesinde görülen boyamalar yenidir¹⁹⁵.

Cami, boyutları itibarı ile Samsun ili sınırları içinde yer alan Çarşamba Gökçeli ve Ordu Köyü camiinden sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Sadece harimi ele aldığımızda ise Gökçeli Camiinden sonra ikinci sırada gelmektedir. Perde kalınlığı bakımından da ikinci sıradadır. Caminin kuzeyinde bulunan son cemaat yerinin etrafının 50-60 sene kadar önce kapatıldığı bilinmektedir¹⁹⁶.

II.1.3. Ordu Köyü Camii

II. 1.3.1. Ordu Köyü Camii Tarihçesi

Cami, Çarşamba-Ayvacık yolunun solunda Çarşamba'nın 16 km. kadar güneyinde bulunan Ordu Köyü Kılcanlı Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Tarlalarla çevrili düz bir alanda bulunan caminin kuzeyinde bulunan, 40–50 m. kadar

¹⁹³ Şahin, a.g.m., ss. 17-18

¹⁹⁴ Can, s. 31.

¹⁹⁵ Bayraktar, ss. 96-97.

¹⁹⁶ Bayraktar s. 95.

yakınından küçük bir çay akmaktadır. Cami yönü çaya bakan 8-10 metre kadar yükseklikte yer alan bir düzlükte bulunmaktadır¹⁹⁷.

Taceddinoğulları Beyliği, Osmanlıların Amasya valisi Yörgüç Paşa'nın Canik harekâtı neticesinde son bulmuş toprakları 1427'de Osmanlıların eline geçmiştir. Yörgüç Paşa'nın Samsun'u aldığı sırada, Çarşamba ve havalisinin Hasan Bey'in elinde olduğu görülmektedir¹⁹⁸. 1455-1476 yılları arasına ait tahrir defterlerine dayalı araştırmalara bakıldığında, köyün Çarşamba kazasının bir merkez köyü olup, halkının da "ehli-hiref" denilen zanaatkârlardan oluştuğu ve bir cami ile pazarının olduğu anlaşılmaktadır¹⁹⁹.

Caminin inşa tarihini düşündüğümüzde halen ibadete açık olan yapı gayet iyi durumdadır. Caminin kitabesi bulunmamakla birlikte kayıtlara ve yapılan araştırmalara bakılarak XVI. yüzyılın ortalarında yapıldığı düşünülmektedir. Ordu Köyü'nün de içinde bulunduğu Çarşamba ve çevresinin, XIV. yüzyıl sonlarında Taceddinoğullarının elinde bulunduğu²⁰⁰ Taceddinoğlu Hasan Bey'in 1423-1424'de Çarşamba'nın Ordu Köyü'nü başkent edinin burada bir "buk'a" ve mescit yaptırdığı şeklindeki kayıtlara bakılarak yapının Taceddinoğulları Beyliği yapısı olduğunu söylemek mümkündür. Tacüddinoğullarından Hasan Bey'in Çarşamba'da 827/1474 yılına ait cami vakfiyesinde kendisi, "Emir-i kebir Hüsameddevletüveddin Hasan Bey bin el merhum Alparslan Bey İbn-ül emir el mağfur Tacüddin" diye kaydolunmaktadır²⁰¹. Caminin plan, malzeme, duvar kalınlığı ve büyük ölçülü bir yapı olması gibi detaylar göze çarparken Hasan Bey tarafından 1423 yılı dolaylarında yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir. Caminin mimari duruşuyla XIII. yüzyıl başlarında inşa edilen Gökçeli (1206) Camii ve Yayıncılar Şeyh Habil Camii (1211) ile yakın bir benzerlik içerisinde olduğu görülmektedir²⁰².

¹⁹⁷ Mehmet Sami Bayraktar, Bafra ve Çarşamba'da Beylikler Döneminden Kalan Tarihi Yapılar, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.6, S. 25. 20013, s. 113.

¹⁹⁸ Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992, s. 44.

¹⁹⁹ Mehmet Öz, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Ankara 1999, ss. 21-22.

²⁰⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, ss. 153-154.

²⁰¹ Uzunçarşılı, a.g.e., s. 154.

²⁰² Cevdet Yılmaz, *"Çarşamba Araştırmaları"*, Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, (Birinci Basım), Samsun 2014, ss. 343-344.

II.1.3.2. Ordu Köyü Camii'nin plan ve mimari özellikleri

Samsun yöresinde inşa edilen ahşap camileri, Yılmaz Can (Can: 2004)'ın ilgili araştırmasında plan bakımından iki gruba ayırmıştır²⁰³. Bu sınıflamaya göre, birinci grubu oluşturan ve daha eski tarihli olan camilerde, derinlemesine bir harim, harimi iki yandan kuşatan revaklar ve yapının önünde yer alan son cemaat mahalli yer almaktadır. Çarşamba Gökçeli Camii, Yayıcalar Köyü Şeyh Habil Camii, Porsuk Köyü Camii, Ordu Köyü Camii ve Terme Karacalı Köyü Camii gibi camilerin revakları yapıyı “U” şeklinde sarmaktadır²⁰⁴.

Camii toprak zemine oturmuş oldukça büyük olan taşlar üzerinde kirişleme usulüyle zeminden 0.80 m. kadar yükseltilmiştir. Ahşap malzemeye yığma tekniğinde inşa edilmiş olan yapının üzeri dıştan, revakı da kaplayacak şekilde, üç omuz kırma çatıyla örtülmüştür. Harimi içten kapatan tavan düz ve muhdestir. Caminin 9.10x10.70 m. dikine dikdörtgen olan harimini, “U” şeklinde bir revak sarmaktadır²⁰⁵(Çizim3).

Tek katlı bir yapı olarak inşa edilen caminin ölçüleri revakla birlikte, 13.95 x17.65 m.'yi bulmaktadır(Foto.44-46). Caminin hemen kuzey kısmında harim yer alırken, minaresi bulunmamaktadır. Harim duvarları köşelerde kurt boğazı geçmelerle birbirine tutturulmuştur. Harimi içten saran duvar düz olmakla birlikte muhdestir. Boydan boya tek parça olan duvar perdelerin kalınlıkları 9 cm'dir²⁰⁶. Duvar ortalarında perdelerin iç ve dış tarafına kalın dikmeler konularak duvarlar sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Zeminden çatıya kadar uzatılmış olan dikmeler yer yer kalın, demir dövme çivilerle raptedilmiş olup 0.10 x 0.15 m.yi bulmaktadır. Bu dikmelerin kuzeyde harim kapısının sağ ve solunda, doğu, batı ve kiblede ise duvar ortalarında uygulandığı görülmektedir. Duvarlarda Çarşamba Şeyh Habil Köyü Camii'nde de görülen kavilaların bir benzeri mevcuttur. Bu baviyeler nispeten büyük tutulan harim duvarlarını sağlamlaştırmak için tedbir amaçlı yapılmıştır. Boyutları

²⁰³ Yılmaz Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, İstanbul 2004, ss. 25-127.

²⁰⁴ Yılmaz Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, İstanbul 2004, ss. 25-127.

²⁰⁵ Bayraktar, s. 115.

²⁰⁶ Hüseyin R. Ünal, “Samsun Çarşamba’da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Camii”, *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2005, s. 71.

itibariyle dönemindeki camilere göre oldukça büyük olmakla birlikte etkileyici bir görünüm arz etmektedir. Harimi üç yönden saran, kuzeyde 6.60 m. doğu ve batıda 2.35 m. genişlikteki revak, doğu ve batıda karşılıklı onar, kuzeyde iki sıra halinde (köşeleri saymazsak) on olmak üzere, otuz direk taşınmaktadır. Köşelerde ortalara nazaran fazladan birer direk konulmuştur. Alt ve üst kesimleri kare kesitli olan direklerin başlıklarında, basit profiller görülür. Harimin alaturka kiremitle kaplı olan çatısı, revakları da kuşatmış olup, 1.20 m. kadar taşırılan saçaklarıyla yapıya basık bir görünüm vermektedir²⁰⁷(Foto.46). Çatıya nispetle biraz düşük tutulan duvarın yüksekliği, bu etkiyi artırmıştır. Güneyde çatı saçağı ile duvar arasındaki yeni görünümlü ve düzensiz çakılmış eli böğründeler, çatının ağırlığını karşılamak için düşünülmüş unsurlardır. Revaka biri kuzeyde ortada, diğeri doğuda kible ucunda olmak üzere, yeni ve son derece basit iki kapıyla girilmektedir. Revakın doğu ve batısının güneye bakan kısa kenarları, zeminden çatıya kadar, muhdes bir tahta perde (yöresel deyimle “taraba”) ile kapatılmıştır. Revak direkleri arasına boydan boya bir korkuluk çekilmiştir. Yan yana dikine çakılan tahtalardan oluşan 1.25 m. yükseklikteki korkuluk yeni olmakla birlikte, yerinde vaktiyle bir benzerinin olduğu düşünülebilir. Caminin kuzeyindeki revaka ulaşan betonarme merdivenin orijinalinin ahşap olduğu düşünülmektedir²⁰⁸(Foto. 47).

Revakın kuzey kısmı son cemaat yeri olarak ayrılmış olup, oldukça geniştir. Burada bazı kirişlerde oymalar görülür. Harim duvarının dışında üst kesimlerde, mahfili taşıyan ahşap kirişlerin dışa taşan başları cepheye ayrı bir hava katmaktadır²⁰⁹(Foto. 48).

Caminin harim bölümüne kuzey cephenin ortasında yer alan çift kanatlı bir ahşap kapı ile geçilmektedir. Ahşap tavanı gayri muntazam yuvarlak gövdeli, yukarıya doğru hafifçe incelen dört büyük direk taşımaktadır. Ayrıca kuzeydeki bulunan mahfil bölümünü de bu direklere nazaran daha ince olan dört ahşap direk taşımaktadır. Ortadaki dört direk caminin diğer direk ve duvar perdelerinden farklı

²⁰⁷ Yılmaz, s. 347.

²⁰⁸ Mehmet Sami Bayraktar, “Samsun Çarşamba’da Tacettinoğulları ve Osmanlı Dönemine ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri “ Geçmişten Geleceğe Samsun 2. Kitap (neşr. Cevdet Yılmaz), Samsun 2007. s. 535.²⁰⁹ Bayraktar, s.115.

²⁰⁹ Ünal, s. 72.

bir cins ağaçtandır. Diğerleri koyu kahve renkliken, daha açık renkli direklerin çam olabileceği izlenimi vermektedir (Foto. 49). Direk başlıklarında yer alan oymalar, caminin diğer tüm ahşap bezemeli yüzeylerde olduğu gibi eğri kesim tekniğine benzemektedir. Direklerin duvar kısmına bakan yüzleri basit bir şekilde işlenmişken, harime bakan yüzeyleri daha detaylı işlenmiştir²¹⁰.

Kadınlar mahfiline harimin içerisinde, kapının yanındaki basit bir ahşap merdivenle çıkılmaktadır. Mahfil katında alttaki direklerin hizasında dört direk bulunur. Direklerin alt ve üst kesimleri kare, ortası yuvarlak olup, basit profilli başlıkları bulunur. Kiriş eksenlerinde uzatılan başlıkların alttakileri üsttekilere oranla daha sadedir. Mahfil katı, direklerden doğu ve batı köşeleri üstlerindeki kirişler doğrultusunda uzatılan üç kollu başlıklara sahiptir. Bunlardan doğudakinin başlığında, basit çentik benzeri, düz ve üçgen oymalar görülmektedir. Ortadaki diğer iki direğin başlıkları biraz daha ince işçilikle süslenmiştir. Bu direklerde sağlı sollu simetrik şekilde, prizmatik ve basit üçgenli oymalar görülür(Foto. 50).

Harim duvarlarında, kiblede iki, diğer yönlerde tek kat düzeninde, doğu ve batıda simetrik düzende ikişerden dört, kuzeyde iki, kiblede dört olmak üzere on pencere açılmıştır. Dikdörtgen şeklindeki pencereler, duvar perdelerinin kesilmesi suretiyle açılmıştır. Kibledeki iki üst pencere, küçük olup basit bir açıklıktan meydana gelmektedir. Alt pencereler, dıştan, her biri tek parça, çifte kanatlarla muhafaza altına alınmıştır. Dışa açılan kanatlar, birbirinden farklı dövme demir kuşak ve çengeller kullanılarak, pencere sövelerine tutturulmuştur. Kanatlar, biniler haricinde sadedir²¹¹(Foto. 51-52). Harime açılan kapının sağ ve solunda duvarın dış yüzeyine bitişik sekilerden batıdaki yerden 0,60 m. kadar yüksekliktedir. Bunu oturma sekisi olarak düşünmek mümkündür. Bununla birlikte doğudaki seki oturma sekisine göre oldukça yüksek olup bunun cenaze namazları için düşünülmüş bir musalla olabileceği düşünülmektedir²¹².

²¹⁰ Bayraktar, *Samsun Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri*, s. 535.

²¹¹ Yılmaz, s. 347.

²¹² Can, s. 535.

Kıble duvarının ortasında yer alan, üç yanı geniş bir tahta bordürle çevrilmiş olan mihrap oldukça sadedir. Yarım yuvarlak mihrap nişini dikine tahtalar oluşturur. Dıştan fırfırlı bir bordürle sarılan mihrabın kasvarası basit bir üçgen biçimindedir. Kasvaranın üstü boş bir kitabelik görünümündedir. Mihrabın ilk inşadan sonraya ait olduğu düşünülmektedir²¹³(Foto. 53).

Mihrabın sağında bulunan minber ise ahşap bezemeleri ile dikkat çekmektedir. Minberin batı yüzü oldukça sadedir. Parmaklık şeklindeki korkuluk bu yüzün tek hareketli unsurudur. Mihrabın sonradan elden geçtiği anlaşılmakta olup Osmanlı dönemi ahşap camilerdeki mihraplarla benzerlik içerisindedir. Mihrap oldukça sade olup caminin kible duvarının ortasında yer almaktadır²¹⁴(Foto. 54).

Vaaz kürsüsü ve müezzin mahfili oldukça yalın olup üç yanları basit marangozluk işi ahşap şebekelerle çevrelenmiştir. Vaaz kürsüsü ve müezzin mahfilinin caminin imarından sonradan elden geçtiği anlaşılmaktadır (Foto. 55-56).

II.1.3.3. Ordu Köyü Camii'nin süsleme özellikleri

Cami süsleme bakımın oldukça zengindir. Daha çok iç mekânda yoğunlaşan süslemeler ahşap oymalar ve kalem işi süslemeler olmak üzere iki başlıkta incelenebilir.

II.1.3.3.a. Ahşap süslemeler: Ahşap süslemelerin ilk örneği ana giriş kapısında karşımıza çıkmaktadır. Harimin Kuzey duvarı ortasında bulunan kapı çift kanatlıdır. Kanatların üstü açıklığı örten tek parça kemer şekli verilmiş tahtayla örtülmüştür. Sol kanat, üzerine çakılan binisi ve kenarlarını saran ince bordür oymalarıyla dikkat çekmektedir. Ortaları sade bırakılan tek parçalı kanatları, üçgen oymalar ve şerit halinde uzanan bordürler dolandır. Bininin alt ve üst kesimlerinde revak kirişlerinde görülen, düz çizgilerle ayrılan karşılıklı yarım yuvarlak oymalar tekrar edilmiştir. Bininin ortasında palmet şeklinde metal bir plaka, alt ve üstte ise fırfırlı çivi pulları görülür. Giriş kapısı oldukça dar ve alçak tutulmuştur²¹⁵(Foto.57).

²¹³ Bayraktar, s. 115.

²¹⁴ Yılmaz, s. 347.

²¹⁵ Yılmaz, s. 347.

Ahşap pencere kanatları süslemeler bakımından ana giriş kapısı kanatları ile benzerlik göstermektedir. Birbirinin aynısı olan ve üzerlerine çakılan binilerde, harim kapısı binisinde olduğu gibi, palmet benzeri boğumlar, eğri kesilmiş basit çizgiler, fırfırlı çivi pulları görülür. Kanatlardaki demir dövme levhalarda birbirinden farklı palmet, ok ucu, daire içerisinde altı kollu yıldız, sekiz yapraklı çiçekleri andıran rozetler dikkat çekmektedir. Pencereelerde dikkate değer bir başka unsur, ahşap lokmalı şebekelerdir. Dikey, her biri tek parça, lokmalı üç çubuğa karşılık, bunların lokma hizalarında açılan deliklerden geçerek, sövelerdeki yuvalarına giren, yatay beş yuvarlak çubukla meydana getirilmiş şebekeler, oldukça göz alıcı görünmektedir. Kuzeybatıda dış kanatları olmayan pencerede şebekelerin olması gereken yerde, yatay demir çubuklar yer alır. Ahşap cami mimarisinin ilk örnekleri sayılan Gökçeli ve Şeyh Habil camilerine nazaran daha geniş tutulmuştur²¹⁶.

Caminin harim bölümü de ahşap bezemeler konusunda oldukça zengindir. Kadınlar mahfilinin içe doğru taşıntı yapan balkonumsu çıkıntının şebekelerinde marangozluk işi iki sıra halinde sekizgenlerin oluşturduğu bir korkuluk şebekesi dikkat çekmektedir. Mahfilde taşıntılı kesimin haricinde, parmaklık görülmez. Köşelerde profilli tepelikli babalar arasına alınan bu şebeke, minber korkuluğundaki ajurlu kompozisyonun bir benzeri olarak görülür. Çıkmanın oturduğu kiriş üzerinde, yan yana on kollu yıldızlar tekrar edilmiştir. Bu kesimde yer alan beyaz ve kırmızı aşılı boyalar nakışlar caminin genelinde görülen nakışlarla aynı çerçevede olduğu söylenebilir²¹⁷(Foto. 58).

Ahşap tavanı taşıyan direk başlıkları ahşap bezemelerin diğer önemli bölümünü oluşturmaktadır. Direk başlıklarında yer alan oymalar, caminin diğer tüm ahşap bezemeli yüzeylerde olduğu gibi eğri kesim tarzındadır. Direklerin duvar kısmına bakan yüzleri basitçe bezenmişken, harime bakan yüzeyleri detayla işlenmiştir. Şematik geometrik kompozisyonların ağır bastığı yüzeylerde, basit geometrik üçgenler, ince paralel eğriler, çok kollu küçük şematik rozetler, burgulu yivler, üçgen dış sıraları, dilimli kör kemercikler ve serviler görülür. Gövde ve dalları ile birlikte işlenmiş iki yerde görülen servilerden biri, diğerinden biraz daha büyük ve

²¹⁶ Bayraktar, s. 53.

²¹⁷ Can, s. 536.

genişçedir. Buradaki kirişlerde yer alan oymalar göze çarpmaktadır²¹⁸. Kapı ekseninde yer almış ikisinin de zemine bakan yüzünde, ahşap yüzeye oyulmuş basit geometrik motifler yer almaktadır. Bu kirişlerden birisinde düz, yarım yuvarlak ve çentik benzeri basit geometrik oymalar, diğerinde ise benzer çentikler arasında çarkıfelek ve radyal sekiz kollu rozetler görülür. Rozetleri üçgenli ince bir bordür çevrelemektedir. Harimin ortasında yükselen direklerin harime bakan yüzeyleri itinayla işlenmiştir. Birbirine benzer kompozisyonlarla bezenen direklerde, dağınık bir bezeme anlayışı vardır. Aynı direğin farklı kenarları birbirinden farklı bir şekilde bezenmişken, bazen de farklı direkler aynı kompozisyon görülür. Geometrik kompozisyonların ağır bastığı yüzeylerde, basit geometrik üçgenler, ince paralel eğriler, burgulu yivler, üçgenli dış sıraları, dilimli kör kemercikler ve selviler görülür. Gövde ve dallarıyla işlenen ve iki yerde görülen selvilerden biri, diğerinden biraz daha büyük ve genişçedir²¹⁹(Foto. 59-63).

Mihrabın sağında yer alan minber ahşap minber süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Minber korkuluğunda ajurlu geçmelerle birbirlerine ve minbere tutturulan geometrik bir kompozisyon yer alır. Korkuluğun ortasında uzatılan bir parçanın üzerinde, belli aralıklarla açılan deliklere, aynı şekilde küçük parçaların dikine geçirilmesiyle oluşturulan kompozisyon, güzel bir görüntü vermektedir. Minberin doğu yüzünde kemer şeklinde boşaltılmış süpürgeliğin üstünde, kare ve dikdörtgenlerden oluşan kasetleme tekniğinde yapılmış geometrik kompozisyon yer alır. Bunun bir benzeri aynalığın üçgen göbeğini dolaşmaktadır. Yalın bordürlerle birbirinden ayrılan, bir dörtgen ve iki üçgen panodan oluşan aynalık, iki parça ağaçtan meydana gelir. Dörtgen panoda eğri kesim tarzında küçük üçgen demetleriyle oluşturulmuş yıldız benzeri motifler, oval geometrik çerçeveler içerisinde tekrar edilmiştir. Üçgen panolar, birbirinin iç kesiminde bulunan kompozisyon, diğerinin de dış kesiminde uygulanmıştır. İki sıralı üçgenlerden oluşan kuşak, altıgenler içine alınmış altı kollu yıldız görünümü vermektedir. Minberin köşk, külâh, köşk altı ve kapı kısmı gayet sadedir. Minber kapısı, köşk ve köşk

²¹⁸ Bayraktar, s. 115.

²¹⁹ Yılmaz, s. 347.

altındaki ek parça tahtalar, yuvarlak dilimli zarif bir kemer şeklinde kesilmiştir. Parmaklık şeklindeki korkuluk bu yüzdeki tek hareketli unsurdur²²⁰(Foto. 64-65).

Harimde ahşap süslemenin yer verildiği başka bir kısım, orta kibleye doğru taşınan kadınlar mahfilidir. Mahfilde taşıntılı kesimin haricinde parmaklık görülmez. Köşelerde profilli köşeli babalar arasına alınan parmaklıkta minber korkuluğundaki acurlu kompozisyonun bir benzeri görülür. Çıkmanın oturduğu kiriş üzerinde, yan yana on kollu yıldızlar tekrar edilmiştir²²¹.

Caminin muhdes tavanının ortasında onarım yapıldığı anlaşılan 1.5x1.5 m. ölçülerinde, sekizgen bir göbek yer almaktadır. Burgulu bir silmeyle çerçevelenen göbekte, beş sıra halinde altı kollu yıldızlar yer alır. Tavan göbeğindeki oymalar eğri kesim tarzındadır (Foto. 66). Göbeğin ortasında yer alan süsleme, yerinden sökülmüş olup minber köşkü içinde muhafaza edilmektedir. Bu parçada da aynı süslemeler görülmektedir²²²(Foto. 67).

II.1.3.3.b.Kalemişi süslemeler: Caminin süsleme programı içinde az orandaki süslemeleri kalemişi süslemeler oluşturmaktadır. Kadınlar mahfilinin harime doğru genişleyen çıkmanın oturduğu kiriş üzerinde, yan yana on kollu yıldızlar tekrar edilmiştir. Bu kesimde yer alan beyaz ve kırmızı aşı boyalı nakışlar ahşap direklerdeki boyamalarla benzerlik içerisindedir (Foto.68). Ayrıca doğudaki direklerin üst kesimlerindeki oymaların üzerindeki hafif soluk kırmızı boyamalar dikkat çeken diğer kalemişi süslemelerdir²²³.

Ordu Köyü Camii'nin dekoratif unsurlar taşıyan kesimlerinin ilk inşadan sonraki yıllara ait olabileceği ihtimali oldukça kuvvetlidir. Zira muhdes olduğunu bilinen tavan göbeğindeki bezemenin benzeri, direk başlıkları ve gövdelerin üs kesimleri ile minberde de görülmektedir. Samsunun ilçelerinde Selçuklu devriyle

²²⁰M. Sami Bayraktar, "Samsun - Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Cami", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (Editörler, H. Gündoğdu vd.), Erzurum 2006, s. 71.

²²¹Bayraktar, Samsun - Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Cami, s. 72.

²²² Ünal, s. 72.

²²³ Yılmaz, s. 348.

başlayıp Beylikler ve Erken Osmanlı dönemine ait olduğu düşünülen benzer özellikler gösteren camiler bulunmaktadır. Bu camilerin birçoğunun bezemeden yoksun olması ve sonradan yapılmış izlenimini vermesi yapı içinde pek de bütünlük hissi uyandırmayan dekoratif unsurlar barındırmaları bu kanıyı güçlendirmektedir. Çarşamba Gökçeli ve Yaycılar Köyü-Şeyh Habil Camii ve benzerlerinde duvar perdelerine açılan çok büyük açıklıklardan oluşan pencerelere nazaran bu yapının pencereleri gayet gelişkin durmaktadır. Bunların sonradan genişletilerek, kanat ve lokmalı kafeslerle donatıldıkları, minber, mihrap ve kapı kanatlarının benzer şekilde elden geçirilmiş oldukları görülür. Lokmalı demir şebekeleri taklit ettiğini düşündüğümüz lokmalı ahşap kafeslerin benzerleri olarak, Samsun'dan Terme Yeni Camii örnek gösterilebilir²²⁴.

Tipolojik açıdan ahşap destekli camiler sınıfında, duvarları da ahşaptan yapılan“çantı camiler” arasında değerlendirilen Çarşamba Ordu Köyü Camiini, Kavak Bekdemir Köyü Camii (1595), Terme Pazar Camii (1840) ve Çarşamba Porsuk Köyü Camii (1859-60) ile ahşap direklere oturan “U” şeklindeki kadınlar mahfili içeren harim düzenleri ile Fatsa Aşağı Köy Camii, Kumru Şenyurt Eski Köy Camii, Ünye Tekkiraz Kabadirek Camii gibi Ordu ve civarında yapılmış olan camilerle yakın benzerlik içerisinde²²⁵.

Cephe düzenlemesi itibariyle isimleri zikredilen diğer camilerle yakın benzerlik içinde olan Ordu Köyü Cami süsleme özelliklerine genel olarak bakıldığında geleneksel Türk süsleme sanatında karşımıza çıkan motiflerin XVIII. yüzyıldan sonra Karadeniz Bölgesi'ne özgü bir gelişme gösterdiği görülür. Daha çok geometrik geçmeler, gırlantlar, C ve S kıvrımları, dilimler, yazılar, yivler, zikzaklar, gülbezek, selvi, çeşitli yaprak-dal motifleri ve vazodan çıkan çiçek ya da lale desenlerinin benzer örnekleriyle belli bir kaliteye ulaştığı görülmektedir²²⁶.

II.4.1. Türbe

²²⁴ Bayraktar, s. 54.

²²⁵ Bayhan, s. 10.

²²⁶ Mehmet Yavuz Erler, “Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, TheJournal of International SocialResearchVolume 2/6 Winter 2009, s. 313; Bayhan, s. 73.

Taceddinoğullarından günümüze ulaşan eserler arasında Taceddinoğullarına bir kale, mezarlık ile Taceddinoğlu Hasan Bey'e ait olduğu düşünülen bir de türbe bulunmaktadır. Türbenin inşa tarihi bilinmeyip inşa kitabesi bulunmamaktadır. Sonraki dönemlerde yapılan onarımlarla orijinal özelliğini kaybeden türbe günümüzde Ordu Köyü Mezarlığı olarak kullanılan mezarlıkta ovaya hakim konumda bulunmaktadır. Türbenin içinde tahta sanduka bulunmaktadır. Türbenin üç adet penceresi bulunmakla birlikte alaturka kiremitle üzeri örtülmüştür. Pencereelerde ahşap parmaklıklar bulunmaktadır. Türbe kapsamlı restorasyon geçirmiş olmakla birlikte oldukça mütevazî bir yapıdır (Foto. 69-70)²²⁷.

²²⁷ Yılmaz, a.g.e., s.13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. TACEDDİNOĞULLARI VE CANİK BEYLİKLERİ DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE ULAŞMAYAN ESERLER

III.1.Buk'a

Misafirler için mübarek bir menzil olarak tanımlanan yapı itibari ile Buk'a; İslam dünyasında türbe, zaviye ve eğitim yapıları için kullanılan sözcüğün Arapça'da "belli bir biçimde benzerlerinden ayrıcalıklı olan yer" anlamını anlamında olduğu görülmektedir. Bu yapının Kale surları içinde olduğu düşünülse de günümüze hiçbir kalıntı ulaşmamıştır. Ordu köyünün içinde bulunduğu Çarşamba ve havalisinin, XIV. yüzyıl sonlarına yörede hakim olan Taceddinoğullarının elinde bulunduğu ve Taceddinoğlu Hasan Bey'in H. 827/ M. 1423-24'de Çarşamba'nın (Arım) Ordu Köyü'nü başkent edinip burada bir "Buk'a" ve mescit yaptırdığı şeklindeki kayıtlara bakılarak burada bir Buk'a olduğunu söylesek de eser günümüze ulaşmamıştır²²⁸.

III.2. Kale ve Surlar

III.2.a.Çarşamba Ordu Köyü Kalesi ve Surları

Ordu Köyü Sarıyer mevkiinde bulunup Yeşilırmak'a hâkim konumda olan kalenin kalıntıları bugün tarla içerisinde kalmış olup ağaç ve bitki ile kaplı durumdadır. Köye hâkim bir konumda olan kalenin 1420'li yıllarda Taceddinoğulları tarafından yaptırılmış olabileceği düşünülmekte olup kalenin bu beyliğin merkezi olduğu anlaşılr. Kısmen toprak ve bitki örtüsü altında kalmış olan ve kabaca "L" şeklinde görülebilen surun büyük kısmı tahrip olmakla birlikte nereye kadar uzandığı belli değildir. Anonim bilgilere göre, vaktiyle kalenin içinde bir sarnıçın olduğu sura

²²⁸ Yılmaz, a.g.e., s. 344.

dayalı birkaç hücrenin bulunup yakın zamanlarda yıkıldığını belirtmektedir. Kale kalıntılarından kalenin oldukça geniş ve yüksek olduğu anlaşılmakla birlikte kale bölgeye oldukça hâkim olup muhakkem olduğu anlaşılmaktadır(Foto.71-72)²²⁹.

IV. DEĞERLENDİRME

Çarşamba, birçok toplum tarafından yerleşim yeri olarak kullanılmış coğrafi konumu itibarı ile yüzyıllardır önemini korumuştur. İlk yerleşmeler kolonici toplumlar tarafından yapılmış olup ilk defa Selçukluların bölgeye gelmesi ile Türk toplumunun bölgede yerleşmeye başladığı anlaşılmaktadır. Selçuklulardan önce de eski Türk toplumlarından biri olan İskitlerin bölgeye geldiğine dair izler vardır. Selçukluların bu muazzam ovada hüküm sürdüğüne dair en büyük kanıt 1206 yılında yapıldığı anlaşılan Gökçeli Camii'dir. Bir diğer önemli eser olan Şeyh Habil Camii de bölgede Türk ve Müslüman toplumların varlığına dair günümüze ulaşmış önemli bir eserdir. Selçukluların Canik bölgesine hâkim olması ile Çarşamba Canik Beyliğine bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir. Bölgeye akın akın gelen göçler sonucunda Çarşamba'da yeni yerleşim yerleri kurulmuş ve Türk-İslam kültürü hızla yayılmıştır. Beylikler döneminde ise ovaya Taceddinoğulları hâkim olmuştur. Taceddinoğullarının bölgeye ne kadar hâkim olduğu bilinmese de Ordu Köyü'nü merkez olarak kullandıkları burada bir pazaryeri, bir camii, bir buk'a ve şehrin güvenliği için kale yaptırdıkları bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin bölgede etkin olması ile birlikte Canik Sancağı Arım Kazası olarak Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde kalmıştır. Çarşamba Pazarı kurulmuştur. Genellikle bataklık olan Çarşamba zamanla kurutularak yerleşime açılmış, Yeşilırmağın taşıdığı alüvyonların taşınması ile de ova haline gelmiştir. Samsun ilk olarak gayrimüslimlerin egemenliğinde kurulmuş bir şehir olup adı hakkında çeşitli rivayetler vardır. Uzun bir süre kolonicilerin uğrak yeri olan Samsun uzun bir süre kolonilerin istilasında kalmıştır. Türklerin bölgeye gelmesi ile birlikte şehirde Müslüman Mahallesi

²²⁹ Bayraktar, a.g.m., s.117.

kurulmuş gayrimüslimlerle komşu olunmuştur. Canik adı altında beylikler kurulmuş zamanla bölge Canik beyliği olarak anılmış Sivas'ı, Tokat'ı, Ünye'yi içine alan geniş bir alanda egemenlik kurulmuştur. Osmanlı devletinin bölgeye gelmesi ile birlikte merkeze bağlı bir liva mahiyetini almış Cumhuriyet'e kadar liva olarak varlığını sürdürmüştür.

Bölgede günümüze ulaşabilmiş en eski Türk dönemi mimari yapılarından birisi olan Çarşamba Gökçeli Camii (1206) bölgeye özgü gelişmiş ahşap mimarisinin ilk önemli halkasını teşkil etmekte olup, plan bakımından bölgedeki ahşap camii mimarisinin gelişim sürecinin ilk basamağını temsil etmektedir. Çarşamba Gökçeli Camii (1206)'nin temsil ettiği model, son örneğinden geçmişe doğru gidildikçe yaygınlaşırken, Kavak Bekdemir Camii (1826 -1827) ile çok mükemmel tasarım ve form yakalamış olan model, ortaya çıktığı dönemden günümüze yaklaştıkça yaygınlık kazandığı görülmektedir. Her iki modelinde Sinop ve Kastamonu bölgelerinde varlık bulduğu mimari gelişim açısından da benzer bir gelişim seyrini takip ettikleri gözlenmektedir.

Bölgedeki Türk dönemi mimari eserlerden günümüze ulaşabilmiş ikinci önemli yapı ise Yaycılar Köyü Şey Habil Camii (1204-1211)'dir. Mihraba paralel dört sahından meydana gelen cami Anadolu'da plan bakımından sayıları az olmakla beraber Karaman Dikbasan (XIV. yüzyıl), Niğde Afife Hanım Mescidi (1452) ve Terme Karacalı Camii (1756-1768) ile benzerlik göstermektedir²³⁰. Bu cami ile Gökçeli Camii (1206) arasında da büyük benzerliklerin olduğu görülmektedir. Ancak Yaycılar Şeyh Habil Köyü Camii(1204-1211)'nde süslemeye rastlanmazken, Gökçeli Camii (1206)'nin tavanındaki kalemişi süslemeler dikkat çekicidir. Ayrıca caminin revaklar ve tavan süslemelerinde daha sonra yapılan onarımların izleri de görülmektedir. Yaycılar Şeyh Habil Köyü Camii (1204-1211) dört sahınlı planı, tamamen ahşap malzemeden inşa edilmesi ve minaresinin olmayışı ile Anadolu Selçuklu dönemi Orta Karadeniz bölgesindeki ilk önemli yapılarından birisi olarak karşımıza çıkmakta olup bölgeye özgü ahşap cami mimarisinin gelişiminde katkısı olan önemli bir yapıdır.

²³⁰ Bayraktar, a.g.m., s. 21.

Bölgede zengin ahşap süslemeleri ile dikkat çeken Ordu Köyü Camii (1426) genel itibari ile kaba bir işçiliğe sahiptir. Dikine dikdörtgen planlı caminin etrafını “U” şeklinde bir revak sarmaktadır. Kuzeyinde kadınlar mahfilinin bulunduğu caminin minaresi yoktur. Çarşamba Gökçeli Camii (1206) ve Yayıncılar Şeyh Habil Köyü Camii (1204-1211) cami ile de plan bakımından benzer özellikler taşıyan cami Porsuk Köyü Camii (1859-1860) ile daha çok yakın özellikler taşımaktadır. Ancak Ordu Köyü Camii (1426)’nde basık ve kapalı bir cepheyle karşılaşırken Porsuk Köyü Camii(1859-1860)’nde, ince bir işçilik sergilendiği görülüp yüksek ve ferah bir cephe görülmektedir. Yine Ordu Köyü Camii (1426)’nde iki katlı bir cephe düzeninden söz edilmezken, Porsuk Köyü Camii(1859-1860)’nde kat kırışları ve duvar ortalarındaki dikmelerde belirginleşen, iki katlı ve büyük ölçüde simetrik pencere düzeniyle desteklenen, hareketli bir cephe tasarımı söz konusudur. Ordu Köyü Camii (1426)’nde tavan bakkal tavan şeklinde iken Porsuk Köyü Camii (1859-1860)’nde düz tavan çakılmıştır. Her iki yapı arasında tarihi arka plandan kaynaklanan yapısal faklar bulunmaktadır. Ordu Köyü Camii (1426) kurulduğu alan olarak sarp bir yerde kurulması ve dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda oldukça sade olmakla birlikte abidevi bir yapıdır. Ordu Köyü Camii gerek inşası gerek süslemeleri ile Taceddinoğullarının bölgede Osmanlılarla etkileşim içinde olduklarını gösterir niteliktedir. Özellikle süslemeleri bakımından kendinden bir kaç asır önce inşa edilen Gökçeli (1206) ve Şeyh Habil (1204-1211) camileri ile benzerlik içerisindedir. Caminin zamanla yıpranmış olma ihtimali göz önünde bulundurularak mihrap, müezzin mahfili, vaaz kürsüsü ve ahşap direklerin restorasyona uğradığı düşünülmektedir.

Orta Asya’dan Anadolu’ya taşınan kültürel mirasımızın önemli bir kolunu oluşturan ve Anadolu cami mimarisinde “çantı camiler” diye adlandırılan bir grubun ilk önemli örnekleri olarak kabul edilen bu camilerin Osmanlıların erken dönemlerinden başlayarak günümüze kadar varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Batı Karadeniz Bölgesi’nde Düzce-Akçakoca Aftundere Köyü Orhan Camii, Kandıra Emir Ali Köyü Orhan Gazi Camii, Akçakoca Geriş Köyü Sultan Orhan Camii²³¹,

²³¹ E. Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, İstanbul 1989, ss. 120-122.

Sakarya Tersiyeye Köyü Orhan Camii ve Küçük Kaynarca Şeyh Muslihüddin Camii²³² bu camilerin plan ve malzeme bakımından XIV. yüzyılın başlarından kalan Osmanlı dönemindeki benzer ilk önemli örnekleridir.

Bölgede Taceddinoğulları beyliği döneminde inşa edilen Çarşamba Ordu Köyü Kalesi'nden günümüze birkaç duvar kalıntısı dışında pek bir şey ulaşmamıştır. Kalenin planı ve mimari durumunun net bir biçimde anlaşılması için sistematik bir bilimsel kazıya ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak tarihte Ordu Köyü'nün stratejik bakımından önemini ortaya koymada önemli bir yapı olduğu ve beyliğin bölgedeki imar faaliyetlerinin önemli bir kanıtı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Taceddinoğulları Beyliği döneminden tarihi kayıtlarda adı geçen ancak günümüze ulaşmayan bir diğer yapı da buk'a'dır. Buk'a "zâviye" karşılığında da yaygın olarak kullanılmış olmakla birlikte daha yaygın bir şekilde ise muhtemelen sıbyan mektebi ile medrese arasındaki bir eğitim kurumunu ifade etmektedir. Selçukluların Anadolu'yu yurt edinirken bir taraftan da kolonizatörlük faaliyetleri ile Türk-İslam düşüncesini yayma politikası doğrultusunda inşa faaliyetleri sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Planı ve mimari özellikleri hakkında bir bilgiye rastlanılmayan bu yapının erken dönemlerde benzer örneklerinin olduğu tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Niksar'da Dânişmendliler'den Melik Nizâmeddin Yağıbasan'ın 552 (1157) tarihli vakfiyesinde bir "buk'a-i mübâreke" inşasından söz edilmektedir. Ayrıca Osmanlı dönemi tahrirlerindeki kayıtlara bakılarak Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde genellikle Selçuklu döneminden kalma buk'aların mevcudiyeti anlaşılmaktadır²³³.

²³² Yusuf Çetin, "Kuruluş Dönemi Osmanlı Mimarisine Ait İki Çantı Camii: Sakarya Büyük Tersiyeye (Büyük Esence) Köyü Orhan Gazi Camii ve Büyük Kaynarca (Topçu) Köyü Şeyh Muslihüddin Camii", *A.Ü.G.S.E.D.*, S.18, ss.1-15.

²³³ <http://www.diyanetislamansiklopedisi.com/buka/> (Erişim Tarihi: 10.09.2017)

V.SONUÇ

Çarşamba'nın Türkler tarafından kurulan bir ilçe olduğuna dair önermenin çeşitli dayanakları vardır. Çarşamba, Yeşilırmak'ın denize döküldüğü bereketli alüvyon topraklarının meydana getirdiği ovanın güneyinde ortaya çıkmış bir ilçedir. Çarşamba'daki eski yerleşim izlerinin bulunması bu şehrin Türkler tarafından kurulduğunu gösterir mahiyettedir. Kentin arkeolojik geçmişine bakıldığında geç bir dönemde iskâna açıldığı görülmektedir. Günümüze kadar ulaşmış buluntulardan elde edilen bilgilere göre Selçuklulardan önce bugünkü Çarşamba ilçe merkezinde yerleşim izlerine rastlanmaz. Çarşamba'nın ilk yerleşimcileri suyollarını takip ederek Canik dağlarını aşarak bölgeye gelmiş olmalıdır. Ayvacık Çamlıkale köyündeki kale ve Salıpazarı'ndaki arkeolojik buluntular bunun kanıtıdır. Çarşamba yakın zamana kadar bir pazar yeri hüviyetindedir. Bu sebeple şimdi büyük bir ilçe olarak gelişirken ondan daha eski yerleşim yerleri olan bazı merkezler Çarşamba kadar gelişmemiştir. Canik dağlarının kuzeye bakan eteklerinde, Yeşilırmak ve Terme çayının kenarındaki yerleşim merkezlerde eski çağdan itibaren yerleşimin var olduğu görülür. Çarşamba'nın bugün olduğu yerde Selçuklulardan önce yerleşim olduğuna dair bir iz bulunmaz. Yani XIII. yüzyıl öncesinde bugünkü Gökçeli çevresinde ortaya çıkan yapılaşmadan önce şimdiki Çarşamba'da yerleşim izine rastlamak mümkün değildir. Bölgenin arkeolojik merkezleri güneydeki dağlık sahadadır. Burada da Orta Asyalı topluluklara ait izler vardır. İskitlerden kalmış olan arkeolojik malzemeler Çarşamba'nın en eski yerleşim yerleri ile ilgili bizleri aydınlatacak mahiyettedir. SalıpazarıYeşilköy ve hemen yakınındaki Terme Ambartepe'de ele geçen runik kaya yazıtları ve damgalar, İskitlerin bölgedeki varlığının arkeolojik kanıtlarıdır. Eskiçağ kaynaklarındaki bilgiler bu arkeolojik buluntularla sabitlik kazandıktan sonra Canik ve Doğu Karadeniz sıradağlarının eteklerinde ilk yerleşim izleri olarak İskitlerin kalıntılarını görmek mümkündür. Çarşamba'nın yeniden şenlenmesi Selçukluların bölgeye ulaşması ile olur. Çarşamba Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Canik sancağına bağlı Arım kazası olarak varlığını devam ettirmiştir. Kaza sınırları dâhilinde Çarşamba ile birlikte bugünde olduğu gibi Asarcık da bulunmaktaydı. Arım kazası içerisinde Arım ve Çeharşenbe isminde iki Pazar cami yerleşmesi mevcuttu. Bunlardan Çeharşenbe XX. yüzyıl başlarında gelişip büyümüş kasaba

hüviyetine kavuşmuştur. Gökçeli ve Yaycılar camilerinden fark edilen Selçuklular devrindeki Türk yerleşiminin mahiyetini anlamak pek mümkün değildir. Bu iki köy dışında nerelerin iskâna açıldığını bilebilmek zordur. Moğol hâkimiyeti son bulduğu bir dönemde Taceddinoğlu Beyliği ortaya çıkmış olup beyliğin merkezi olan Ordu Köyü vesilesiyle Çarşamba'daki Türk yerleşiminin güneye doğru genişlediği anlaşılmaktadır. Çarşamba'nın Gökçeli ve Yaycılar'da ilk izleri görülen Selçuklu yerleşmesi sırasında bölge başlangıçta kışlak olarak kullanılmıştır. Ancak zamanla sürekli yaşanan köylerin çoğalması ile yöre şenlenmeye başlamıştır. Özellikle Osmanlı hâkimiyetiyle birlikte pazar yerleri ve panayırlar kurulmaya başlanmıştır. Çarşamba'da Gökçeli, Şeyh Habil ve Ordu Köyü camileri yerleşim yerlerinde kurulmuş önemli yerleşim yerleri haline gelmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Bu camiler mimari özellikleri açısından bölgedeki camilere örnek teşkil etmekle birlikte dönemlerinin siyasi ve sosyal açıdan değerlendirmemizde günümüze ışık tutmaktadırlar. Gökçeli ve Şeyh Habil camileri ülkemizde bilinen en eski ahşap camiler olarak önemli bir yere sahiptir.

XX. yüzyıl başlarında bu merkezlerden Çeharşenbe hızla büyümeye başlamış ve büyük bir kasaba haline dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

Aksaray-î, Kerîmüddin Mahmud-i, (Neşr. M.Öztürk), *Müsameretü'l-Ahbâr*, Ankara 2000.

Altaylı, Alim, *Samsun Tarihi*, Yücer Matbaası: Samsun 1967.

Arslan, Muhammet, Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme), A.Ü.Sos. Bil. Enst., Sanat Tarihi ABD Doktora Tezi, Erzurum 2017.

Aslan, Ziya, *Ahşap 'tan Zaman'a Karşı Bir Mukavemet Dersi, Samsun Çarşamba Gökçeli Cami*, 2011.

Ayverdi, E. Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri I*, İstanbul 1989.

Bayhan, Ahmet Ali, Ordu'da Yeni Tespit Edilen Ahşap Camiler, *A.Ü.G.S.E.D.*, S. 16, Erzurum 2006.

Baykara, Tuncer, Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, *Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988.

Bayraktar, Mehmet. Sami, "Samsun'da Anadolu Selçuklu ve İlhanlı Döneminden Kalan Tarihi Yapılar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, (Karadeniz Sosyal Araştırmaları Özel Sayısı), C. 2, S. 7, Samsun 2009.

Bayraktar, M. Sami, "*Samsun'da Türk Mimarisinin Gelişimi*", Geçmişten Geleceğe Samsun 1. Kitap (neşr. Cevdet Yılmaz), Samsun 2006.

Bayraktar, Mehmet Sami, "*Samsun Çarşamba'da Tacettinoğulları ve Osmanlı Dönemine ait İki Ahşap Eser; Ordu ve Porsuk Köyü Camileri, Geçmişten Geleceğe Samsun*"2. Kitap (neşr. C. Yılmaz), Samsun 2007.

Bayraktar, M. Sami, "Samsun - Çarşamba'da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Cami", *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, (Editörler, H. Gündoğdu vd.), Erzurum 2006.

Bolu, Yusuf Durak, *Kocaeli ve Çevresinde Çandı (Ahşap Yığma) Teknikle Yapılmış Camiler*, Gazi Akkoca Yayınları, Kocaeli 2014.

Bostan, M. Hanefi, "*Anadolu'da Çepni İskânı*", Türkler, C.6, Ankara 2002.

Bryer, Anthony, "The Tourkokratia in the Pontos", *Neo-Hellenika*, 1970.

Bryer, Anthony, *Some Lotez And The Laz Vnd Thzan, Variorim Repirints XIV*.

Can, Yılmaz, "*Samsun'da Bulunan İki Önemli Ahşap Eser Gökçeli ve Bekdemir Camileri*", Geçmişten Geleceğe Samsun 2007, İkinci Kitap (Yayına Hazırlayan, C. Yılmaz), Samsun 2007.

- Can, Yılmaz, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Etüt Yayınları, Samsun 2003.
- Can, Yılmaz, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Etüt Yay. I. Basım, 2004 İstanbul.
- Cembeloğlu, Sinan, Cembeloğlu, Mehmet, *İlimiz ve Bölgemiz Samsun ve İlçeleri*, Kardeş Matbaası, Ankara 1970.
- Çetin, Yusuf, “Kuruluş Dönemi Osmanlı Mimarisine Ait İki Çantı Camii: Sakarya Büyük Tersiyeye (Büyük Esence) Köyü Orhan Gazi Camii ve Büyük Kaynarca (Topçu) Köyü Şeyh Muslihuddin Camii”, *A.Ü.G.S.E.D.*, S.18, s.1-15.
- Danışman, Günhan H.H., “Samsun Yöresinde Ahşap Mimarisinin Gelenekselliği-Bafra İkiztepe Arkeolojik Verilerinin Işığında Çarşamba Gökçeli Camiinin İncelenmesi”, *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.I, Ankara 1988.
- Danışmend, İ. Hakkı, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.1, İstanbul 1947.
- Darkot, Besim, “Samsun” mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.10, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993.
- Demirkent, I., (neşr.), *Niketas Khoniates'in Historia'sı* (1995-1206), İstanbul 2004.
- Demir, Necati, “Bir Coğrafi Bölge Olarak Canik ve Tarihi Alt Yapısı”, *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S. 380, 2004.
- Demir, Necati, *Dânişmend-nâme*, PartOne, (Critical Edition), Published at TheDepartment ofNear EasternLanguagesandCivilizations Harvard University, Harvard 2002.
- Demir, Necati(neşr.), *Danışmend Gazi döneminde Danışmendlilerin Karadeniz bölgesi ve Samsun'daki faaliyetleri için bkz. Dânişmend-Nâme*, Ankara 2004.
- Demir, Timur, *Anadolu'da Kimmer İskit İz ve Etkileri*, Ankara 2008.
- Dilcimen, Kazım, *Samsun Tarihinde Önemli Olaylar*, Samsun 1947.
- Dilcimen, Kazım, *Canik Beyleri*, Ahali Matbaası, Samsun 1940.
- Dinçöl, A. M., “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982, s. 109; A. Ünal, *Hititler – Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1999.
- Durmuş, İlhami, *İskitler(Sakalar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.
- Erler, M. Yavuz, “Osmanlı Nüfus Kayıtlarına Dair Alternatif Bir Kaynak: Defter-i Liva-ı Canik (1837)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, TheJournal of International SocialResearch*, Volume 2/8, Summer, 2009.
- Faruk, Sümer, *Çepniler*, İstanbul 1992.
- Faruk, Sümer, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992.

Gül, Muammer, “XIII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu Türkleri İle Trabzon İmparatorluğu Arasındaki İlişkiler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13. S.2, Elazığ 2003.

Günaltay, Şemseddin, “*Yakınşark*”, II, *Anadolu*”, Ankara 1987.

Gökbilgin, M. Tayyip, XV. ve XVI. Asırlarda Eyâlet-i Rûm, *Vakıflar Dergisi*, S. 6, Ankara 1965.

Gözcü, Alev, 2. Uluslararası Canik Sempozyumu, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik*, İzmir 2013.

Halaçoğlu, Yusuf, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1991.

Hoca Saadetin Efendi, *Tacü’t- Tevârih*, C. II, (Yayınlayan, K. Parmaksızoğlu), Ankara 1992.

Hüsameddin, Hüseyin, *Amasya Tarihi*, İstanbul 1927.

Karabulut, Altan, *Memleketim Çarşamba*, Nur Anadolu Matbaası, Samsun 2004.

Kafesoğlu, İbrahim, “Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti”, Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul 1943.

Kılıç, Orhan, “Osmanlı Dönemi İdari Uygulamalar Bağlamında Canik’in Yönetimi ve Yöneticileri”, Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu, 1. Kitap, 4-5-6 Mayıs 2006, Samsun Büyükşehir Belediyesi, Samsun Ekim 2006.

Kılıç, Orhan, Osmanlı Dönemi İdarî Uygulamalar Bağlamında Canik’in Yönetimi ve Yöneticileri, Geçmişten Geleceğe Samsun, 1, (Edit. Cevdet Yılmaz), Samsun 2006.

Kılıç, Pelin İskender, H. 29 Zilhicce 1341 (12 Ağustos 1923) *Tarihli Haritaya Göre Çarşamba Kazası, *Karadeniz İncelemeler Dergisi*, Samsun 2010.

Kıymet, Kurtuluş, M.Ö. II. Binde Karadeniz Bölgesi, Ankara Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004.

Kofoğlu, Sait, “*Tâceddinoğulları*” mad., Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 39, 1993.

Komisyon, Samsun İl Yıllığı, Ankara 1974, s. 172; Komisyon İlimiz Samsun, Isparta 1968, S. 52; i. Çakan, *Karadeniz Bölgesi*, Ankara 1994.

Komisyon, *Trabzon Vilayet Salnamesi*, H. 1322 (1904-1905), 2010.

Köse, Osman, *Tarih Boyunca Karadeniz Ticareti ve Canik Samsun I*, Canik Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2013.

Kuniholm Peter Lan, “A 1503 - Year Chrology For The Bienz and Iron Apes.....” VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı, Ankara 1992, s. 127.

- Metin, Tülay, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Karadeniz'deki Askeri ve Siyasi Faaliyetleri, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 3 Sayı 2, 2008 Ankara.
- Munro, R. J. Arthur, "Roads in Pontus, Royal and Roman", *The Journal of Hellenic Studies*.
- Nemlioğlu, Candan, "Göçeli(Gökçeli) Camii" *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, C. II, Konya 2001.
- Oğuz, Mevlüd, "Taceddinoğulları", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. IV, Ankara 1948.
- Öz, Mehmet, "XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi", Geçmişten Geleceğe Samsun, I. Kitap, Edit: Cevdet Yılmaz, Samsun 2006.
- Öz, Mehmet, XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, Ankara 1999.
- Öz, Mehmet, "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643)", *O.M.Ü.E.F.D.*, S. 6, Samsun 1991.
- Öz, Mehmet, "Samsun mad." T.D.V, İslam Ansiklopedisi, Cilt 36, Samsun 2009.
- Özçağlar, Ali, "Çarşamba Ovası ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 1994.
- Parla, Taha, "Samsun İl İl; Dünyü, Bugünü, Yarını", Yurt Ansiklopedisi, Anadolu Yayıncılık, Cilt 9, İstanbul 1982-1983.
- Sarısakal, Baki, *Bir Kentin Tarihi Samsun*, Samsun Araştırmaları I, Birinci Kitap, Samsun 2002.
- Sarısakal, Baki, *Bir Kentin Tarihi Samsun*, Samsun Araştırmaları II, İkinci Kitap, Birinci Kısım, Samsun 2003.
- Sarcan, Ali, *Samsun Tarihi*, Kültür Matbaası, Ankara 1996.
- Sümer, Faruk, *Tirebolu Tarihi*, İstanbul 1992.
- Şahin, M. Kemal, "Samsun- Çarşamba Yayıncılar-Şeyh Habil Köyü Camii", *A.Ü.S.B.E.D.*, C. 4, S. 2, Erzurum 2004.
- Tarhan, M. Taner, "Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler", *Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü I. Araştırma Sonuçları Toplantısı (İstanbul 23-26 Mayıs 1983)*, Ankara 1984.
- Tellioğlu, İbrahim, *Samsun'da Bir Türk Kasabası: Çarşamba*, Samsun 2015.
- Tellioğlu, İbrahim, *Samsun'da Türk Yerleşiminin Tarihi Gelişimi*, Ankara 2014.
- Tellioğlu, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, I. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2004.

- Tellioğlu, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz’de Türkler*, I. Baskı, Serander Yayınları, Trabzon 2004.
- Torun, Mehmet, *Samsun İl ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1954.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.
- Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “*Osmanlı Tarihi*”, C.I, Ankara 1982.
- Uzun, Ali, “Tekkeköy’de (Samsun) Mağara-Kale yerleşmeleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, 1 (1995) Erzurum.
- Ünal, Hüseyin R., “Samsun Çarşamba’da Taceddinoğulları ve Osmanlı Dönemine Ait İki Ahşap Camii”, *IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum 2005.
- Vital Cuinet, *La Turquie D’Asie*, I, Paris 1892.
- Yavuz, Mehmet, “Doğu Karadeniz Köy Camilerinde Bezeme Anlayışı” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume* 2/6 Winter 2009.
- Yıldız, Şenler, Edit., Samsunda Ahşap Camiler, T.C Samsun İl Özel İdaresi Başkanlığı, Samsun 2011.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *Anadolu Beylikleri Mad. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 3. Cilt. İstanbul 1991.
- Yılmaz, Can, *Samsun Yöresinde Bulunan Ahşap Camiler*, Etüt Yayınları, Birinci Basım, 2004 İstanbul.
- Yılmaz, Cevdet, “*Çarşamba Araştırmaları*”, Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, (Birinci Basım), Samsun 2014.
- Yılmaz, Cevdet, (Ed.), *İlkçağdan Cumhuriyete Canik*, Kültür yay., No. 5, Samsun 2015.
- Yılmaz, Cevdet, (Edit), H. İbrahim, “*Çarşamba Araştırmaları*”, Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2014.
- Yılmaz, Emine, “Samsun’da Kaya Yosunlarının Sakladığı Sır “Tamgalar”, Samsun (2011. Erişim Tarihi: 15.04.2017, www.muzeder.org/img/makaleler/tamgalar.pdf.)
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri -I- Anadolu’nun Fethi*, İstanbul 1944.
- Yolalıcı, M. Emin, “XIX. Yüzyılda Canik Sancağı’nda Zirai Üretim”, O.M.Ü.E.F.D., S. 6, Samsun 1991.
- Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, Ankara 1991.

Zeybek, H. İbrahim, “Çarşamba Araştırmaları”,(Edit. Cevdet Yılmaz), *Çarşamba Belediyesi Kültür Yayınları*, Samsun2014.

İl Çevre ve Orman Müdürlüğü, *Tarihte Samsun*, Samsun 2010.

Anonim, Geçmişten Günümüze Kültürel Değerleriyle Samsun, *Samsun Kültür Müdürlüğü Yayınları Tanıtım Eserleri Dizisi 1*, Samsun Vali İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1997.

<http://www.diyanetislamansiklopedisi.com/buka/> (Erişim Tarihi: 10.09.2017)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Ertan SAĞLAM
Doğum Yeri ve Tarihi	Terme/ 15.12.1988
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Tarih
Yüksek Lisans Öğrenimi	Ortaçağ
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetler	
İş Deneyimi	
Stajlar	Öğretmenlik stajı
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Terme Orman İşletme - İSKİ
İletişim	
E-posta Adresi	Keremim55@hotmail.com
Mezuniyet Tarihi	
26.06.2014	

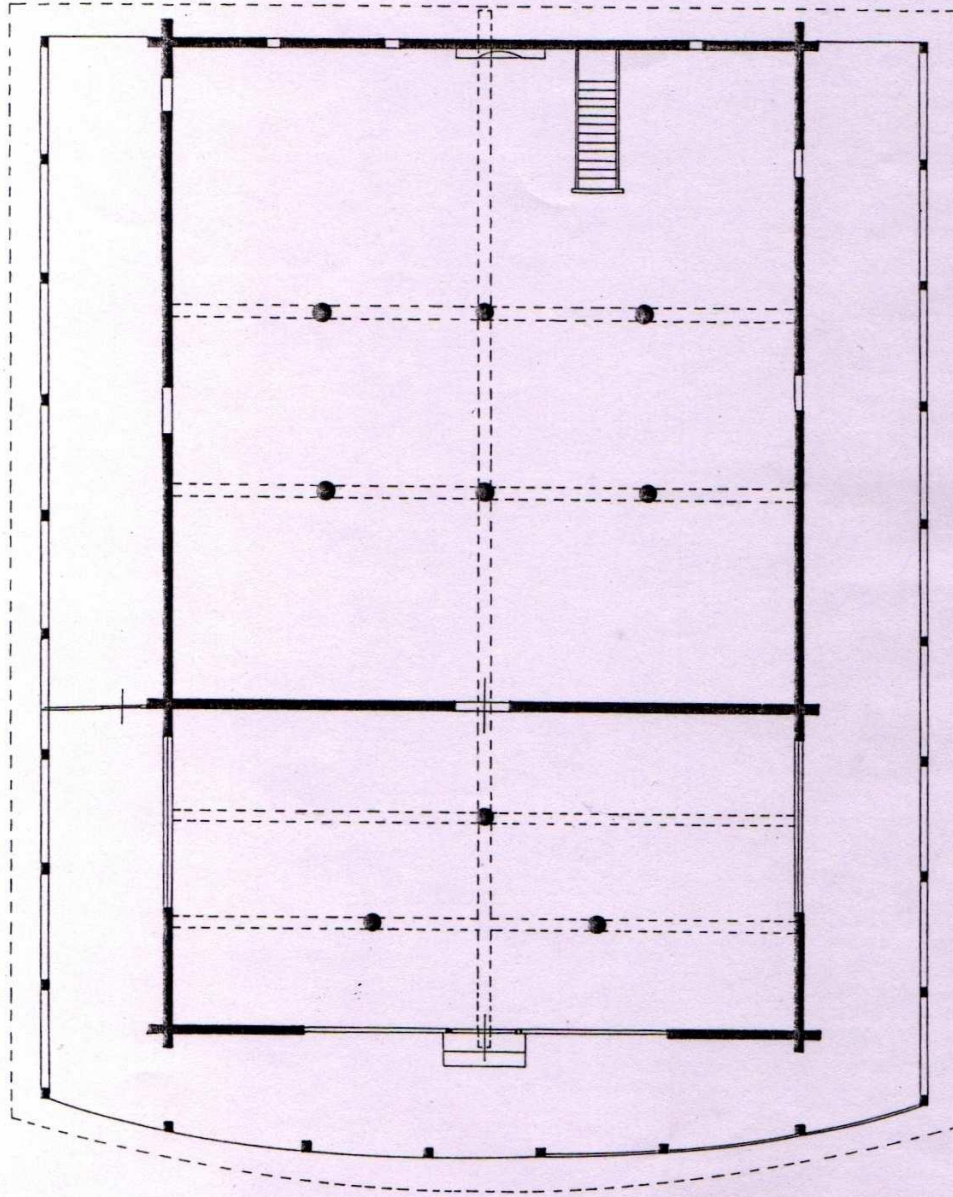
VII. ÇİZİM VE FOTOĞRAFLAR

Çarşamba Coğrafi Haritası

Çarşamba Ortaçağ Türk Dönemi Haritası

0 1 2 3 4 5 m.

M. S. BAYRAKTAR
Şubat 2003

Çizim. 1. Gökçeli Camii Planı(M.S. BAYRAKTAR'dan)

Foto. 1. Çarşamba Göçeli Camii genel görünüm

Foto. 2. Caminin doğu cephesinden bir görünüm

Foto. 3. Caminin batı cephesinden bir görünüm

Foto.4. Caminin kuzey cephesinden bir görünüm

Foto. 6. Caminin hariminden bir görünüm

Foto. 7. Harim genel bir görünüm

Foto.8.Ahşap yığma tekniği duvarlar

Foto. 9. Kurtboğazı geçmeler

Foto. 10. Ahşap pencere ve demir korkuluklar

Foto. 11. Caminin ahşap kapısı

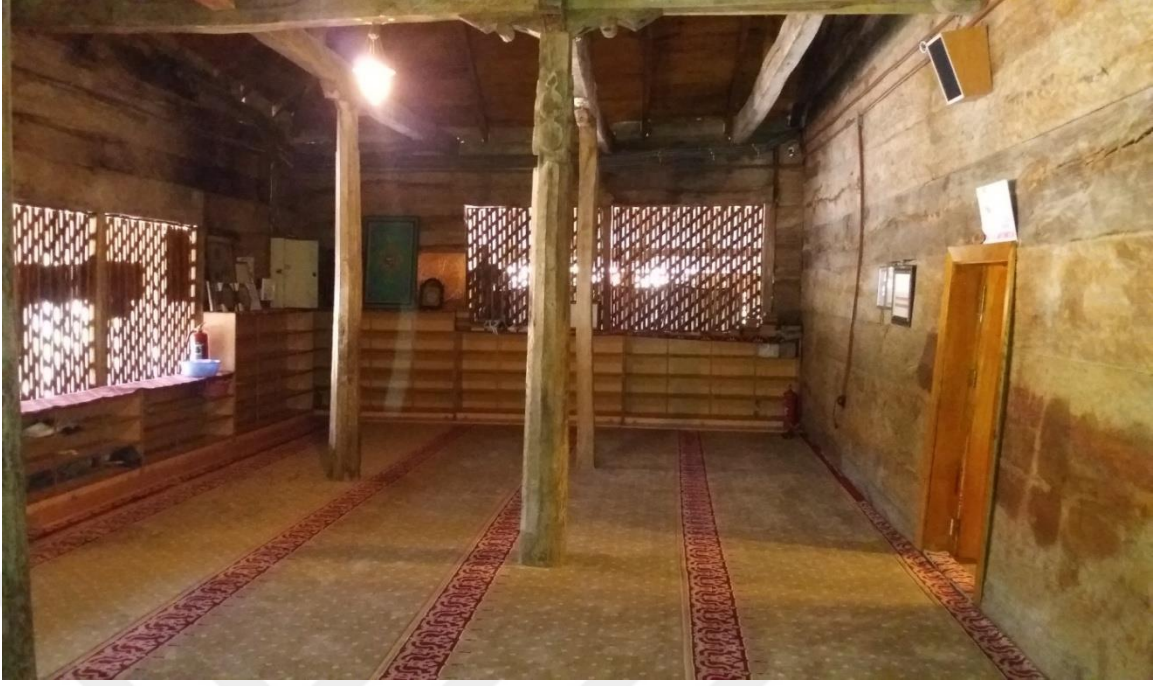

Foto. 12. Son cemaat yeri

Foto. 13. Ahşap kırma çatı

Foto. 14. Caminin kuzey revağı

Foto. 15. Caminin doğu revakı ve kadınlar mahfili

Foto. 16. Caminin mihrabı

Foto. 17. Caminin minberi

Foto. 18. Minberin güney cephesinden görünümü

Foto. 19. Minberin ajurlu süpürgelik kısmı

Foto. 20. Minberin korkuluk kısmı

Foto. 21. Minberin külahı ve girişı

Foto. 22. Muezzin Mahfili

Foto.23. Vaaz Kürsüsü

Foto. 24.Son cemaat yeri parmaklıklar

Foto. 25. Ahşap tavan süslemeleri

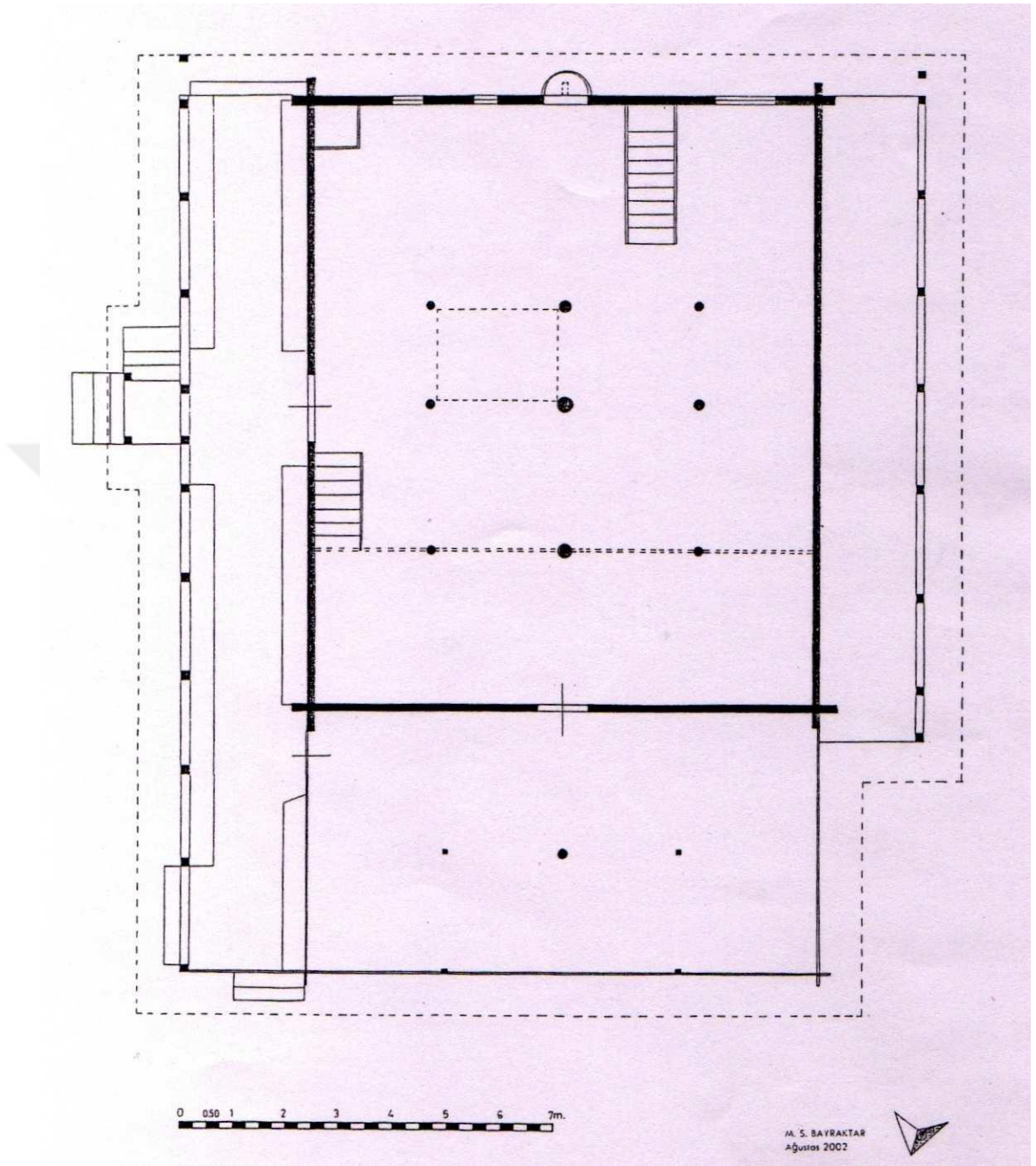
Foto. 26. Ahşap kirişler, sütunlar ve başlıkları üzerinde yer alan geometrik ve bitkisel kalemî süslemeler

Foto.27. Ahşap sütunlar ve başlıkları üzerinde yer alan geometrik ve bitkisel kalemîşi süslemeler

Foto.28. Ahşap sütunlar ve başlıkları üzerinde yer alan geometrik ve bitkisel kalemîşi süslemeler

Çizim. 2. Şeyh Habil Camii Planı (M. S. BAYRAKTAR'dan)

Foto. 29. Şeyh Habil Camii güney kısmından bir görünüm

Foto.30. Şeyh Habil Camii doğu kesiminden bir görünüm

Foto. 31. Caminin kuzey doğudan bir görünüm

Foto. 32.Şeyh Habil Camii kırma çatısının kuzey doğu kesiminden bir görünüm

Foto. 33.Şeyh Habil Camii batı cephesinden bir görünüm

Foto. 34. Şeyh Habil Camii yığma duvarlar

Foto.35. Caminin üstüne oturtulduğu taş kaideler

Foto.36. Kadınlar mahfili

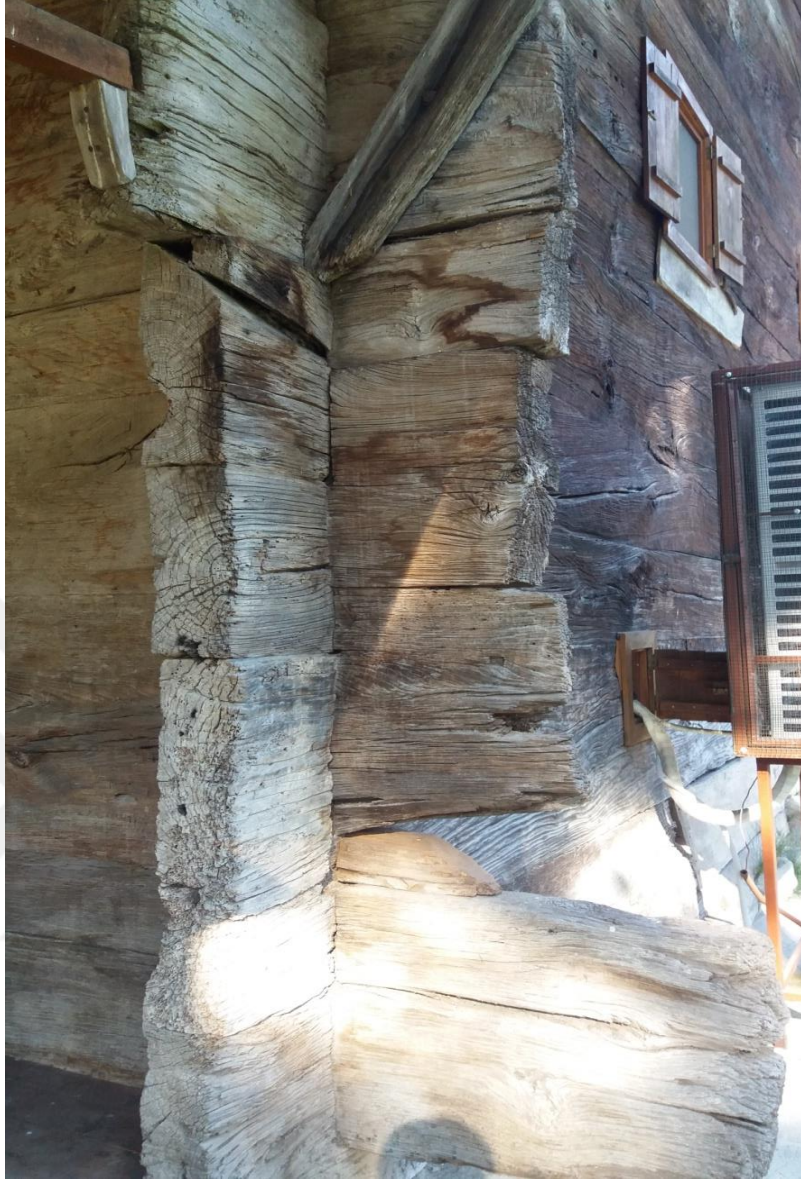

Foto.37. Kurtboğazi geçmeler

Foto.38. Şeyh Habil Camii mihrabı

Foto.39. Şeyh Habil Camii minberi

Foto. 40. Tekne tavan

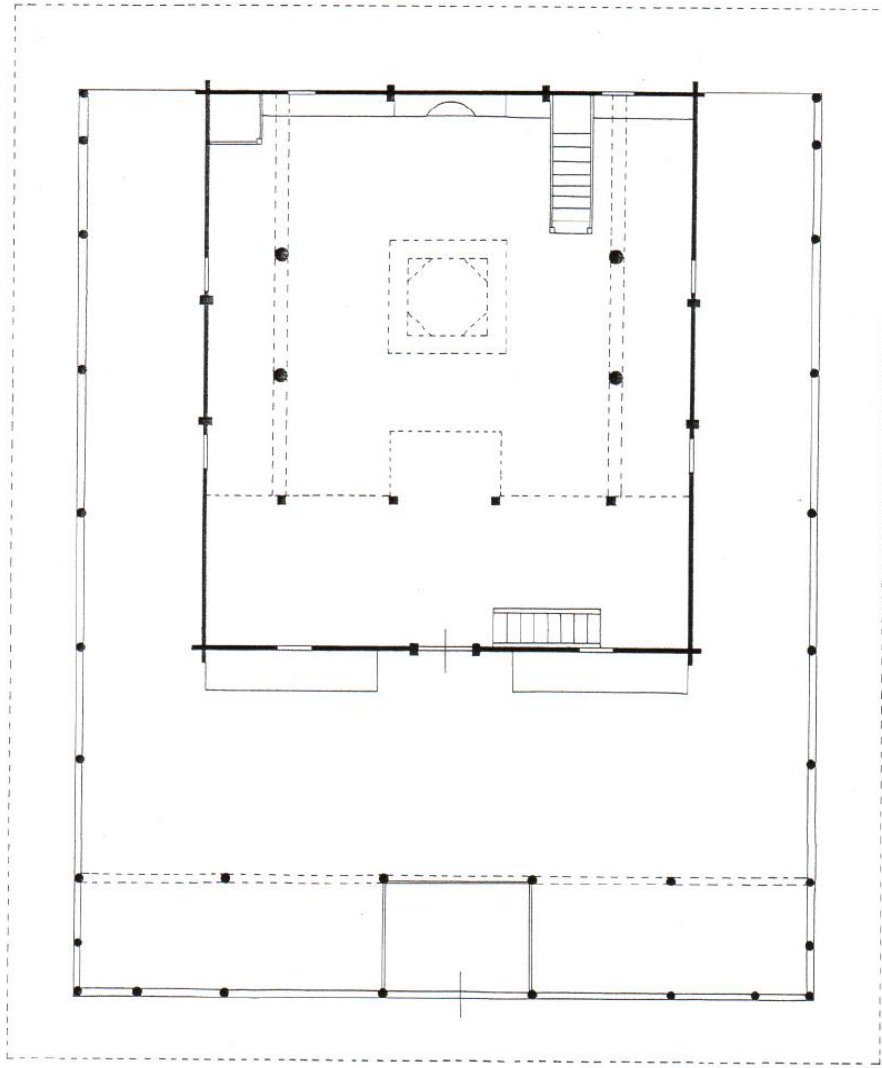
Foto.41. Sütun başlıkları üzerinde kalemişi süslemeler

Foto. 42.Sütun başlıkları üzerinde kalemişi süslemeler

Foto.43.Sütun başlıkları üzerinde kalemişi süslemeler

M. S. BAYRAKTAR
Ağustos 2002

Çizim 3. Ordu Köyü Camii Planı (M.S. BAYRAKTAR'dan)

Foto. 44. Ordu Köyü Camii doğu cephesinden görünüm

Foto. 45. Caminin güney cephesinden bir görünüm

Foto. 46. Caminin batı cephesinden bir görünüm

Foto. 47. Caminin kuzey cephesi ve beton merdiven

Foto. 48. Caminin son cemaat yeri ve iki yanda yer alan ahşap sekiler

Foto. 49. Harim bölümü kuzey kısmı ve kadınlar mahfili

Foto.50. Caminin harim bölümü

Foto. 51. Ahşap pencere şebekeleri

Foto. 52. Ahşap pencere kepenkleri

Foto. 53. Caminin mihrabı

Foto. 54. Caminin minberi

Foto. 55. Vaaz kürsüsü

Foto.56. Müezzin mahfili

Foto. 57. Ana giriş kapısı

Foto. 58. Kadınlar mahfili ahşap şebekeleri üzerinde bezemeler

Foto. 59. Ahşap sütunlar ve başlıkları üzerinde yer alan geometrik ve bitkisel oymalar

Foto. 60. Ahşap sütunlar ve başlıkları üzerinde yer alan geometrik ve bitkisel oymalar

61. Ahşap sütunlar ve başlıkları üzerinde yer alan geometrik ve bitkisel oymalar

Foto. 62. Ahşap sütunlar ve başlıkları üzerinde yer alan geometrik ve bitkisel oymalar

Foto.63. Ahşap sütunlar ve başlıkları üzerinde yer alan geometrik ve bitkisel oymalar

Foto. 64.Ahşap sütunlar ve başlıkları üzerinde yer alan geometrik ve bitkisel oymalar

Foto. 65. Minberde yer alan ahşap süslemeler

Foto. 66. Minberin süpürgelik bölümü ve ahşap süslemeler

Foto. 67. Ahşap tavan göbeği

Foto. 68. Yerinden sökülmüş ahşap tavan göbeği süslemesi

Foto. 69. Ordu Köyü Hasan Bey türbesi

Foto. 70.Ordu Köyü Hasan Bey türbesi içinden bir görünüm

Foto. 71. Ordu Köyü kalesi

Foto. 72.Ordu Köyü kalesi kalıntıları